

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Van koelies, klontongs en kapiteins : het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands literair proza 1880-1950

Dharmowijono, W.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Dharmowijono, W. (2009). *Van koelies, klontongs en kapiteins : het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands literair proza 1880-1950*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

4.6. De vrouwen

In de vorige hoofdstukken hebben wij het slechts over de Chinese mannen gehad, met hier en daar een terloopse ontmoeting met een Chinese vrouw, terwijl vrouwen toch een belangrijk deel van de Chinese inwoners van Nederlands-Indië vormden. Daarom is dit hoofdstuk speciaal gewijd aan de vrouwen.

4.6.1. Inleiding

Er zijn niet veel bronnen die het leven van de Chinese vrouwen in de Indonesische archipel beschrijven. Twee Chinese bronnen die nog niet zo lang geleden herontdekt zijn en thans bestudeerd worden, zijn de archieven van de Chinese Raad of Kong Koan te Batavia en de *Kaiba lidai shiji*, de 'Registers van de pioniers van Batavia door de eeuwen heen'. Het bestaan van de Kong Koan werd voor het eerst officieel genoemd in koloniale correspondentie toen op 25 april 1747, zeven jaar na de Chinezenmoord, de kapitein der Chinezen een officiële residentie van de regering kreeg aangeboden in de Tiang Bendera straat in de Maleise wijk.¹ Er was een bijgebouw dat de *Rumah Bicara* ('praathuis') werd genoemd, waar de raadsleden bijeen kwamen om te vergaderen over allerlei problemen van hun Chinese stadsgenoten. De kern van de archieven wordt gevormd door de notulen van de bestuursvergaderingen van de Kong Koan, de *Gong'an bu*. Van de archieven zijn 32 delen bewaard gebleven. Ze beslaan een periode van 1787-1950, met een hiaat van 1792 tot 1823. De notulen zijn tot 1920 in Chinese karakters opgetekend, na 1920 in de Maleise taal.² We vinden daarin de registraties van huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen,³ naast de aantekeningen van de door de Kong Koan behandelde geschillen, en het is uit deze verslagen dat we veel te weten komen over de Chinese vrouwen in Batavia in die tijd. De Kong Koan-archieven van Batavia bevinden zich thans in het Sinologisch Instituut van de Universiteit Leiden.⁴

De tweede belangrijke Chinese bron, de *Kaiba lidai shiji*-registers, is ouder dan de Kong Koan-archieven.⁵ Ze zijn het werk van verschillende anonieme schrijvers en beslaan de periode van 1610 tot 1795. Van deze kronieken ligt een met de hand geschreven kopie in het Sinologisch Instituut van de Universiteit Leiden bewaard.⁶

Beide bronnen zijn uniek als schriftelijke nalatenschap van een grote Chinese stedelijke gemeenschap. Met name de notulen van de vergaderingen van de Kong Koan hebben grote waarde voor de reconstructie van de Chinese diaspora in Zuidoost-Azië.

¹ Volgens Blussé en Chen (2003, pag. 2) moet dit geschenk gezien worden als een teken van steun van de VOC-regering, die na de Chinezenmoord in 1740 alle moeite deed om de administratieve functies van de Chinese officieren te vergemakkelijken.

² Blussé en Chen 2003, pag. 2. Volgens Yuan (2002) beslaan de Kong Koan-archieven de periode van 1775-1950 en zijn ze tot 1909 alle in het Chinees geschreven.

³ Deze werden in de archieven opgetekend tot 1918. Daarna beheerde de Kong Koan slechts de Chinese begraafplaats. Li 2003.

⁴ Ook in Semarang en Soerabaja werden Kong Koan opgericht ten behoeve van de registratie van de huwelijken en overlijdens van de daar woonachtige Chinezen. Chen 2004, pag. 61.

⁵ Yuan 2003, pag. 30.

⁶ Newsletter Friends of the Kong Koan archives, september 2001, zie www.kongkoan.org/newslet/2001-sep/index.htm.

4.6.2. Historische achtergrond

Migratie was en is onder Chinezen een normale zaak, en de Chinese taal heeft er ook veel termen voor. In vorige eeuwen waren het vooral mannen die transmigreerden of emigreerden. Zij lieten hun vrouw achter in hun dorp in China. Liem Thian Joe, schrijver van het boek over de geschiedenis van Semarang, dat overigens bijna geheel over het Chinese deel van de stad en de bevolking gaat, legt uit dat bijna niemand zijn vrouw meenam op de tocht naar Java. De vrouwen moesten in China achterblijven om voor hun schoonouders te zorgen. Als ze met hun mannen meegingen, ervoeren ze dat de reis zwaar en moeilijk was. Bovendien werd de gewoonte om tijdens de reis naar het nieuwe land de mannen van de vrouwen te scheiden als een grote hindernis beschouwd.⁷ Ongehuwde mannen keerden na verloop van tijd terug naar China om te trouwen met het meisje dat hun ouders voor hen had gekozen. Soms werd het meisje al van klein af opgevoed in de huishouding van haar toekomstige echtgenoot. Na de huwelijksvoltrekking ging de man alleen terug naar de plaats in de Archipel waar hij werk had gevonden.

4.6.2.1. De peranakans

Tijdens de eerste eeuwen van de Manchu-periode (de Qing-dynastie, 1644-1912) was het vrouwen verboden te emigreren. In de *Kaiba lidai shiji* staat een verslag over een in China geboren vrouw, die in 1699 met haar echtgenoot Wang Jie meekwam naar Batava. Ze was zo mooi en elegant dat zelfs de gouverneur-generaal haar en haar echtgenoot uitnodigde in zijn residentie. Toen het schip dat hen naar Batavia had gebracht vervolgens naar China terugkeerde, arresteerden de Chinese autoriteiten de persoon die volgens hen verantwoordelijk was voor het brengen van de dame naar het buitenland. Hij en andere ‘medeplichtigen’ werden berecht en ter dood veroordeeld.⁸

Omdat ze niet vergezeld waren van hun echtgenote, waren de mannen, in de woorden van Kwee Tek Hoay, schrijver van het belangrijke verslag over de oorsprong van de moderne Chinese beweging in Indonesia rond de vorige eeuwwisseling, *Atsal Moelahnja Timboel Pergerakan Tionghoa jang Modern di Indonesia* (De oorsprong van de moderne Chinese beweging in Indonesië), wel ‘gedwongen’ (terpaksa) een inheemse vrouw te nemen.⁹ Daarvoor kozen ze slavinnen uit.¹⁰ Balinese vrouwen genoten de voorkeur, omdat die er geen bezwaar tegen hadden varkensvlees te bereiden.¹¹ Balinezen zijn immers geen moslims, voor wie het streng verboden is varkensvlees te eten, terwijl gerechten met varkensvlees favoriet heten te zijn bij Chinezen. Wouter Schouten merkte in 1676 in zijn *Oost-Indische Voyagie* al het volgende op: ‘de Chineesen zijn meestendeel tamelijck blanck; doch hare vrouwen bruynder en de sommige t’ eenemaal swart en meest in het Eylant Baly geboren’.¹² De haardracht en kleding van de Chinese vrouwen zoals Schouten ze beschrijft doen sterk denken aan die van Balinese vrouwen. Ze dragen hun gitzwarte haar lang en zonder vlechten, maar met een knoop of slinger achter de nek gebonden. Sommige vrouwen hebben een linnen of katoenen baadje aan of een ‘boesem-

⁷ Liem 2004, pag. 112.

⁸ Yuan 2003, pag. 31.

⁹ Kwee 2001, pag. 408.

¹⁰ Niemeyer 2005, pag. 60

¹¹ Heidhues 1998, pag. 153. Buginese en Makassarse vrouwen waren in trek om dezelfde reden. Yuan 2002.

¹² Schouten 1676, pag. 25.

kleetje los en luchtigh over de naeckte boesem hangen', bij anderen is het bovenlichaam helemaal naakt. Verder dragen ze een soort van rok die ze met drie of vier slagen om het lijf winden en die tot op hun voeten neerhangt.

Een van de meest bekende Balinese vrouwen is de bijvrouw van de kapitein Chinees Siqua (in het Fujians wordt de naam als Gan Dji Ko geschreven,¹³ in pinyin als Yan Er),¹⁴ die diende onder het gouverneur-generaalschap van Joan Maetsuyker. Deze gouverneur-generaal had weinig belangstelling voor de Chinese gemeenschap in Batavia en vond het niet nodig een nieuwe kapitein te benoemen na de dood van Siqua. Diens concubine nam zijn positie over, en zo gebeurde het dat de Chinezen gedurende twaalf jaar (1666-1678) geleid werden door een vrouw, en wel door een Balinese,¹⁵ wat tot veel klachten leidde bij het mannelijk deel van de gemeenschap. De VOC beseftte dat ze de raad en medewerking van de Chinezen nodig had, en dat die alleen te verwachten waren van mensen die gerespecteerd werden door hun eigen volk. Daarom benoemde ze, zo vertelt de Indonesische historica Mona Lohanda in haar boek over de Chinese officieren in Batavia, in 1678 tegelijk drie Chinese officieren.¹⁶ Deze gebeurtenis wordt door de meeste historici beschouwd als de oprichting van de Kong Koan. Alleen de Indonesische onderzoekster Myra Sidharta, die een belangrijke rol heeft gespeeld in de reddingsactie van de Kong Koan-archieven, stelt het jaar 1717 voor als beginjaar van de Kong Koan, omdat in dat jaar de Chinese officieren de bevoegdheid kregen om trouwvergunningen uit te geven en echtscheidingen uit te spreken.¹⁷ De Chinese historica Yuan Bingling haalt een geval aan dat in de *Kaiba lidai shiji* wordt beschreven. Volgens dit verslag werd in 1689 tot een vermeerdering van het aantal luitenants beslist nadat de echtgenote van een zekere Lin Sen (er wordt niet gezegd of de echtgenote een inheemse, een peranakan dan wel een Chinese was), die erom bekend stond mensen te kunnen genezen, tijdens een van haar frequente bezoeken aan de gouverneur, hem ervan had overtuigd dat er door de groei van de Chinese bevolking meerdere personen nodig waren om ze te besturen. Daarop solliciteerden haar echtgenoot en nog iemand anders met goed gevolg naar de eervolle positie, zodat de Chinese Raad vanaf dat moment vier luitenants had.¹⁸ Over dit geval wordt door Lohanda niets vermeld.

De rechtsgeleerde P.H. Fromberg, kenner bij uitstek van de Chinese sociale wetgeving, betoogt dat het nooit is voorgekomen, dat een Chinees op Java met een inlandse vrouw, 'als ware deze een gelijke die voor hoofdvrouw in aanmerking kon komen', wettig gehuwd is.¹⁹ Maar Kwee gebruikt het woord 'menika', huwen, en ook de historicus en sinoloog Leonard Blussé vertelt dat er in de tachtiger jaren van de

¹³ Lohanda 1994, pag. 84. 'Ko' was waarschijnlijk een soort van titel die gebruikt werd voor gerespecteerde mannen. Tegenwoordig wordt de titel in familie- en intieme kring gebruikt voor jongens en mannen die ouder zijn dan de spreker en betekent hij 'oudere broer'.

¹⁴ Yuan 2003, pag. 30.

¹⁵ Ook in de *Kaiba lidai shiji* wordt zij niet met naam genoemd en slechts vermeld als "Maoli Shi". Maoli is Chinees voor 'Bali'. In deze kronieken wordt zij niet beschreven als een bijvrouw van Siqua, maar als zijn echtgenote. Als 'Kapitan Toea' (Hoofdkapitein) had ze zitting in de Chinese overlegraad, de *bicara*. Volgens de *Kaiba lidai shiji* waren haar uitspraken altijd buitengewoon wijs en rechtvaardig – dat ze zulk een hoge positie bekleedde moest volgens de chroniqueur betekenen dat er in haar tijd geen bekwame Chinese mannen aanwezig waren in Batavia. Yuan 2003, pag. 31.

¹⁶ Lohanda 1994, pag. 107.

¹⁷ Geciteerd door Lohanda 1994, pag. 107-108.

¹⁸ Eerder waren er al twee. Yuan 2003, pag. 31.

¹⁹ Fromberg 1911, pag. 4.

achttiende eeuw door de Kong Koan in Batavia meerdere gevallen behandeld waren van Chinese mannen die wilden trouwen met inlandse slavinnen.²⁰ Dat was een langdurige en vooral kostbare zaak. De slavinnen moesten eerst vrijgemaakt worden, zodat de kinderen uit de verbintenis erkend zouden kunnen worden door de vader, en daarna moest hij een Chinese vriend vragen het meisje te adopteren. Pas als aan deze voorwaarden voldaan werd, kon de bruid gepresenteerd worden voor de Kong Koan en kon het huwelijk voltrokken worden. Ook inheemse meisjes die geen slavinnen waren, moesten eerst geadopteerd worden in een Chinese familie voordat ze konden trouwen met een Chinese man. De adoptie was na 1780 verplicht gesteld, want de regering had in die periode een decreet uitgevaardigd dat huwelijken tussen Chinezen en inheemsen verbood. Meisjes die geadopteerd waren door Chinezen werden voor de wet ook Chinezen. Er zijn gevallen vermeld in de archieven van de Kong Koan van Chinezen die huwden met slavinnen van Nederlanders.²¹

Kinderen die resulteerden uit een verbintenis tussen Chinese mannen en inlandse vrouwen werden *peranakan* genoemd. Ze werden opgenomen in hun vaders familie en werden grootgebracht en opgevoed als Chinezen. Alle kinderen, of hun moeder de wettelijke echtgenote van hun vader was, een concubine of een bediende, waren gelijk en vrij. Peranakan meisjes konden dus niet verhandeld worden, maar alleen uitgehuwelijkt, idealiter met Chinese mannen. Deze meisjes kregen alle het achtervoegsel 'niang' (in het Fujianees 'Nio') achter hun naam. Wat hun moeders betreft, als die slavinnen waren bleven ze dat, maar ze hadden erfrecht en genoten bescherming tegen misbruik. Zij werden nooit een 'niang' maar werden soms *gin'a* genoemd, letterlijk 'kleine kinderen' als aanduiding dat ze onder voogdijschap stonden en niet vrij waren.²²

Zo ontstond, vertelt J. Moerman in zijn boek *In en om de Chineesche Kamp* (1928), dat hij samenstelde voor zijn Nederlandse collega's, leraren van de Hollandsch-Chineesche Kweekschool te Meester Cornelis, 'langzamerhand een nieuwe bevolkingsgroep in Indonesië, de groep der Indo-Chineezers, een groep met een sterke financieel ruggegraat, doch zonder eigen cultuur en die bezig is een cultuur van semi-Europeesch karakter te scheppen'.²³

In 1676 was er waarschijnlijk nog geen sprake van Chinezen met een semi-Europese cultuur. Wouter Schouten verhaalt in het vierde hoofdstuk van zijn *Oost-Indische Voyagie* tenminste over 'rampsalige' en 'heydense Chynesen', 'ellendige dienaers van den satan' die zozeer op dobbelen belust waren, dat ze hun geld, huizen, meubelen, slaven en slavinnen en zelfs hun vrouw en kinderen verspeelden. De Chinezen waren 'beminners van een goet getal vrouwen' en trouwden meestal 'Indiaense wijven'. Bij feestelijkheden waarbij geofferd werd aan 'Joosje', volgens Schouten (en anderen) geen god maar een 'heyloos spook', aten de mannen het eerst. Het overschot werd aan de vrouwen gegeven, die 'met de klieckjens agter af; en mede in 't ront geseten heel vrolijk hun feestelijke maeltijt hielden'.²⁴

²⁰ Voor alle Chinese huwelijken moest toestemming gevraagd worden aan het Chinese bestuur. Als die verkregen was, moest het paar een bedrag betalen voor het huwelijks-certificaat van het bestuur van Boedelmeesters. Blussé 2003, pag. 10.

²¹ Blussé 2003, pag. 11.

²² Yuan 2002.

²³ Moerman 1932, pag. 31.

²⁴ Schouten 1676, pag. 24-25.

In de archieven van de Kong Koan wordt ook verslag gedaan van gevallen van Chinese peranakan-meisjes die wegliepen met Hollandse mannen. Uit het artikel van Yuan Bingling blijkt dat de Kong Koan-kapiteins die in deze zaken moesten oordelen en indien nodig straffen moesten uitmeten, gehoorzaamheid aan de ouders als hoogste plicht stelden en huwelijken met Nederlanders niet aanmoedigden. We zien ook dat de resident het laatste woord had en dat de uitspraak van de resident derhalve bepalender was dan die van de Chinese kapiteins. Een van de zaken die in 1834 voorkwamen is die van Rao Yueniang, die een Balinese moeder had. De moeder had Yueniang naar de Kong Koan gebracht omdat zij was weggelopen met een Hollander. Yueniang werd ondervraagd, en ze vertelde dat ze was uitgehuwelijkt door haar vader aan een Chinees. Maar het meisje had reeds een afspraak gemaakt met een 'Roodharige' (een Hollander), een zekere Toean Gelin, die haar geld beloofd had als zij met hem trouwde. Toen haar Chinese aanstaande man haar enkele dagen voor het huwelijk betastte en seksuele omgang met haar wilde, weigerde ze dat. Maar zij was al wel bezoedeld door de Roodharige. Ook had ze verschillende kostbaarheden met zich meegenomen toen ze met de Roodharige wegliep. De Kong Koan oordeelde daarom dat Yueniang de Chinese wetten had overtreden. Zij was niet gehoorzaam geweest aan haar vader en zijn vertegenwoordiger (dat was de man aan wie zij was uitgehuwelijkt) en had haar voogd niet geïnformeerd (het blijkt niet duidelijk uit het verslag wie die voogd was en waarover ze hem had moeten informeren). Bovendien was ze losbandig geweest. Ze moest als straf geslagen worden voor de Kong Koan. Over Toean Gelin moest geoordeeld worden door zijn Nederlandse superieuren. Rao Yueniang werd uiteindelijk niet geslagen, omdat de resident besloot dat het meisje geen wet had overtreden en niemand ongehoorzaam was geweest.²⁵

4.6.2.2. De njais

De vijf Chinese vrouwen en meisjes in Yuans artikel, die met een Hollander megingen, deden dat om de huiselijke situatie van mishandeling en seksueel geweld te ontvluchten. Yuan Bingling gaf haar artikel overigens wel een titel mee ('The Last Resort') waaruit mag blijken dat de oplossing om met een Hollander weg te lopen volgens haar niet de meest voor de hand liggende was.

Er was omgekeerd ook vraag naar Chinese vrouwen onder de Hollandse mannen. De betrekking met die Hollandse of Europese mannen was er niet altijd een die officieel tot stand kwam, maar had meestal een vrijblijvend karakter. De vrouw was dan een 'huishoudster', die echter niet slechts huishoudelijke taken op zich nam maar ook in seksueel opzicht aan de behoeften van de met haar samenlevende man tegemoet kwam. Zo'n vrouw werd 'njai' genoemd, een bekende figuur niet alleen in talrijke Indisch-Nederlandse romans, maar ook in werkelijkheid, want 'de rol van de njai strekte zich uit over de gehele breedte van de Europese koloniale samenleving van Nederlands-Indië',²⁶ verklaart Reggie Baay, specialist in de Indische letteren en schrijver van een boek over de njais met de alleszeggende titel *De njai, het concubinaat in Nederlands-Indië* (2008). De

²⁵ Yuan 2003, pag. 43 In de Chinese wetgeving van de Qing-Dynastie, die teruggaat tot de wetgeving van de Tang-dynastie van het jaar 737, waren Confuciaanse waarden duidelijk van invloed op de straffen die uitgemeten werden aan personen van verschillende sociale of familiale status. Zo werd een vrouw die haar man sloeg, gestraft met slaag, terwijl een man die zijn echtgenote sloeg niet gestraft werd, tenzij zij als gevolg van zijn daad zwaar verwond werd. Op buitenechtelijke relaties door vrouwen stonden zwaardere straffen dan op die begaan door mannen. Chinnery 2005a, pag. 53.

²⁶ Baay 2004, pag. 100.

meeste njais van Europeanen waren inheemse vrouwen, maar er waren, zoals uit het voorgaande opgemaakt kan worden, ook Chinese njais. Japanse njais, vaak dochters van Japanse emigranten met wie de Europeanen handelscontacten hadden, waren onder Europese mannen zeer geliefd vanwege hun onderdanige en dienstbare houding, aldus Baay.²⁷

‘Nyai’ of ‘nyi’ is in het tegenwoordige Indonesisch een aanspreektitel voor een gehuwde of ongehuwde vrouw, of in het algemeen voor een vrouw die ouder is in leeftijd dan degene die haar aanspreekt.²⁸ Pas als derde betekenis wordt in de *Kamus Besar Bahasa Indonesia* gegeven: ‘bijvrouw van een buitenlander (in het bijzonder van een Europeaan)’. Uit de vele verklaringen van het lemma ‘njai’ in het *Indisch Lexicon* is de volgende bijna volledig:

1. (jav., kromo en ngoko), vereerende betiteling van fatsoenlijke vrouwen van eenige jaren, gelijkstaande met ‘kjahi’ of ‘kjai’ voor mannen. Ook wordt zoo genoemd de huishoudster en bijzit van een Europeaan. (Kjai in 't jav. ook wel gebruikt voor benaming van een volbloed Chinees.); 2. in het mal. in geschiedenis en poëzie titel, dien men aan bejaarde vrouwen en vrouwelijke geesten geeft. In het dagelijksch leven bijzit, huishoudster, inzonderheid van een Europeaan, ook vrouw van een Chinees. Het woord is uit het balin. en bet. daarin ‘jongere zuster’.²⁹

De bekendste ‘vrouwelijke geest’ – hoewel velen haar als een godin vereren – in de Javaanse mythologie is Nyai Loro Kidul, ook wel Nyi Roro Kidul genoemd, die haar paleis heeft in de Indische Oceaan ten zuiden van Java (de vertaling van haar naam luidt ‘de godin van de zuidzee’) en aan wie de sultans van Surakarta en Yogyakarta nog steeds offers brengen. De godin figureert in de detectiveroman *Het graf van den Mammon* door Boekan Saja (1943). Het geloof in Nyai Loro Kidul versterkt de macht van de vorst.³⁰ Haar tegenpool – want zij wordt beschouwd als een boze geest – is Nyi Blorong, die wordt aangeroepen door mensen die rijkdom begeren.³¹ De titel ‘Nyai’ wordt behalve aan vrouwen en geesten ook vaak gegeven (inderdaad als vrouwelijke vorm van Kyai) aan voorwerpen waaraan een magische macht wordt toegeschreven en die dus vereerd worden, zoals Nyai Ceper, de naam van een kleine gong die bewaard wordt in het dorp Sukoharjo in Midden-Java. Er wordt geloofd dat Nyai Ceper, die nog ettelijke andere namen heeft die bijna allemaal beginnen met ‘Nyai’, eens in het jaar tot leven komt.³²

Waarschijnlijk de beroemdste njai in de Indonesische literatuur is Njai Ontosoroh in *Aarde der mensen* van Pramoedya Ananta Toer, die niet alleen bekend is door zijn belangwekkende oeuvre maar ook door zijn strijd tegen onderdrukking van minderheden

²⁷ Baay 2008, pag. 73.

²⁸ In een zaak die voor de Bataviase Kong Koan kwam, werd een oude dame verhoord die ‘Nyai’ werd genoemd; in een voetnoot legt de onderzoekster uit dat nyai een voorvoegsel is dat door Chinezen in Indonesië gebruikt wordt voor oudere vrouwen. Yuan 2003, pag. 32.

²⁹ *Indisch Lexicon* 2005, pag. 372. Ik herinner me dat mijn vader mijn moeder ook weleens met ‘Nyi’ aansprak, wat volgens hem ‘moeder’ betekende.

³⁰ Volgens de legende stammen de sultans af van Nyai Loro Kidul. In het Samudra Beach Hotel in Pelabuhan Ratu in West-Java is een kamer voor Nyai Loro Kidul ingericht, alsook in Hotel Ambarrukmo in Yogyakarta.

³¹ Ong 2002, pag. 184.

³² Haryo PS 2006.

(waaronder de Chinese) in Indonesia.³³ Als Njai Ontosoroh wordt ondervraagd in verband met de dood van haar Nederlandse levensgezel, zegt ze in vlekkeloos Nederlands, een taal die ze niet mag gebruiken in de rechtszaal: ‘Wie heeft mij tot concubine gemaakt? Wie heeft ons tot njai’s gemaakt? Jullie, de Europese heren voor wie we moeten buigen. Waarom worden we dan bij officiële gelegenheden uitgelachen en beledigd?’³⁴ Als het Javaanse hoofdpersonage Minke, die met Njai Ontosorohs dochter trouwt (het huwelijk wordt echter niet erkend door de autoriteiten), zich bezint over het probleem van de totok, de Indo en de inlander, komt hij tot de conclusie dat deze elementen een netwerk van het leven vormen, als een spinnenweb, en dat de concubine in het midden van het web zit:

In haar web ving ze alle beledigingen op die ze helemaal alleen moest verwerken. Ze was niet de baas, al deelde ze een kamer met haar heer. Ze maakte geen deel uit van de bevolkingsgroep waar de kinderen toe behoorden die ze zelf ter wereld had gebracht. Ze was geen totok en geen Indo, en je kon zelfs zeggen dat ze geen inlandse meer was. Ze was een berg van geheimen.³⁵

Deze beschrijving is eveneens van toepassing op de Chinese njais van Europeanen. Njais namen in Deli aan de Sumatraanse oostkust een aparte plaats in. Volgens de historica Elsbeth Locher-Scholten werd een njai beschouwd als een verbindingsschakel tussen twee bevolkingsgroepen: de Europese en de inheemse. Van haar werd verwacht dat zij kennis van de taal, gewoontes en waarden van de inheemse bevolking doorgaf aan haar meester en hem op die manier vertrouwd maakte met de tropische wereld en hem hielp daarin te overleven. In Deli gold onder het Europese plantagepersoneel een trouwverbod. Tijdens de eerste zes jaar van hun diensttijd mochten assistenten niet trouwen. Pas tijdens hun eerste verlof naar patria mochten ze huwen en daarna hun Europese vrouw naar Sumatra meenemen. Intussen werd het nemen van een njai aangemoedigd. Een njai werd zelfs beschouwd als een probaat voorbehoedsmiddel tegen geslachtsziekten. Zonder njai zouden de jonge Europeanen naar bordelen trekken met alle schadelijke gevolgen van dien. Deze njais waren meestal Javaans of Japans, een enkeling was Maleis. Chinese vrouwen mogen volgens Locher-Scholten worden uitgesloten, want die waren er nauwelijks aan de oostkust.³⁶ We zullen zien dat volgens de literatuur Chinese njais aan de Sumatraanse oostkust wel voorkwamen.

Ook in de notulen van de vergaderingen van de Kong Koan worden njais (in de betekenis van ‘bijvrouwen’) genoemd. Li Minghuan, hoogleraar aan het Instituut voor Antropologie aan de Universiteit van Xiamen heeft aan de hand van de optekeningen van huwelijken en overlijdens van de Bataviase Chinese vrouwen het ontstaan nagegaan van een nieuwe gemeenschap, de peranakan. In de benamingen van vrouwen, meer bepaald als achtervoegsels, wordt herhaaldelijk het woord ‘nga’ gebruikt, vaak in combinatie met ‘miaoli’. Het Chinese karakter voor ‘nga’ komt in geen enkel officieel woordenboek voor. Het is een plaatselijk gecreëerde naam. Li is tot de conclusie gekomen dat ‘nga’ hetzelfde

³³ *Aarde der mensen* (oorspronkelijke titel *Bumi Manusia*) is het eerste boek in de zogenaamde ‘Buru-tetralogie’, zo genoemd naar het eiland Buru waar Pramoedya Ananta Toer, beschuldigd van linkse sympathieën na de chaos waarin Soeharto aan de macht kwam, veertien jaar gevangen werd gehouden en waar hij zijn verhalen aan de andere gevangenen vertelde.

³⁴ Toer 1999, pag. 352.

³⁵ Toer 1999, pag. 356.

³⁶ Locher-Scholten 1992, pag. 271.

als ‘njai’ betekent, een concubine. Samen met het woord ‘miaoli’, dat een transliteratie van ‘Bali’ is, betekenen namen als ‘ngamiaoli’ en ‘miaolinga’ dus ‘concubine van Balinese afkomst’. In de raadzaal van de Kong Koan in Batavia hingen panelen waarop namen waren geschreven, waaronder die van Gan Dji Nga, de reeds eerder genoemde ‘nga’ of concubine van kapitein Gan Dji.³⁷

In zijn boek over de njai toont Reggie Baay zeventien portretten van njais. Drie daarvan zijn Chinese vrouwen. Een van hen is Goei La Nijo Tan, de njai van Eduard Julius Kerkhoven. Hella Haasse heeft haar verbeeld in de historische roman *De heren van de thee* (1992), naar de geschiedenis van de Nederlandse plantersfamilie in West-Java, de familie Kerkhoven. In de roman wordt ze Goey La Nio³⁸ genoemd. Ze wordt in de roman beschreven als mysterieus: er werd door haar familie nooit openlijk over haar gesproken, men kon zelfs niet zeggen of ze nog leefde of al dood was. Tineke Hellwig, deskundige op het gebied van Indonesische talen en culturen, hoort van Eduard en Goey La Nio’s nakomelingen tijdens een zogenaamde theereis met de afstammelingen van de Kerkhovens, dat hun overgrootmoeder door een waas van mysterie was omgeven.³⁹ Terwijl Hellwig bij de nakomelingen van Goey La Nio en Eduard geen bitterheid, wrok of rancune jegens hun Nederlandse voorvader heeft bemerkt, geeft ze aan dat het ook makkelijk anders kan en dat er onder de volgende generaties genoeg zijn die zich schamen voor hun niet-erkende voorvader en dat gegeven liever wegstoppen in een leeg zwijgen.⁴⁰ Overigens heeft Eduard Julius Kerkhoven zijn drie kinderen bij Goey La Nio wel geëcht. Zijn andere kinderen (van Sundanese njais) liet hij goed verzorgd achter.⁴¹

De kinderen, ‘en via hen de moeder’ goed verzorgd achterlaten scheen niet de normale gang van zaken geweest te zijn. Njais van Europeanen, of zij nu Javaans, Chinees of Japans waren, werden aan kant gezet door hun ‘heer’ als hij genoeg had van hen of, zoals vaak gebeurde, als hij wilde trouwen met een ‘echte’ Europese. De njai had er niets tegen in te brengen en kon zich slechts neerleggen bij zijn beslissing. Over wat er met deze Indo-Europese kinderen gebeurde had zij ook al niets te zeggen. Het grote verschil met kinderen uit een verbintenis van een Chinese vader met een inlandse bijvrouw was dat deze, zoals reeds eerder opgemerkt, beschouwd werden als Chinezen en dat ook hun moeders bepaalde rechten hadden en bescherming tegen misbruik genoten.

³⁷ Li 2003.

³⁸ M.i. is het verschil in spelling niet belangrijk. De naam ‘Goei’ wordt ook in officiële documenten wel als ‘Goey’ geschreven en omgekeerd, terwijl ‘Nijo’ een explicietere spelling is van ‘Nio’.

³⁹ Hellwig 1997.

⁴⁰ Hellwig 1997. Ook in de familie van mijn eigen moeder wordt slechts fluisterend gesproken over mijn overgrootmoeder, die een voorkind geweest zou zijn van een Nederlands administrateur bij het Mijnezen op Bangka en zijn Chinese njai.

⁴¹ Hellwig 1997.

Een njai van Chinese afkomst met haar aapjes⁴²

Het is interessant om na te gaan hoe de relatie was tussen de inlandse vrouwen en Chinese mannen op andere eilanden zoals Bangka en Billiton. Volgens de door Heidhues geraadpleegde bronnen zijn alle Chinese vrouwen op Bangka nakomelingen van Maleise vrouwen en op het eiland geboren. Een koelie die genoeg geld had opgespaard gaf er de voorkeur aan met een inlandse vrouw te trouwen. Deze vrouwen verkochten benodigdheden voor dagelijks gebruik bij de mijnen en op die manier kwam het tot een relatie. De man moest een aanzienlijke som geld betalen voor een Maleis meisje. Chinese koelies die het zich konden veroorloven, maar dat waren er weinig, lieten een bruid uit China overkomen. Zij waren Hakka-meisjes, die de reputatie hadden hard te kunnen werken en een belangrijke bijdrage te kunnen leveren aan het gezinsinkomen. Het aantal Hakka-bruiden was klein op Bangka. De Chinese vrouwen kwamen terecht in een peranakan-omgeving die hun gewoonten en achtergrond niet begreep, voelden zich doodongelukkig en gingen zo gauw mogelijk weer naar China terug. Op Billiton was het waarschijnlijk aangenamer voor de meisjes omdat de Chinese bevolking daar homogener was. Welvarende Chinese families op Bangka waren zuinig op hun dochters, maar het was voor de arme families niet ongevoel om hun dochter voor adoptie af te staan aan inheemse families. Omgekeerd gebeurde het wel dat een vooraanstaande Maleiër, zelfs al had hij reeds een of meerdere dochters, een Chinees meisje adopteerde. De geadopteerde dochters werden net als de eigen dochters opgevoed als moslim en later uitgehuwelijkt aan zoons uit andere prominente familieën. Op die manier fungeerden vrouwen op Bangka en Billiton als een schakel tussen inheemse en Chinese families. Heidhues meldt dat vele Bangkanese inheemsen het uiterlijk hebben van Chinezen en andersom.⁴³

⁴² Djajadiningrat-Nieuwenhuis 1995, pag. 869. Bij de foto schrijft Madelon Djajadiningrat-Nieuwenhuis dat njais vaak geen kinderen mochten krijgen van hun heer en meester. Bij afwezigheid van kinderen waren de aapjes de troetelkinderen van deze njai. 'They were held responsible for their pregnancies', zegt ook Locher-Scholten (1992, pag. 273).

⁴³ Heidhues 1992, pag. 149-151.

4.6.2.3. De echtgenotes, moeders en dochters

In de Nederlandstalige contemporaine historiografische bronnen en egodocumenten die ik gelezen heb wordt nauwelijks melding gedaan van het wel en wee van de Chinese vrouwen in de Indonesische archipel. Dat komt wellicht omdat Chinese vrouwen in de hoogste kringen meestal niet naar buiten kwamen om een gast te begroeten en als ze dat wel deden, droegen ze niet bij tot de conversatie. James Rush, schrijver van *Opium to Java*, dat handelt over de opiumpacht in Nederlands-Indië, merkt op dat de rol van deze Chinese peranakan vrouwen ‘largely ornamental’ was.⁴⁴ Daar horen uiteraard schitterende sieraden bij, meestal versierd met diamanten en andere kostbare edelstenen. Volgens Moerman, de hierboven reeds genoemde leraar aan de Hollandsch-Chineesche Kweekschool, zijn de sieraden geen kapitaalbelegging, want ‘over het algemeen is de Chinees een te goed financier, om zooveel geld in dood kapitaal te beleggen’. Hij denkt dat de vrouwen ze dragen ter bevrediging van hun ijdelheid. En die sieraden zijn op een andere manier toch ook een investering van hun echtgenoot: de indruk zal namelijk gewekt worden dat hij er warmpjes bijzit en dat zal zijn krediet versterken.⁴⁵

Op 7 oktober 1930, twee jaar voordat de tweede druk van Moermans boek *In en om de Chineesche kamp* uitkwam, werd er een volkstelling uitgevoerd in Nederlands-Indië. Daarvan kon Moerman enkele statistieken citeren. Uit de telling bleek dat er 1.233.856 Chinezen in Nederlands-Indië woonden, van wie 484.326 (bijna 40%) van het vrouwelijk geslacht waren. Op Java maakten de vrouwen 45% van alle Chinezen uit, terwijl op de Buitengewesten slechts een derde van alle Chinezen van het vrouwelijke geslacht was.⁴⁶ Door verbintenissen met inheemse vrouwen, al dan niet bezegeld met een huwelijk, groeide het aantal Chinese meisjes. Kwee Tek Hoay merkte op dat de peranakan-Chinezen van hun vader de tradities uit China overerfden en van hun moeder de inlandse gewoontes. Tegen het einde van de negentiende eeuw en begin van de twintigste eeuw was er een spectaculaire stijging van Chinese immigranten waar te nemen, onder wie vrouwen. Zo ontstond in Indië een totok-gemeenschap,⁴⁷ die Chinees sprak en zich oriënteerde naar China.

Opvoeden was niet de taak van de ouders, maar van de school. De vader was voornamelijk gericht op het verdienen van inkomsten voor het gezin, de moeder had haar huishoudelijke bezigheden en was voor alles de echtgenote van de man.⁴⁸ In rijke peranakan families kregen alleen jongens les van Chinese privéleraren, van wie ze de Chinese taal leerden.⁴⁹ Pas toen de Chinese vereniging Tiong Hoa Hwee Kwan (THHK) scholen in Batavia stichtte,⁵⁰ genoten ook meisjes onderwijs. Men was volgens Fromberg

⁴⁴ Rush 1991, pag. 22.

⁴⁵ Moerman 1932, pag. 209.

⁴⁶ 583.360 Chinezen (onder wie 263.144 vrouwen, dus ruim 45%) leefden op Java en Madura en 650.496 Chinezen (onder wie 221.182 vrouwen, dat is 34%) in de buitengewesten. Gonggryp 1991, pag. 211; Moerman 1932, pag. 15.

⁴⁷ Totok: volbloed, nieuweling. De term werd gebruikt voor zowel Chinezen als Europeanen.

⁴⁸ Moerman 1932, pag. 163. Moerman signaleert in zijn boek het toentertijd net verschenen tijdschrift *Fu Nu Tsa Chih* voor de vrouw. Het eerste nummer verscheen in 1932 en bevat de rubrieken Uit de samenleving, Uit vrouwen- en meisjeslevens, Onderwijs en Opvoeding, Medische wenken en Huishoudelijke Wetenswaardigheden. Het bewijst volgens Moerman dat de redactie inziet waarmee het zijn lezeressen van nut kan zijn. Moerman 1932, pag. 42.

⁴⁹ Suryadinata 1997, pag. 78.

⁵⁰ In 1901 werd de eerste THHK-school opgericht. Govaars-Tjia 1999, pag. 63.

tot de overtuiging gekomen dat door de vrouw te onderwijzen, het onderwijs een grote opvoedende kracht zou uitoefenen in het hele gezin.⁵¹

Het Chinese huwelijk was in wezen monogaam, zo wordt door Moerman beklemtoond. Er zijn echter afwijkingen: de ‘beter gesitueerden’ namen soms meer dan één vrouw in huis. De Semarangse suikerkonink Oei Tiong Ham, aan het begin van de twintigste eeuw de rijkste man van Zuidoost-Azië, had vijf vrouwen en zesentwintig kinderen.⁵² Er is een groot verschil in positie tussen hoofdvrouw en bijvrouw.⁵³ De hoofdvrouw wordt voor de man gekozen door de familieoudste, maar de bijvrouw kiest hij zelf. Alleen het huwelijk met de hoofdvrouw vindt met compleet ceremonieel plaats. In geen geval is het geoorloofd de bijvrouw in een rode draagstoel en onder begeleiding van muzikanten naar het huis van de bruidegom over te brengen; dat komt alleen de hoofdvrouw toe.⁵⁴ De kinderen van de bijvrouw erkennen de hoofdvrouw als moeder. Slechts als de hoofdvrouw geen zoon heeft gebaard en de bijvrouw dat wel gelukt is, wordt zij door de bijvrouw voorbijgestreefd.⁵⁵ De kinderen van een bijvrouw hebben volgens de wet dezelfde rechten als die van de hoofdvrouw. Zelfs de kinderen van een onwettige vrouw, dat wil zeggen een vrouw met wie de man een clandestiene verhouding heeft, hebben rechten: de vader kan gedwongen worden het kind te erkennen en het vaderschap op zich te nemen als hij dit niet vrijwillig doet,⁵⁶ maar in de praktijk werden de zoons die uit een dergelijke verhouding geboren waren na de dood van de vader bij het verdelen van de erfenis vaak gediscrimineerd door hun halfbroers.

Dochters waren in China niet gewenst. Meisjes en vrouwen werden als volkomen onmondig beschouwd, want ‘de vrouw is, ongehuwd, van haar vader of ouder en broeder, gehuwd van haar echtgenoot, weduwe geworden van haar zoon afhankelijk’.⁵⁷ Als een meisje getrouwd was, stond ze ook nog onder absolute controle van haar schoonmoeder. Pas als ze zelf een zoon had gebaard, werd haar leven aangenamer voor haar, maar haar lot werd pas helemaal goed als ze zelf een schoondochter kreeg.⁵⁸ Dit gold ook voor de Chinese vrouwen in Indonesië.

Het huwelijk was in vroegere tijden geen zaak van de jongelieden, maar van de ouders.⁵⁹ Het was meisjes verboden zich aan de buitenwereld te laten zien zodra ze de

⁵¹ Fromberg 1911, pag. 30.

⁵² Pan 1998, pag. 78. Het grote aantal kinderen gaf Oei problemen bij het opstellen van zijn testament. Hij wilde zijn handelsconcern slechts nalaten aan negen van zijn dertien zoons en daarmee zijn dertien dochters en andere vier zoons onterven. Dat was tegen de Nederlandse wet die toen in Indonesië van kracht was, waaronder alle kinderen, dochters inbegrepen, erfrecht hadden. Zijn beslissing om naar Singapore te emigreren had in grote mate te maken met het feit dat de in Singapore toegepaste Engelse wet toestond dat men kinderen ontferft.

⁵³ Hoewel ‘concubine’ en ‘bijvrouw’ synoniemen zijn, heeft een concubine niet dezelfde positie als een bijvrouw. Met zijn bijvrouw is de man getrouwd, al gebeurt dat niet met de ceremoniële plechtigheden waarmee het huwelijk met de hoofdvrouw gepaard gaat, maar de verbintenis met de concubine gebeurt zonder een enkele ceremonie. Moerman 1932, pag. 129.

⁵⁴ Fromberg 1926, pag. 269.

⁵⁵ Moerman 1932, pag. 128-129. Zie ook Blussé 2000, pag. 33.

⁵⁶ Fromberg 1926, pag. 273.

⁵⁷ Fromberg 1926, pag. 256.

⁵⁸ Moerman 1932, pag. 131; Chinnery 2005b, pag. 59.

⁵⁹ Deze traditie was waarschijnlijk nog in gebruik bij de keuze van de eerste vrouw van Oei Tiong Ham. Dat was Goei Bing Nio, een zus van mijn overgrootmoeder, wier foto in ons huisaltaar prijkt. Mijn vader zei altijd met nadruk, als hij gasten vertelde wiens foto dat was: ‘Haar zus was de éérste vrouw van Oei Tiong Ham’. Oei Tiong Ham koos zijn jongere vrouwen in ieder geval zelf. Zie Blussé 2000, pag. 32-33.

puberteit hadden bereikt. Zelfs als het meisje uit mocht, bleef ze verborgen achter de gordijntjes van haar draagstoel of ander vervoermiddel. De ouders van de aanstaande bruidegom moesten dan ook een bemiddelaarster in de arm nemen om naar een geschikte huwelijkspartner voor hun zoon uit te kijken. Handelaren gaven de voorkeur aan dochters van handelsrelaties, met de bedoeling de handelscontacten te verbreden.⁶⁰

Meisjes die waren uitgehuwelijkt verdwenen ook letterlijk uit het gezichtsveld van hun ouders.⁶¹ Als het misging met het huwelijk, kon de vrouw volgens de traditie in China geen scheiding aanvragen. Omgekeerd kon de man dat wel. Moerman citeert Confucius, die de gronden voor een scheiding aangaf in een van zijn verhalen: ongehoorzaamheid aan de schoonouders, losbandig gedrag, afgunst (op de andere vrouwen die attenties krijgen van haar man), geen zoons kunnen krijgen, babbelziek zijn, een ongeneeslijke ziekte hebben, en dieverij. Maar Confucius bepaalde ook dat deze gronden ondergeschikt zijn aan drie omstandigheden, namelijk ten eerste als de vrouw, toen ze uit haar huis gehaald werd een tehuis had en nu niet meer, zodat ze nergens naar kan terugkeren, ten tweede als ze met haar man drie rouwjaren heeft doorgemaakt voor zijn ouders en ten derde als de man met haar samen rijk is geworden. In een of meerdere van deze situaties kan de man zijn vrouw niet verstoten.⁶² Overigens was in de tijd dat Moerman zijn boek schreef de toestand voor de Chinese vrouwen in Indië al veel verbeterd en hadden ze naast gelijke erfrechten ook het recht van scheiding gekregen.⁶³

Uit de notulen van de Kong Koan-zittingen blijkt trouwens dat de Chinese vrouwen in de Archipel al eerder een beter lot hadden dan hun seksegenoten in China. Als de man bij de Kong Koan klaagde over zijn vrouw en een echtscheiding aanvraagde, werd eerst nagegaan of die klachten wel gegrond waren en of de man niet ook fout was. Een man moest zijn vrouw financieel ondersteunen zolang zij zich fatsoenlijk gedroeg. Verwaarlozing van een echtgenote en voortrekken van een concubine werden niet getolereerd. Omgekeerd moest een vrouw zich welvoeglijk gedragen, ze mocht niet gokken of van haar gezin wegllopen. In één geval waarbij de vrouw ging samenwonen met een andere man, werd door de Kong Koan eerst nog aan de man gevraagd of hij zijn vrouw terugwilde, daar zij spijt had van haar daad en om vergiffenis vroeg. Toen de man te kennen gaf haar niet meer terug te willen, werden de vrouw en haar minnaar gestraft met honderd stokslagen 'in overeenstemming met onze Qing-wet' en werd het huwelijk als beëindigd verklaard.⁶⁴ Een vrouw kon haar echtgenoot voor het Kong Koan-gerecht

⁶⁰ Sidharta 2003. Twee van de rijkste en machtigste Chinese families in Semarang, de families Tan en Be, versterkten hun positie door een huwelijk (in 1845) tussen een dochter van Tan Hong Yan, opiumpachter en majoor der Chinezen, met een zoon van Be Ing Tjioe, die ook opiumpachter en later majoor der Chinezen was. Rush 1990, pag. 93; Liem 2004, pag. 128.

⁶¹ Blussé 2000, pag. 37.

⁶² Moerman 1932, pag. 131-132. Kwee Hing Tjiat, die hoofdredacteur was van het dagblad *Sin Po* en in 1923 door de Indische regering verbannen werd naar China vanwege zijn anti-koloniale houding, kritiseerde het Confucianisme. Hij werd daarin gesteund door een peranakan dagblad, *Soeara Publiek*. Volgens dit dagblad had de doctrine van kinderlijke liefde ertoe bijgedragen dat het familieleven in veel gezinnen geruïneerd was, omdat de Chinese huisvader die interpreteerde als zou 'kinderen produceren' het enige doel zijn van het familieleven, waardoor mannen die thuis geen liefde vonden, bij prostituees soelaas zochten. Suryadinata 1997, pag. 144

⁶³ Moerman 1932, pag. 134. Moerman vermeldt niet in welk jaar de Indo-Chinese vrouw recht van scheiding kreeg.

⁶⁴ Chen 2004, pag. 70.

brengen op beschuldiging van ontrouw, en in geval van echtscheiding kon ze het voogdijschap over haar kinderen behouden.⁶⁵

Zelfs in gevallen van overspel door de vrouw werd echtscheiding niet toegekend als de vrouw daar niet in toestemde. In de notulen wordt ook geen melding gemaakt van terugbetaling van de bruidsprijs.⁶⁶ Dat moest alleen gebeuren als het meisje gedurende de verlovingstijd, als het huwelijk reeds geregistreerd stond bij de Kong Koan, zwanger raakte van een andere man en het huwelijk afgelast werd. Ook in andere gevallen stond de Chinese vrouw sterker dan haar lotgenoten in China. Ze kon zelfs oudere mannelijke familieleden voor de Kong Koan dagen op beschuldiging van aanranding en verkrachting.

In Moermans boek over de Chinezen in Nederlands-Indië ontbreekt een beschrijving van het geloof dat de Chinezen aanhangen niet. Onder het 'heirleger van zoo geheten goden'⁶⁷ is er ook een godin. Ze wordt Kwan-Yin genoemd, de Godin der Genade, maar is in India de mannelijke Boddhisadwa⁶⁸ Avalokiteçwara. Moerman beschrijft Kwan-Yin als degene tot wie vooral vrouwen zich wenden in nood, de godin die altijd bereid is om bij het minste teken van boetvaardige aanbidding in moederlijke zorg de hand tot redding uit te steken, 'nimmer wrekend, immer genadig en beloonend, de geheimzinnige macht, waarbij iedere vrouw in den uitersten nood nog heil kan vinden en die na diepsten val toch weer opricht en steunt'.⁶⁹ Een andere populaire god bij vrouwen en kinderen is Tsao Wang, de Keukengod. Moerman vertelt dat zijn altaar in geen enkel Chinees huis ontbrak. Op de 24ste van de laatste maand van het jaar (volgens de Chinese kalender) begint men aan hem te offeren. Dit moet op de juiste manier gebeuren, want tegen die tijd maakt de Keukengod zich klaar om zijn jaarlijks verslag over de familie in de Hemel te gaan afleggen. Om te voorkomen dat hij al te veel zal babbelen en nare dingen zal vertellen, offert men hem kandijnsuiker of zoete pap. Zijn lippen zullen dan aan elkaar kleven of zijn mond zal nog zo vol pap zijn, dat hem het spreken bemoeilijkt wordt.⁷⁰ Zoals we uit het relaas van Moerman kunnen afleiden, zijn het vooral de vrouwen die tot Kwan-Yin bidden, en het zijn ook de vrouwen wier taak het is om aan de Keukengod te offeren. Zowel Kwan-Yin als de Keukengod zien wij figureren in de roman van Simon Franke over Fa, een Chinese in het achttiende-eeuwse Batavia.⁷¹

Uit het weinige dat er over de Chinese (peranakan-)vrouwen en hun geschiedenis geschreven is, kan worden afgeleid dat zij zich niet gedroegen als willoze, makke lammetjes. Vaak werden ze niet goed behandeld door hun familie en echtgenoot, aan wie

⁶⁵ Yuan 2002.

⁶⁶ De bruidsprijs voor een 'niang' was 300 gulden, maar ook weduwes en gescheiden vrouwen konden zulk een hoge som vragen. Nieuwkomers uit China die konden lezen en schrijven – zij waren zeer in trek als schoonzoon maar waren nog arm – hoefden geen bruidsprijs te betalen en konden volstaan met een paar rode kaarsen voor het altaar. Yuan 2002. Waarschijnlijk is de bruidsprijs wat in het Indonesisch 'uang susu' (letterlijk: melkgeld) genoemd wordt, een bedrag dat de bruidegom betaalt aan de ouders van de bruid als een soort vergoeding voor de verzorging van hun dochter tot aan haar huwelijk. Zoals gezegd treedt een dochter uit haar eigen familie als ze trouwt.

⁶⁷ Moerman 1932, pag. 97.

⁶⁸ Een bodhisadwa is een persoon die in wezen de nirvana kan bereiken maar verkiest dat niet te doen door zijn of haar compassie voor de aardse wezens.

⁶⁹ Moerman 1932, pag. 98.

⁷⁰ Moerman 1932, pag. 108. Deze traditie is bij de tegenwoordige Chinese Indonesiërs onbekend. Lee 2008.

⁷¹ *Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia* (1947). In deze roman wordt de naam van de godin gespeld als Kwan Iem, d.i. de spelling in het Hokkians.

zij gehoorzaamheid verschuldigd waren, maar toch konden ze hun plan trekken. Dat is op te maken uit bijvoorbeeld de vrolijkheid van de vrouwen van de Chinezen in Wouter Schoutens verslag, die met de restantjes van de maaltijd van hun mannen toch een feestelijke maaltijd hielden. Hun ondernemendheid blijkt onder andere uit de ongeschiktheid van de Chinese vrouwen om als arbeidsters op de tabakplantages op Sumatra te werken. Zij hadden geen goede (van de kant van de plantagebeheerders bekeken) invloed op hun mannen, die ze ertoe overhaalden om de plantage te verlaten zodra hun contract afgelopen was. Ze hadden trouwens geen goede invloed in het algemeen, want ze zouden geld uitlenen tegen woekerrente en onderling ruzie maken.⁷²

Hoe zou het beeld van de Chinese vrouwen in de belletrïe zijn? Zijn zij ook zo ondernemend, stoutmoedig en onvervaard? In het volgende betoog zal op die vraag een antwoord worden gegeven. Verhalen over inlandse vrouwen die de begeerte opwekken van Chinese mannen krijgen daarin ook een plaats, al zeggen die verhalen meer over de mannen dan over de vrouwen.

4.6.3. Kort overzicht van de literatuur

In dit overzicht worden de literaire prozateksten, zoveel mogelijk in chronologische volgorde volgens het jaar van verschijnen, met titel en een korte inhoudsbeschrijving gepresenteerd. In het daaropvolgende deel wordt het beeld van de Chinese vrouwen en de (niet-Chinese) vrouwen van de Chinezen in de belangrijkste romans, verhalen en egodocumenten besproken. Sommige daarvan zijn reeds in eerdere subhoofdstukken besproken en worden in de korte inhoudsbeschrijving slechts kort genoemd.

4.6.3.1. De Chinese vrouwen

In *Brieven aan Minette* (1884) laat de brieven schrijfster Nellie, alter ego van Mevrouw J.M.P. van Kol-Porney (echtgenote van het sociaal-democratisch kamerlid H.H. van Kol) weten wat haar mening is over de 'vrouwen onder het Chinese volk'. Ze geeft ook in niet mis te verstane woorden weer hoe ze de Chinese mannen vindt. *Een kêtjoegeschiedenis* van I. Groneman, geschreven in dezelfde decade als *Brieven aan Minette*, namelijk in 1887, wordt in dit hoofdstuk opnieuw besproken, ditmaal geconcentreerd rond de vrouwenfiguren in de roman, de twee Chinese pandhoudsters.

Onder het pseudoniem Adinda schrijvend laat Thérèse Hoven in de roman *Vrouwen lief en leed* (1892) het personage Augusta vertellen dat de ongetrouwde Chinese meisjes niet op straat komen. Omdat zij binnenshuis moesten blijven, verzoon men manieren om hen aan de man te brengen, of in ieder geval te adverteren als huwbaar. Over zo'n manier wordt verteld in M.T.H. Perelaers *Het kamerlid van Berkenstein in Nederlandsch-Indië* (1888). Daar bestaat 'het uithangbord voor een jong meisje', zoals het hoofdpersonage het uitdrukt, uit een bodemloze bloempot, die met de bovenopening naar voren op het dak van een Chinees huis tussen de pannen ingemetseld wordt.⁷³ Reeds in 1829 had G.H. Nagel in het hoofdstuk 'In het Chineesche kamp' in zijn *Javaansche tafereelen* (1829) over hetzelfde gebruik geschreven. Een pot die in omgekeerde richting op het dak is geplaatst, dus met de bodem naar voren gekeerd, betekent dat het meisje de huwbare leeftijd nog niet bereikt heeft. Als een dochter trouwt, wordt haar pot van het dak

⁷² Breman 1992a, pag. 125.

⁷³ Perelaer 1888, pag. 62.

gehaald.⁷⁴ Onder haar eigen naam schrijvend vertelt Thérèse Hoven in een verhaal getiteld ‘t Was maar een baboe’ in de verhalenbundel *In sarong en kabaai* (1892) over een lichtelijk andere manier van kennisgeving: op het dak staan zoveel bloempotten als er dochters zijn. De pot van een getrouwde dochter wordt omvergeworpen. Vier bloempotten waarvan er slechts één rechtop staat, betekent dus dat de gezinsvader vier dochters heeft, van wie drie reeds getrouwd zijn. Maar belangrijker is de boodschap die van de rechtstaande bloempot uitgaat: er woont in het huis nog een huwbare dochter! *In sarong en kabaai* is een verzameling verhalen waarvan vooral het verhaal ‘Bij onze gestaarte broeders’ interessant is, omdat daar een beschrijving wordt gegeven van de Chinese vrouwen: het zijn ‘fraai aangekleede poppen, stijf van ‘t goud en bijna onbeweeglijk’.

Een Chinese vrouw over wie uitvoerig wordt verteld is Tan Ing Nio in ‘Lim Goan Soei. Een benadeelde erfgenaam’, een van de verhalen in *Uit de Indo-Chineesche samenleving* (1895) door J.W. Young. Young was tolk voor de Chinese taal.⁷⁵ Voordat hij zijn verhalen liet uitgeven, waren er al werken van hem verschenen over de huwelijks-wetgeving, de adoptiewetten en het erfrecht van de Chinezen. Een ander verhaal uit Youngs bundel dat hier besproken zal worden is ‘De gelofte van Si Sing Nio’.

Justus van Maurik heeft weinig geschreven over de Chinese vrouwen in het Indië dat hij in zijn reisaantekeningen *Indrukken van een Tòtòk* (1897) beschreef, terwijl hij toch herhaaldelijke keren op bezoek is geweest bij vooraanstaande Chinezen. De enige vrouw van wie hij een uitvoerige beschrijving geeft is de vrouw van een luitenant-Chinees in Soerabaja. Zij wordt letterlijk van kop tot teen beschreven: van haar kapsel tot haar muiltjes.

Alfred Birney, de Haagse tweede generatie Indo-schrijver, noemt de njais in Dé-lilahs *Hans Tongka's carrière* (1897) ‘onvergetelijker dan hun evenknieën uit het werk van P.A. Daum’.⁷⁶ En terwijl Birney zelf de Chinese njai van de grootvader van de ik-persoon in zijn roman *Vogels rond een vrouw* (1991) met een mysterieus waas omgeeft, zijn de twee Chinese njais in Dé-lilahs roman allerm minst geheimzinnig. De roman is reeds besproken in subhoofdstuk 4.4. over de koelies, maar zal hier nogeens aan de orde komen met de twee Chinese njais, Kim en Yum, als middelpunt.

Als er wordt geschreven over Chinese vrouwen, wordt er bijna altijd iets gezegd over de juwelen die ze dragen. Dat gebeurt zowel in *Hans Tongka's carrière* als in Augusta de Wits *Java, feiten en fantasiën* (1905), oorspronkelijk in het Engels geschreven voor de *Singapore Straits Times*, waar verteld wordt dat de vrouw van een rijkgeworden Chinees juwelen draagt, schittert als een regenboog. Heel wat soberder gekleed is Tan-tsi, de heldin in J.H. van Balens roman *Donkere dagen; historische Indische roman* (1909), waarin de Chinezenmoord in 1740 de achtergrond vormt voor de beschreven gebeurtenissen.

Onder het pseudoniem Victor Ido schreef Hans van de Wall, bekend als toneelschrijver, een ‘roman uit de Indo-Europeesche samenleving’, *De paupers* (1915). Net als in zijn toneelspelen wordt hier de hoofdrol toegekend aan een kleine ‘boong’. In *De paupers* is dat Boong Portalis. Hij voelt zich aangetrokken tot Kwan, een ‘Chinezinnetje’, op wie zijn vriend Krol verliefd is. Kwan gedraagt zich niet erg

⁷⁴ Nagel 1829, pag. 77.

⁷⁵ Salmon 1993, pag. 353.

⁷⁶ Birney 2004, pag. 150.

ingetogen, hoewel ze volgens de zeden van die tijd streng afgesloten van de buitenwereld moet leven.

Het is niet duidelijk uit welk milieu de Chinese speelvriendinnen van de moeder van Arthur Ducroo, het ik-personage in *Het land van herkomst* (1935) van E. du Perron afkomstig waren, maar ingetogen zijn ze zeker niet. Ze waren lawaaieriger dan de Sundanese vrouwen en hun 'kreten van aanmoediging, vreugde en bluf klonken hier veel scheller'. Mooi waren ze ook geenszins: 'Zij waren pafferig en dik of mager en houtherig, maar altijd lelijk'.⁷⁷

De Chinese vrouwen die figureren in de verhalen en romans van Beb Vuyk zijn zonder uitzondering gewone huismoeders met kleine kinderen die hun man helpen in de toko. De ik-vertelster praat met ze, maar echte communicatie is er nagenoeg niet, want 'waarover kun je praten met een Chinese vrouw met kleine gebonden voeten?' vraagt ze zich af in 'Journaal van een prauwreis' (1939).⁷⁸

Nogal wat verhalend proza dat in de periode tussen 1930 en 1942 geschreven is, speelt zich af op eilanden buiten Java. Dat is het geval met veel romans en verhalen van Beb Vuyk die zich afspelen in het oostelijke gedeelte van Indië en de Deli-romans van M.H. Székely-Lulofs en Jo Manders, maar ook met de romans van J.C. Mollema, die over het leven in de tinmijnen op het eiland Billiton gaan. Interessant zijn de romans van J. van Hulzen en Frieda van Felden, die allebei vertellen over de ervaringen van een leerkracht op respectievelijk Borneo en Sumatra. In *Een reis op twee halfronden* (Van Hulzen 1939) moet Herman Volkerts in Bandjermasin op Borneo lesgeven op de Hollands-Chinese School (HCS). De meeste ouders vonden het niet goed dat hun dochters naar school gingen, 'de taaie adat bood nog weerstand aan het modernisme, dat uit het nieuwe China opmarcheerde'.⁷⁹ Als de vrouw van de onderwijzer door de stad wandelt, wuift ze naar de meisjes achter de ramen, die hun gezichten tegen de tralies drukken. Ze hoort dat die meisjes daar tot hun huwelijk, en nog lang daarna, gevangen zouden zitten. Als ze naar school mochten, werden sommige al uit de vijfde klas van school genomen. Maar het ik-personage bemerkte reeds een kentering, want ieder jaar kwamen er meer meisjes op school.

De HCS in Van Feldens roman *In alle talen* (1940) staat in een fictieve plaats, Kota-Oentoeng, waarschijnlijk op Sumatra, want in het begin van het verhaal wordt de schooljuffrouw aangesproken door een ruwe maar goedmenende planter, die denkt dat ze aan inlandse kinderen moet lesgeven en die haar moed probeert in te spreken met de opmerking: 'Europese kinderen benne lamlendig en de Chinezen, dat is tuig'.⁸⁰ Er zitten veel minder meisjes in de klas dan jongens. Maar met de meisjes heeft de juffrouw een speciale band. De meisjes mogen nooit zonder geleide op stap. Zelfs voor familiebezoek aan de andere kant van de Chinese kamp worden ze nog gechaperonneerd door mama of een getrouwde zus. Het gevolg is, dat ze in hun vrije tijd bijna altijd huisarrest hebben en hunkeren naar een uitstapje.⁸¹

⁷⁷ Du Perron 1962, pag. 183-184.

⁷⁸ Vuyk 1972, p. 251. Het verhaal 'Journaal van een prauwreis', werd als 'Journaal van een prauwtocht' in het weekblad *D'Oriënt* van 9 december 1939 gepubliceerd. Scova Righini 2004, pag. 333.

⁷⁹ Hulzen 1939, pag. 150.

⁸⁰ Van Felden 1940, pag. 7.

⁸¹ Van Felden 1940, pag. 91.

J.C. Mollema, die hoofdadministrateur was van de Billiton-Maatschappij, schrijft in *Loten van denzelfden stam* (1941) over gebeurtenissen die zich afspelen op het teneiland Billiton. De twee Chinese vrouwen in de verhalen hebben geen namen en spelen alleen op de achtergrond mee, maar beide zijn de aanleiding tot de dramatische gebeurtenissen in de verhalen.

Van Simon Franke verscheen in 1946 *Een stad verrees, roman uit het oude Batavia*. In deze roman wordt de aanleiding tot de Chinezenmoord in 1740 uit de doeken gedaan: er zijn te veel Chinezen in Batavia, ‘de Chinese dodensteden groeien onrustbarend’.⁸² Een jaar na *Een stad verrees* verscheen van dezelfde auteur *Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia* (1947). Beide romans zijn reeds besproken in het subhoofdstuk over de Chinezenmoord, maar komen hier nogeens aan de orde vanwege de belangrijke rol die de vrouwen erin spelen, namelijk Rada, een slavinnetje, en de bijvrouw van de kapitein-Chinees Siqua in *Een stad verrees*, en Fa in de roman *Fa*.

Een van de liefste Chinese meisjes in de Indisch-Nederlandse literatuur is misschien wel Mary Tan. Ze is de jongere zus van Jan Tan, de leider van een opiumkongsi in *Opium-kongsi “De rode draak”, een Indische politieroman*, van B. Schrauwen (1946). De roman is reeds besproken in subhoofdstuk 4.3. over pachters. Een jaar later dan *Opium-kongsi “De rode draak”* verscheen *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën* (1947) van Montanus (pseudoniem van J. Visser⁸³), waarin een van de merkwaardigste Chinese vrouwen een rol speelt. Ze wordt Tante Jo genoemd, maar heet officieel mevrouw de Weduwe Lucie Lagneau.

In de weinige boeken over de oorlog die tot 1950 werden geschreven spelen enkele Chinese vrouwen een kleine figurantenrol. In *Blubber* (1948) van J. W. Hofwijk (pseudoniem van Will. J.V. Kint⁸⁴) komt een Chinese hulpverpleegster voor. Ze verricht goed werk, maar over haar wordt niet meer gezegd dan dat zij en haar collega’s ‘zichzelf volkomen wegcijferende flinke meiskes’ zijn. Er werkten ook Chinezen voor het Leger des Heils. Zo was er Rendah, een Chinees meisje, dat bij een huiszoeking door zeven Japanners de Korpsvlag in veiligheid bracht door hem tussen dekens op het bed te bergen. Dat is alles wat over haar wordt verteld in *Kruisridders in tropenland* (1948) van A. van Vlaardingen. In hetzelfde boek komt even terloops een rijke Chinese jongedame ter sprake, die uit China naar Semarang was gekomen om zich in Semarang te laten behandelen door een zekere Dr. Wille, oogarts bij het ooglijdershospitaal van het Leger des Heils in Semarang. Zij was aan beide ogen blind. Dr. Wille slaagde erin het zicht in een van haar ogen terug te brengen. Het andere oog kon niet meer gered worden en liet een lelijke vlek zien in de iris. Dr. Wille tekende een nieuwe iris in het oog. Toen haar vriendin, die haar van China uit naar Semarang begeleid had, de mening opperde, dat de om haar blindheid verbroken verlovings nu wel weer gauw ‘aan’ zou zijn, zei de patiënte: “‘k Denk er niet aan; toen mijn ogen lelijk waren geworden, wilde hij niets meer van mij weten; nu ze weer mooi zijn, wil ik hem niet meer hebben.”⁸⁵

De roman *Schandaal op Poeloeh-Tampah* van Arnold Clerx (1950) gaat helemaal niet over de oorlog. Het is een wat vreemd verhaal over een verwarde hoofdonderwijzer die allerlei bestellingen doet bij een Chinese schrijnwerker, Ho genaamd. Ho’s dikke,

⁸² Franke 1946, pag. 168. Met ‘de Chinese dodensteden’ worden de Chinese begraafplaatsen bedoeld.

⁸³ Buur 1973, pag. 232.

⁸⁴ Buur 1973, pag. 228.

⁸⁵ Vlaardingen 1948, pag. 75.

jonge vrouw heeft een onplezierige luide stem, hoog en snerpnd, die ze laat horen als ze niet aan het snoepen is uit een vettig, bruin papier of ongewenste dingen op straat spuugt. Ze draagt gouden armbanden die rinkelen iedere keer als ze een snoepje uit het papier tevoorschijn haalt.

4.6.3.2. De vrouwen van de Chinezen

Met ‘de vrouwen van de Chinezen’ wordt hier de vrouwen bedoeld die van andere dan Chinese afkomst zijn – Javaans, Europees of Indo-Europees – en noodgedwongen dan wel vrijwillig een seksuele relatie aangaan met een Chinese man.

We beginnen met M.T.H. Perelaer, schrijver van de reeds eerder besproken opiumroman *Baboe Dalima*, die in *Op sneê verguld* (1885)⁸⁶ de Europese vrouwen bekijkt vanuit het gezichtspunt van Chinese en inlandse mannen. Op een dansreceptie waren de dames uiteraard in avondjapon gekleed. Ze lieten een ‘tentoonstelling van naakte schouders, enz.’ zien, waar de inlandse en Chinese hoofden niet veel aan vonden; zij aanschouwden de ‘bij hen zoo gehate promiscuïteit der geslachten in het openbaar’ met een onverschillig oog.⁸⁷ In *Baboe Dalima* (1886) komt hetzelfde beeld terug. Baboe Dalima, de hoofdpersoon in Perelaers meer dan zeventienhonderd pagina’s tellende ‘opiumroman’, is van alle Javaanse vrouwen wel degene die het meest het hart van een Chinese man in vuur en vlam weet te zetten. Helaas brengt haar dat geen geluk.

Behalve Javaanse, worden ook Indo-Europese vrouwen door Chinese mannen blijkbaar zeer aantrekkelijk gevonden. De aantrekkingskracht was meestal niet wederkerig, tenminste niet bij Ypsilanti Nesnaj, de Indo-Europese njai van de Nederlander George Vermeij in P.A. Daums ‘*Nummer elf*’ (1890). Met ‘nummer elf’ wordt ‘pil nummer elf’ bedoeld, een benaming voor vergif. Daarmee maakt Yps de Europese vrouw van Vermey van kant.

In I. Gronemans *Uit en over Midden-Java, Onuitgegeven en uitgegeven brieven over opiumpacht, Chinezenwoeker, en andere Javaansche belangen* (1891) weidt de brieven-schrijver uit over de woekerpraktijken van de Chinees, die niet alleen uit is op het geld van zijn schuldenaars, maar ook op hun liefste bezit: hun dochters.

Het Javaanse meisje Sima in het verhaal ‘’t Was maar een baboe’ in de verhalenbundel *In sarong en kabaai* (1892) van Thérèse Hoven, wordt op twaalfjarige leeftijd baboe van Futsie, de jongste dochter van de majoor der Chinezen. Ze blijft daar werken ook nadat Futsie getrouwd is. Sima krijgt veel aandacht van Futsies echtgenoot, Hoan-Si-Tho. Later loopt ze weg en wordt ze in huis genomen door een blanke man. Als die met een Europese vrouw trouwt, sterft Sima van verdriet.

De meeste inlandse meisjes moeten net als Ypsilanti Nesnaj niets hebben van Chinezen. Ook niet de dochter van een ‘inlander’ in P.A. Daums roman *Aboe Bakar* (1892). Als zij Aboe Bakar tegenkomt, ziet ze in hem haar redder en vertrouwt ze hem toe dat haar vader haar wil verkopen aan een Chinees. Dat is niet naar haar zin, want ze wil bij een orang selam⁸⁸ in huis en niet bij een vuile kafir. Maar als de Arabier haar thuis brengt om zijn vrouw Minah te dienen, is ze diep teleurgesteld.⁸⁹

⁸⁶ *Op sneê verguld* is het derde deel in de serie *Een kwart eeuw tusschen de keerkringen* (1884-1885).

⁸⁷ Perelaer 1884, pag. 32.

⁸⁸ Orang selam: een moslim.

⁸⁹ Daum 1998c, pag. 893.

Een Europese vrouw bezitten wordt beschouwd als het opperste succes van een Chinees, misschien vanwege hun onbereikbaarheid. Het is helemaal niet gemakkelijk voor een Chinees om in de gunst van een Europese dame te komen, zoals we zien in de roman *Piong Pan Ho* (J. Dermoût 1894), die reeds besproken is in subhoofdstuk 4.2. Piong heeft veel contact met Europeanen, maar de Europese vrouwen kijken op hem neer en behandelen hem als verreweg hun mindere. Anneke, de dochter van zijn Nederlandse vriend Wije, reageert vol schrik en afschuw als Piong haar een aanzoek doet. Toch schijnen er bereidwillige Nederlandse meisjes te zijn, want de resident van Semarang die Piong zo streng berispt, heeft het in zijn uitval tegen Piong over de ‘Europeesche bijzitten’ van de Chinezen in Soerabaja.

Veel romans vertellen over inlandse njais, die de Chinezen van hun ouders afgetroggeld hebben. Voorbeelden zijn *Pàh Troeno* (1901) en *Een koffie-opziener* (1903) van Boeka (pseudoniem van J.C.C. Hansen jr.). Gemene Chinezen lopen er ook rond in het treurige verhaal van Isoline, *Javaan en Chinees, eene opiumbekeuring* (1902), waarin een jonge Javaanse, dochter van een aan opium verslaafde dorpeling, de opiumpachter die haar als bijvrouw wil hebben doodsteekt. Haar vader doodt daarna de Chinese opiumverkoper met dezelfde kris.

Om terug te komen op de Indo-Europese vrouwen: niet allemaal zijn deze afkerig van een Chinees. Menig ‘nonnaatje’, met wie een dochter van ‘liplappen’ bedoeld wordt, heeft volgens een Kapitein Welters in *Nonna Doortji* (1906) van C. Bijl de Vroe ‘hare maagdelijke reinheid achtergelaten bij een of anderen rijken Baba’ nog voordat ze op haar zestiende of zeventiende jaar een huwelijk aangaat met een Europeaan, want ‘die gele kerels zijn dol op ’n nonna-boutje’.⁹⁰ Over de aantrekkingskracht van blanke vrouwen werd al eerder iets gezegd; volgens een zekere Carel van der Duijnen in *De khimono; benevens twee andere Oost-Indische verhalen* (1908) van Creusesol (pseudoniem van I.P.C. Graafland) zou het verkrijgen van de gunsten van een blanke vrouw voor Chinezen het toppunt van liefdesgenot zijn.⁹¹ En terwijl Piong Pan Ho een flinke reprimande krijgt van de resident voor wat de resident zijn ‘brutale en onbeschofte’ gedrag noemt – hij zat samen met de Europese Anneke in zijn rijtuig – schijnt het omgekeerde wel geoorloofd te zijn; Europese mannen mogen wel trouwen met Chinese vrouwen. Dat zien we in *Het boek van Siman den Javaan* (1908) van E.F.E. Douwes Dekker. In deze roman komt een Nederlands administrateur voor die een Chinese echtgenote heeft en ook een Chinese bijvrouw. Met deze laatste heeft hij een zoon die hij niet erkent, maar die hij wel een aanstelling geeft als padileverancier.

Een verhaal dat heel anders is dan alle andere hier genoemde is ‘Uitersten’ in de verzameling *Een badreisje in de tropen* van Carry van Bruggen (1909). Het is een romantisch verhaal dat echter geen gelukkig einde kent, en gaat over een jonge Française en een ‘kleine Chineesche student’, die elkaar op de boot ontmoeten die hen uit Europa naar Singapore moet brengen. Ze voelen zich tot elkaar aangetrokken, maar beseffen blijkbaar dat hun liefde uitzichtloos is – de Chinees is reeds zeven jaar verloofd met een meisje in China. Als de boot de rede van Singapore nadert, zijn de Chinees en de Française achtergebleven in de diepe, zwarte zee.

Vrouwen van gemengd bloed spreken blijkbaar zeer tot de verbeelding van mannelijke schrijvers, hoewel het niet zeker is of Kepingin, schrijver van *Liefde en*

⁹⁰ Bijl de Vroe 1906, pag. 83.

⁹¹ Creusesol 1908, pag. 28.

wraak eener Creoolsche op Java (1920), van het mannelijk geslacht is. Zeker is wel dat de naam een pseudoniem is.⁹² In de roman is het belangrijkste personage de dochter van een Fransman en een Indo-Europese vrouw, die een volbloed Hollander en een Chinese nonna als ouders had. De nonna had een Chinese vader en een Javaanse moeder. Deze mengeling is van zeer grote invloed op de manier waarop de ‘creoolse’⁹³ zich gedraagt, vooral wat seksuele lusten betreft.

In de bestsellerroman *Koelie* (1932) van M.H. Székely-Lulofs is de vrouwelijke Soendaneze koelie Saïma de link tussen de Javaanse en de Chinese koelies. De Chinezen betalen goed voor haar diensten, terwijl de Javaanse koelies alleen haar lichaam willen maar geen geld hebben en al helemaal geen goud. Een van de Chinezen, met wie Saïma een afspraak had, moet daar met zijn leven voor betalen. Hij komt op een bloedige manier aan zijn einde.

Een bijzonder merkwaardig verhaal over kleine Javaanse meisjes die worden voorbereid om verkocht te worden aan dikke, rijke, geile Chinezen staat in de roman *Jan Fuselier* (1934) van Simon Franke, een schrijver die een groot aantal kinderboeken op zijn naam heeft staan. Volgens het verhaal willen de Chinezen graag heel jonge, heel kleine meisjes, maar die mogen niet een veel te nauwe schede hebben – het geslachtsorgaan moet voldoende ontwikkeld zijn.⁹⁴ Om dat te bewerkstelligen is de hulp nodig van ‘de nonna’, die in de keuken, onder het sorteren van groene lombok setan voor de sambal⁹⁵ en het zingen van een Javaans liedje haar grote teen in het geslachtsorgaan van het kleine meisje brengt, dat bij haar staat en met grote fluwelige droomogen in de verte staat te turen. De moeders vinden het onschuldig en acceptabel, want ‘kleine meisjes moeten klaar gemaakt worden voor de Chinees. Dat is nu eenmaal zoo’.⁹⁶

De scheldnaam ‘soendel tjina’ werd toegepast op vrouwen die seksuele omgang hadden met Chinezen. Behalve Saïma in *Koelie* is ook Njai Sarina in de gelijknamige roman (1941) van Simon Franke een ‘soendel tjina’, evenals Sarina’s ‘collega’ Tokina, die bijzit is geweest van de bami-Chinees. Njai Sarina is een tragische figuur. Ze wordt van de ene man naar de andere man gestuurd en nooit is dat haar eigen vrije keuze, al zegt de makelaarster wel dat ze kan krijgen wie ze wil. Het komt erop neer dat de makelaarster haar lot en haar eigenaar bepaalt, en zij kiest allicht degenen aan wie het meest te verdienen valt. Zo wordt ook Sarina de njai van de bami-Chinees Chang-Lu. Er zit niets anders voor haar op dan met hem mee te gaan, hoewel Chang-Lu reeds oud en heel dik is, en een lange kromgebogen pinknagel heeft.

De titel van Johan Fabricius’ roman doet het al vermoeden: *Halfbloed* (1946) gaat over Indo-Europeanen. Het hoofdpersonage heet Boeng. Zijn ex-vriendin Lien wordt

⁹² Buur 1973, pag. 52. Het woord ‘kepingin’ betekent ‘verlangen’.

⁹³ Een creool is volgens de verklaring in het *WNT* ‘iemand van zuivere Europese afkomst die in een ander werelddeel dan Europa geboren is. Het woord wordt vooral toegepast op de afstammelingen der Spanjaarden, Portugezen en Fransen, die in de (ten dele voormalige) koloniën van deze volken geboren zijn’. De definitie in het *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal* is in lichtelijk andere woorden weergegeven en is wat uitgebreider: een creool is ook een Surinamer behorende tot een bepaalde bevolkingsgroep met in het voorgeslacht neger-slaven, of, bij uitbreiding, een persoon van gemengd Europees en niet-Europees bloed. Voor de ‘creoolse’ in Kepingins roman past de derde beschrijving; ze is een allegaartje van allerlei afkomsten.

⁹⁴ Franke 1934, pag. 93.

⁹⁵ Lombok setan: *Capsicum frutescens*, buitengewoon scherp prikkelende pepertjes. Sambal: fijngewreven kruiden, waarvan gemalen pepers het hoofdbestanddeel is.

⁹⁶ Franke 1934, pag. 95.

onderhouden door een Chinees, die tegelijkertijd een oogje heeft op Boengs zusje. Boeng zelf wil ook wel graag kijken naar Chinese meisjes. Hij heeft een keer een half uur doorgebracht met een getrouwde Chinese vrouw, die hem ook zeer aantrekkelijk schijnt te vinden. De verteller gaat zich te buiten aan beschrijvingen van verleidelijke ‘jonge Chinese vrouwtjes’.

4.6.4. Het beeld van de Chinese vrouwen in literaire prozateksten

In het volgende stuk zullen wij nagaan hoe het beeld is dat van de Chinese vrouwen en de vrouwen van de Chinezen wordt geschetst in Indisch-Nederlands literair proza. De romans zullen gegroepeerd rond een bepaald onderwerp besproken worden. Enkele romans en verhalen waarin de Chinese vrouwen een prominente rol spelen, worden apart besproken.

4.6.4.1. Kwan, een ‘heerlijke meid’, en andere, minder heerlijke Chinese vrouwen

Vaak worden de Chinese vrouwen als ‘lief’ gekarakteriseerd. Dat beeld wordt onder andere getekend in *Brieven aan Minette* (1884). De brieven zijn door ‘Nellie’ geschreven. Nellie voelt zich een echte Hollandse. Ze kijkt neer op alles wat niet Hollands is. Zelfs voor rondrentelen voelt ze niets, want ‘daartoe hebben wij te zuiver Hollandsch bloed in de aderen’.⁹⁷ Toch vindt zij de vrouwen onder het Chinese volk, ‘wiens uit- en inwendig leven uit niets anders bestaat dan proza, zelfzucht en materialisme’, goed en lief en zachtzinnig, niettegenstaande ‘de eeuwenlange druk waaronder de vrouwen verkeerden’, hun gebrekkige opvoeding en ‘het allesbehalve stichtelijke voorbeeld, dat de mannen haar geven’.⁹⁸ Over die ‘kruipende, gluipende’⁹⁹ ‘Mongool, die hier onder den naam van Chinees rondzwerft’¹⁰⁰ en zijn landgenoten heeft Nellie bijzonder weinig positieve dingen te zeggen. Niet alleen is die Mongool een model van lelijkheid, hij is ook lafhartig, leugenachtig, sluw en terugstotend van uitdrukking. Ze vindt dan ook dat hij ‘met zweepslagen de deur uitgezet moet worden’.¹⁰¹ Overigens krijgen ook andere volkeren een veeg uit de pan, zoals de verre ‘domdierlijke Negers’ en de ‘aapachtige Roodhuiden’.¹⁰²

De Chinese vrouwen in *Een kêtjoegeschiedenis* (1887), het tweede deel van *Vorstenlandsche toestanden* van I. Groneman, zijn verre van lieflijk. De twee vrouwen die in deze roman figureren zijn pandhoudsters, en over pandhouders wordt over het algemeen niet positief geschreven. De eerste pandhoudster is de ‘altijd hulpvaardige, maar sedert de laatste tijd onverbiddelijk vasthoudende’ njonjah Hoe Kong-liem. Ze was weduwe en niet rijk, ze bewoonde geen paleis maar een smal en diep stenen huis in een nauwe straat. Het huis was zeer stevig gebouwd, meer als handelshuis dan voor gemak of levensgenot. Volgens de verteller spreken daaruit twee hoofddeugden, die geen volk beoefent zoals de Chinezen: onvermoeide arbeidzaamheid en eerbied voor hun ouders.¹⁰³ Er wordt in eerste instantie niets aangenaams of negatiefs gezegd van njonjah Kong-liem,

⁹⁷ Nellie 1884, pag. 56.

⁹⁸ Nellie 1884, pag. 106.

⁹⁹ Nellie 1884, pag. 92.

¹⁰⁰ Nellie 1884, pag. 97.

¹⁰¹ Nellie 1884, pag. 98.

¹⁰² Nellie 1884, pag. 108.

¹⁰³ Groneman 1887, pag. 64.

wel van haar burens, die niets doen om hun buurvrouw te helpen. Njonjah Kong-liem laat het leven bij de overval. De sieraden die zij bij zich in huis heeft, worden door de kêtjoes weggehaald en naar een andere pandhoudster gebracht, njonjah Boen-tèk. Nadat hij van de diefstal heeft verhaald, trekt de verteller van leer tegen de pandhoudsters en hun ‘altijd grijnslachende vakgenooten’. In een lange brief, gepubliceerd in *De Locomotief* van 21 juni 1888 en opgenomen in de verzameling *Uit en over Midden Java. Onuitgegeven en uitgegeven Brieven over Opiumpacht, Chinezenwoeker, en andere Javaansche belangen* over verschillende gebeurtenissen waarbij het slecht afloopt met de Javaanse slachtoffers van Chinese woekeraars, noemt hij ook een Njonja E., die ‘een mooi zaakje, van minstens 250 percent zuivere winst’ doet. Daarvoor huurt ze duistere helpers in, onder andere een ‘min of meer hollandsche niet gediplomeerde en evenmin gepatenteerde en dus volkomen onbevoegde ‘prokureur’’, meneer I.¹⁰⁴ Er zijn ook wel ‘z.g. Hollanders’, die zich ten koste van de Javaan trachten te verrijken, maar ‘gelukkig zijn volbloed nederlandsche woekeraars slechts uitzonderingen’.¹⁰⁵

Het verhaal ‘Bij onze gestaarte broeders op visite’ in de bundel verhalen van Thérèse Hoven, *In sarong en kabaai* (1892) gaat in zijn geheel over een feest gegeven ter ere van de oud-majoor der Chinezen The Boen Keh. Het betreft dus niet zomaar een visite. Het is een prachtig feest, want, zegt de vertelster, Chinezen werken en zwoegen jarenlang en vergenoegen zich met kleine woningen en schrale kost, maar zijn ze er eenmaal bovenop, dan nemen ze het er goed van en dan komt hun Oosterse liefde voor weelde en pracht te voorschijn. ‘Dan sparen ze geen geld, om den Europeaan en ook den Inlander te toonen, wat een Chinees kan en durft te doen, als hij zijn schaapjes op het droge heeft’.¹⁰⁶ Een van de zijgalerijen van het grote huis was voor de Chinese dames gereserveerd. ‘Daar zaten ze als fraai aangekleede poppen, stijf van ‘t goud en bijna onbeweeglijk. De meesten hadden lieve, zachte gezichtjes, doch geen schalksche glimlach of vriendelijke oogopslag verhelderden haar trekken.’ Ze droegen hun haar in een kondeh (een wrong), versierd met allerlei kleinodiën: gouden kettinkjes, van wol gehaakte bloemen maar versierd met diamanten, en ook droegen ze lange oorhangers en gouden, met paarden en juwelen bezette, kettingen om de hals. Hun toilet bestond uit een nauwe rok en een lang, tamelijk wijd jak van satijn of zij, meest gebloemd en met echt gouddraad en verschillende kleuren van zijde geborduurd. Ze bemoeiden zich weinig met de overige gasten. De vertelster vond deze Chinese nonna’s met hun vreemde, doch schilderachtige kleding een der meest interessante kijkjes van het feest.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Groneman 1891, pag. 32.

¹⁰⁵ Groneman 1891, pag. 27.

¹⁰⁶ Hoven 1892, pag. 111.

¹⁰⁷ Hoven 1892, pag. 116.

*De echtgenote van een Chinees officier*¹⁰⁸

Justus van Maurik heeft niet veel vrouwen beschreven in *Indrukken van een 'Tòtòk'* (1897), maar als hij dat doet, doet hij het ook goed. Hij is buitengewoon gecharmeerd van de vrouw van de luitenant-Chinees in Soerabaja. Ze is knap, met mooie donkerbruine ogen die een 'zeer zachte, lieve uitdrukking geven aan haar fijn besneden gelaat, waarop een natuurlijke blos ligt, die haar reeds aangename trekken nog sympathieker maakt'.¹⁰⁹ Ze heeft prachtige tanden, die ze toont als ze lacht, en ze lacht dikwijls, goedig en vriendelijk. Bovendien heeft ze ook een muzikale stem.

Haar toilet is eenvoudig, maar rijk. In een hoofdstuk over vrouwen mag Van Mauriks beschrijving van haar kleding natuurlijk niet achterblijven.

Als bovenkleed draagt zij een crèmekleurig, mooi geborduurd, zijden badjoe met een kanten plooiel om den hals en kanten manchetten, die halverwege haar sierlijke handjes bedekken. Uit den korten donkerrooden rok van zware gebloemde zijde komen haar kleine keurige met bonte figuren geborduurde rijglaarsjes te voorschijn en in haar gitzwarte coiffure fonkelen diamanten kaspelden naast een roode roos. Ofschoon zij groote brillanten oorhangers, ringen en armbanden, een schitterende broche en diamanten knoopjes aan haar 'badjoe' draagt, is zij toch in 't minst niet opgepronkt of overladen; haar geheele costume is smaakvol en harmonisch van kleur.¹¹⁰

¹⁰⁸ Uit: *Weerzien met Indië*, vol. 23 'Chinezen in de Archipel', 1995, pag 544.

¹⁰⁹ Maurik 1897, pag. 347.

¹¹⁰ Idem.

Zij heeft uiteraard zeer beschaafde manieren, is een uitstekende gastvrouw en toont zich in alles een vrouw van stand.

In *'n Badreisje in de tropen* (1909) van Carry van Bruggen komt een heel ander type voor dan de ingetogen, wat stijve Chinese poppetjes die in het verhaal van Thérèse Hoven voorkomen, of de vrouw van de luitenant-Chinees in Van Mauriks verhaal. Deze vrouw in het verhaal 'Een delict' heeft geen naam, maar de manier waarop Van Bruggen haar beschrijft schetst haar ten voeten uit. Ze ging gekleed in de gewone eenvoudige volksdracht van de Chinese vrouw, bestaande uit een blauw baadje en een wijde blauwe broek en droeg geen andere opsmuk dan haar groen-stenen oorbellen, die van haar toch een fleurige verschijning maakten. Maar wat vooral opviel was haar snerpende krijsende kakatoestem, waarmee ze in slecht Maleis tekeering tegen de lelijke, amoreuze huisjongen van de dokter. Die had haar 'listiglijk en gluipsch' in haar kuit geknepen en was bovendien haar man te lijf gegaan.¹¹¹ In *Het land van herkomst* (E. du Perron 1935) hebben de Chinese vrouwen die kaartspelen met de moeder van Arthur Ducroo net zo'n schelle stem. En in *Schandaal op Poeloeh-Tampah* (Arnold Clerx 1941) komt nog een vrouw voor die een onplezierige luide stem heeft. Zij is de jonge vrouw van de Chinese meubelmaker Ho. Ze is dik, en dat is geen wonder, want iedere keer als het hoofdpersonage haar ziet is ze aan het snoepen uit een bruin papier dat 'vettig doortrokken' is. Zelfs als ze praat kauwt ze nog door, ondertussen 'onverschillig wat ongewenste dingen op straat' spugend. Wat het hoofdpersonage blijkbaar nog erger vindt is dat ze hem nooit iets aanbiedt.¹¹² Ze draagt een zilveren ceintuur waardoor een grote rode zakdoek is getrokken, zodat die met twee punten omlaag hangt op haar puilende buik. Behalve het ceintuur draagt ze gouden armbanden die rinkelen iedere keer als ze iets uit het zakje haalt. Als het hoofdpersonage, een hoofdonderwijzer, weggaat, neemt hij voor Ho's vrouw altijd waardig en nadrukkelijk zijn witte helmhoed af en blijft hij een ogenblik staan om haar goed en opmerkzaam te beschouwen voordat hij verder gaat, en om zonder mankeren zeer ernstig te fluisteren: 'Genadig en barmhartig is de Here, lankmoedig en groot van goedertierenheid'.¹¹³

De jonge Chinese meisjes in *De paupers* (1912) van Victor Ido worden beschreven ongeveer zoals die in het verhaal 'Bij onze gestaarte broeders op visite' van Thérèse Hoven, als 'fijne, glinsterende, exotische bloemenfeetjes', vooral in vergelijking met de 'grove inlandsche gemeente'. Een van die bloemenfeetjes is Kwan, de vijftienjarige dochter van een peranakan Chinees en 'n heerlijke meid'. Er is voor het eerst sprake van Kwan als op een avond met maneschijn een groep jonge Indo's, waaronder Boong Portalis en Krol, geniet van een gezellig samenzijn. Ze vatten het plan op bepaalde meisjes een krontjong-serenade te brengen, onder andere Kwan, op wie Krol verliefd is. Als ze er gearriveerd zijn herinneren ze zich dat er wajang bij de kapitein-Chinees is, wat betekent dat onder de toeschouwers veel Chinese vrouwen en meisjes zullen zijn.

Op zo'n feest zitten de vrouwen apart van de mannen. Jonge meisjes zitten bij elkaar, niet bij de volwassen vrouwen. Op het feest bij de kapitein-Chinees zaten de vrouwen in het hoofdgebouw in een grote kring te praten en te snoepen, maar hun dochters zaten op banken op het grasveld om het podium. De meisjes droegen schitterende juwelen aan de oren, in het haar en om de hals, om de polsen en op hun

¹¹¹ Van Bruggen 1988, pag. 215.

¹¹² Clerx 1950, pag. 57.

¹¹³ Clerx 1950, pag. 76.

strakke zijden baadjes. Deze glansden in het helle licht van de fakkels en ‘deden heur halfontloken lichaamsvormen duidelijk uitkomen’. Bovendien hadden ze ‘beeldige gezichtjes, prachtig van kleur, de kleur van theeroosknoppen, met kleine handjes en voetjes, teer en broos als van porseleinen poppen’.¹¹⁴ De mooiste was ‘de kleine’ Kwan, die niet zo klein bleek te zijn, maar ‘net rijp genoeg om geplukt te worden’, met een ‘prachtig lenig lichaam’ en ‘jonge, onder haar blauwzijden baadje even uitpuilende borstjes’.¹¹⁵ Omgekeerd vond het meisje de mooie Indo met zijn gespierde en slanke gestalte zo aantrekkelijk dat ze inging op zijn avances en zich zelfs liet schaken.

Krol zag het succes van zijn vriend met lede ogen aan en vroeg zich af of Boong misschien een talisman had. Want Boong was wel knap, maar volgens Krol keken inlandse en Chinese vrouwen juist niet in de eerste plaats naar uiterlijke schoonheid bij een man. Tot dan toe had hijzelf Kwan met allerlei geschenkjes gepaaid, met geen ander resultaat dan een lachje en een bedankje.

De twee tragisch eindigende verhalen waarin Chinese vrouwen voorkomen in J.C. Mollema's verhalenbundel *Loten van denzelfden stam* (1941) zijn reeds in subhoofdstuk 4.1. aan de orde gekomen. De vrouwen zijn allebei getrouwd, maar zij leiden hun man naar de ondergang. De eerste is de zeer jonge vrouw van een oudere houtkapper, die eigenlijk op een ander verliefd is en weigert seksuele omgang met haar man te hebben. De houthakker vermoordt zijn schoonvader en zwager, omdat die hem altijd vernederd hebben. De tweede vrouw wordt aanbeden door haar man, Lim-boeng-sen, maar heeft een minnaar wiens vader aan opium verslaafd is. Lim ziet zich genoodzaakt zijn vrouw en zichzelf voor gezichtsverlies te behoeden en pleegt zelfmoord.

Ook in *Halfbloed* (1946) van Johan Fabricius komen Chinese vrouwen voor. Want hoezeer Boeng, het hoofdpersonage, de Chinese mannen ook haat, de vrouwen vindt hij buitengewoon verleidelijk. Op een wajang Tjina-voorstelling ziet Boeng de mooie, jonge Chinese vrouw terug met wie hij een paar maanden eerder een avontuurtje had, toen zij kon ontsnappen aan de waakzaamheid van haar man en met Boeng meeding. Deze vrouw is wat men nu ‘sexy’ zou noemen en wordt op de volgende manier beschreven: ‘verleidelijk omsloot de witzijden Shanghai-dress¹¹⁶ haar jeugdige slanke lijf – een welgesteld en zelfbewust dametje was ze! Haar oogen, argeloos en sluw tegelijkertijd, kinderlijk en toch vervuld van duizenden jaren weten, twee donkerglinsterende juweelen’.¹¹⁷

Zij is blijkbaar niet de enige Chinese die zich heeft laten verleiden door Boeng. Er wordt gezegd dat hij weet hoe hij de Chinese vrouwen moet aanpakken, ‘deze nog steeds angstvallig behoede en door strenge tradities van eeuwen in hun zelfstandigheid belemmerde jonge Chineesche vrouwtjes, die nu onrustig aan hun ketens rukten’. Hij vergelijkt ze met ‘een kostbaar, doch moeilijk te besluipen wild’. Maar zijn ervaring heeft hem geleerd dat als het lukt de waakzaamheid van hun ‘cipiers’ te verschalken en onverschrokken te handelen, men daar rijkelijk voor beloond wordt. De Chinese vrouwen worden beschreven als sensuele katjes die nooit ordinar worden, niet kussen en nooit

¹¹⁴ Ido 1915, pag. 74.

¹¹⁵ Ido 1915, pag. 76.

¹¹⁶ Een shanghai-dress is een jurk, meestal iets langer dan knielengte, met een hoge kraag. De jurk zit strak om het lichaam en heeft een hoog split aan een van de zijkanten dat een goed deel van de dij van de draagster laat zien.

¹¹⁷ Fabricius 1946, pag. 115.

‘hevig’ worden maar altijd koel en verfijnd blijven. Tegelijkertijd zijn ze onvermoeibaar in het spel der liefde en zijn ‘op een eigenaardige wijze trouw’.¹¹⁸ Dat laatste schijnt te kloppen; de vrouw in de witzijden Shanghai-dress wordt nerveus als ze Boeng herkent en kijkt hem vertwijfeld aan omdat de bewaking deze keer te streng is. Net als ze, althans volgens Boeng, besluit om het erop te wagen wordt Boeng van de voorstelling weggeroepen door zijn vriend.

Mary Tan, de zus van de leider van de opiumkongsi ‘De rode draak’ waarover verteld wordt in *Opium-kongsi “De rode draak”*, is ondanks de twijfelachtige reputatie van haar broer een buitengewoon bekoorlijk, fris meisje dat zich opgewekt en ongedwongen gedraagt. Zij weet niets af van de ‘zaken’ van haar broer. Nono Remrev, de Indisch-Nederlandse taxichauffeur die de taak krijgt pakjes met opium af te geven bij de kopers, raakt bij het zien van Mary’s portret al hopeloos verliefd op haar. Mary is niet alleen lief, maar ook mooi, en ze kleedt zich als een wandelend modeplaatje. Nono vindt haar kinderlijk jong en tegelijkertijd mooi en rijp als een bloeiende orchidee in het maanlicht. Als de politie de kongsi uit de weg heeft geruimd en Jan Tan heeft doodgeschoten, blijft ze Nono trouw. Haar vader, die dus ook de vader is van Jan Tan, is een unicum in de wereld van de gemene, valse Chinese zakenlieden: hij biedt Nono een baantje aan, maar die moet van onderaf beginnen.

Lucie Lagneau oftewel Tante Jo komt voor in de roman *Oogstland, een kroniek van oude plantagiën* (1947) van Montanus (pseudoniem van J. Visser). Zoals de titel aanduidt, worden in het boek allerlei oude plantages en landerijen aan ons voorgesteld, speciaal in West-Java. Enkele daarvan zijn in het bezit van mevrouw de Weduwe Lucie Lagneau. Zij is klein en mager, beweegt weinig en heeft een schraal stemgeluid en koude, heersende ogen. Haar naam doet het niet vermoeden, maar ze is eigenlijk een Chinese. Als klein kind was ze gekocht door een zekere Adolf Lagneau, die nadat hij ontslag had genomen uit het leger met veel succes ‘woeste gronden’ ging ontginnen. Omdat hij het zijn vele neven en achterneven niet gunde dat zij iets van zijn bezittingen zouden erven, kocht hij het dochttertje van een Chinese waronghouder en liet het erkennen als zijn eigen kind met de naam Lucie Lagneau. Zij was ‘schrander en bevattelijk’ en op achttienjarige leeftijd blijkbaar erg mooi, ‘bekoorlijk als een bloesemtak’, zegt de ik-verteller, een notaris met de naam Pristine.¹¹⁹ Ze trouwde met een veel oudere verre neef van Lagneau van de Luxemburgse tak. Toen ze ontdekte dat haar man haar bedroog, verliet ze hem en begon ze aan ‘een leven van fantastische uitpattingen en verkwisting in de fameuze internationale centra van vermaak [...] en gaf aanstoot door excessen op elk gebied’.¹²⁰ Zo kocht ze een Provençaals kasteel alleen om het te laten afbreken, kocht wereldberoemde juwelen van berooide aristocraten en huwde jonge minnaars. Toen haar man zijn nek gebroken had en stierf, stuurde ze haar minnaars een foeilelijk portret van zichzelf met op de achterzijde een berekening van wat elk van hen haar gekost had, schoot eigenhandig haar mans geliefde paarden dood en keerde voorgoed terug naar Java. Daar leefde ze teruggetrokken en zelfstandig en zorgde voor het beheer van haar goederen. Iedereen was onderdanig tegenover haar.

De ik-verteller in deze roman raakt bevriend met Tjan Bian Ing, die behalve notaris ook landheer van Wadoek Djero is, door diens grootvader gesticht, en gaat in het

¹¹⁸ Fabricius 1946, pag. 113-114.

¹¹⁹ Montanus 1947, pag. 107.

¹²⁰ Idem.

‘kongsiehuis’ van de familie op het platteland logeren. Het land behoorde eerst aan een Europeaan, een zekere Sierix,¹²¹ en is, men weet niet precies op welke manier, van hem overgenomen door Tjans grootvader. Het lijkt wel duidelijk dat Tjans grootmoeder daarin een belangrijke rol heeft gespeeld.

Over zijn grootmoeder en Chinese vrouwen in het algemeen zegt Tjan: ‘zij is de werkelijke macht in de Chinese samenleving. Er gebeurt niets zonder dat zij wordt geraadpleegd, en weinig zonder dat ze het heeft goedgekeurd. Van achter uit het huis regeert ze twee, drie generaties, zonder zich veel te vertonen. Vaak kan ze lezen noch schrijven, maar ze is vol harde levenswijsheid, en begrijpt de mensen’.¹²² De verteller vermoedt dat grootmoeder ook de hand heeft gehad in de oplossing van een geschil tussen grootvader Tjan en de regering over de zand- en grintopbrengst van de rivier de Tjilondok. Als de rivier bevaarbaar was zou de opbrengst aan de Overheid toekomen, en anders aan de landheer. Er kwam een notaris aan te pas en een getuige (dat is de verteller) en er werd een vlot gemaakt waarop de twee mannen plaatsnamen. Maar voor het landhuis zonk het vlot. De verteller denkt dat het door een trucje kwam, dat door de grootmoeder was uitgedacht. Waarop Tjan zegt: ‘Oordeel niet te hard. Zulke vrouwen als mijn grootmoeder hebben in China sinds eeuwen voor het bestaan der familie moeten vechten, tegen honger en terreur, met list en vasthoudendheid. Dat heeft hen hard en sluw gemaakt. [...] In elk geval is het gevolg geweest, dat mijn grootouders zijn bijgezet in een marmeren praalgraf, en Sierix ligt op een vergeten dorpskerkhof’.¹²³

De Chinese vrouwen in de romans die hierboven zijn besproken kunnen grofweg onderverdeeld worden in twee groepen: de groep van de meisjes en vrouwen die als liefvallig worden geportretteerd en de groep van hen die als anders dan liefvallig worden beschreven. De eerste groep is die waarin de vrouwen in *In sarong en kabaai* van Thérèse Hoven thuishoren, de aangeklede poppen met de lieve, zachte gezichtjes, verder de vrouw van de luitenant-Chinees in Soerabaja die beschreven wordt door Justus van Maurik, Kwan en haar vriendinnetjes in *De paupers* van Victor Ido, de vrouw in de witte shanghai-dress met wie Boeng in *Halfbloed* een avontuurtje heeft en Mary Tan in *Opium-kongsi “De rode draak”*. Het valt op dat de vrouwen, behalve de vrouw van de luitenant-Chinees en Mary Tan, op feesten te bewonderen zijn die door de toenmalige Chinese jetset werden gehouden. Met andere woorden, deze meisjes en vrouwen behoorden ook tot de upper class van de Chinese maatschappij. De vroegstbeschreven meisjes droegen mooie kleren en sieraden, waar ze hun uiterlijk en misschien hun stijfheid wel voor een deel aan te danken zullen hebben – de kleding lijkt niet erg comfortabel – en ze konden zich niet anders dan voornaam en netjes gedragen, ook al omdat ze in gezelschap waren van hun echtgenoot of ouders. De meisjes en vrouwen van Thérèse Hoven durven niet eens te lachen, wat de vrouw van de luitenant-Chinees wel graag en veel doet. Maar de laatste is gewend te recipiëren en zal een ervaren gastvrouw zijn, niet alleen voor Chinese gasten maar ook voor Europeanen, die vriendelijk ontvangen moeten worden. Kwan en de vrouw in de witte shanghai-dress zijn, als ze zich eenmaal aan het toezicht van hun ouders respectievelijk echtgenoot kunnen onttrekken, ook niet erg bedeesd. Tussen het

¹²¹ Het is misschien toeval, maar de naam Sierix zou een vereuropeeste vorm van het Indonesische/Javaanse woord ‘sirik’ kunnen zijn, dat ‘afgunstig’, ‘jaloers’ betekent.

¹²² Montanus 1947, pag. 152.

¹²³ Montanus 1947, pag. 153.

verschijnen van Hovens verhaal (1892), waarin de aangeklede poppetjes voorkomen, en *Halfbloed* (1946), waarin de vrouw in de shanghai-dress een figurantenrol speelt, ligt een periode van meer dan een halve eeuw. Niet alleen de kleding van de vrouwen zal in die tussentijd veranderd zijn, maar ook de mentaliteit. Als we de verteller in *Halfbloed* mogen geloven, zijn de Chinese vrouwen in die roman rebels (ze rukten onrustig aan hun ketens, stelt hij vast) en wreken ze zich op die manier op de tradities die hen al die tijd thuis hebben gehouden. Dat is reeds het geval in *De paupers*, waar een reden wordt gegeven voor Kwans gedrag – de meisjes werden altijd thuis gehouden en daardoor was hun leven zeer eentonig. De verhalen die ze hoorden over wat er in de wijde wereld gebeurde, maakten hen nieuwsgierig. Ze waren het gezelschap van hun tantes en baboes die hen moesten bewaken beu, en wilden weleens met jonge mannen praten die geen familieleden van hen waren. Kwan in *De paupers* is nog steeds een onschuldig, naief meisje, ze vertrouwt Boong omdat hij zich heeft voorgesteld als een vriend van haar vader. Het verhaal wordt verteld alsof ze niet precies wist wat ze deed, ze liep ondoordacht met Boong mee tot aan de straatpoort en liet zich door hem meevoeren. De vrouw in de witte shanghai-dress in *Halfbloed* daarentegen ‘had heel goed geweten wat zij deed’ en zich niet verweerd toen Boeng aanbood haar naar huis te brengen en daarna nog een ommetje te maken. Mary Tan in *Opium-kongsi “De rode draak”* lijkt een vrouw van de wereld te zijn, ondanks haar onbedorven uiterlijk. Zij gaat alleen op stap om te winkelen, roept zelf een taxi aan en neemt de tram (het verhaal speelt zich af in Soerabaja). Het is een beetje vreemd dat Mary zo geëmancipeerd is terwijl de vrouw in de shanghai-dress, in een andere roman die in hetzelfde jaar is verschenen (1946) zo kort wordt gehouden. Maar we hebben gezien dat ze zich daar op haar eigen manier tegen verzet.

De pandhoudsters en Njonjah E., de vrouw met de kakatoestem, de speelvriendinnen van Ducroo’s moeder en de snoepende vrouw van de schrijnwerker behoren tot de tweede groep Chinese vrouwen. Ze zijn meestal lawaaierig en schetterig en zijn duidelijk van lagere komaf dan de vrouwen van de eerste groep. Behalve van de pandhoudsters, is het niet duidelijk of ze allemaal werken. De vrouw van de schrijnwerker schijnt haar tijd te verdoen met snoepen, terwijl de schaterlachende vrouwen in *Het land van herkomst* blijkbaar alle tijd hebben om te dobbelen. De pandhoudsters en Njonjah E. zijn vooral laag in moraal en doen wat dat betreft niet onder voor hun mannelijke collega’s.

Lucie Lagneau is anders dan de andere vrouwen, ze is een gecompliceerde persoon en niet makkelijk in te delen in een van de twee groepen. Ze was de dochter van een waronghouder en ging op school in het dorp tot ze achttien was. Haar adoptievader overleed niet lang nadat hij haar geadopteerd had. Een westerse opvoeding zal ze niet gehad hebben, ze sprak gebroken Hollands en moeizaam Frans. Ze is vergelijkbaar met Kwan en de shanghai-dressvrouw in de zin dat ook zij rebels is, maar nog vele graden erger. Misschien is wraakzuchtig een beter woord. Toen Lucie Lagneau niet gelogeed werd in het Grand Hôtel de l’Étoile d’Or, liet zij alle aandelen van het hotel opkopen, ontsloeg de directie en liet de rode statieloper die bestemd was voor vorstelijke gasten ontrollen als zij het hotel binnentrad. Het doodschieten van haar mans paarden is ook een wraakneming. Ondanks haar manier van leven, die ieder ander opwindend geleken moest hebben – zij shockeerde en amuseerde de ‘beau-monde van Europa’ door haar ‘brutale

excessen' – bewoog zij zich stijf en onzeker en leek zij zich altijd te vervelen. Men heeft de indruk dat zij niet zichzelf kon zijn.

Op oudere leeftijd doet Lucie Lagneau denken aan de grootmoeder van de landheer Tjan in dezelfde roman: hard, sluw, berekenend, wijs geworden door ervaring. Maar de grootmoeder heeft nog iets meer: terwijl Lucie kille, taxerende, glansloze ogen heeft – en de ogen zijn de spiegel van de ziel – bezit Tjans grootmoeder wijsheid en de drang om de belangen van de familie voorop te stellen.

4.6.4.2. Sima, het 'dauwdruppeltje', en andere vrouwen van de Chinezen

De roman *Baboe Dalima* (1886) door M.T.H. Perelaer (1886) is reeds elders besproken. Daarin wordt verteld dat de zoon van de Chinese opiumpachter, Lim Ho, 'in lichten laaie van onkuisch minnevuur' ontvlamd is voor Dalima, de baboe van de resident van Santjoemeh. Dalima houdt echter van Ardjan en voelt alleen afkeer voor de Chinees met zijn verdorven gemoed. Alleen door een list kan Lim Ho haar bezitten. De alwetende verteller geeft Lim Ho's gedachten op de volgende manier weer.

De weerspannige deern voor mijn wil te doen bukken;... haar, die mij verfoeit, met mijne kussen te kunnen overdekken;... in de armen van haar, die mij veracht, de hoogste wellust te genieten;... om haar daarna, naar lichaam en ziel verlept en verflent, te kunnen wegtrappen;... ziet... dat is de 'sambal', (gepeperde toespijs) die ik bij mijn verlangen naar haar najaag! En bij Kong! Aan dat verlangen zal ik bot vieren! Hoe? Dat weet ik nog niet. Met list of met geweld? Om het even; als het noodig zal zijn, met beiden tegelijk!¹²⁴

Onder de schuilnaam Maurits schreef P.A. Daum 'Nummer elf' (1890). Ypsilanti Nesnaj is een Indo-Europese njai. Ze ziet er niet echt Europees uit, op een gegeven moment beschrijft de verteller haar als 'meer zuiver inlands dan een inlandse'.¹²⁵ Yps heeft niet veel op met Chinezen; van hen had ze herhaaldelijk aanzoeken gekregen, 'maar die had zij echter steeds met verachting en een grote mond vol scheldwoorden afgewezen. Zij had zo'n geweldige hekel aan dat volk; zij had er een afkeer van als de mohammedaan van het spek, dat de Chinezen eten'. Overigens vond ze Europeanen ook maar niets, die waren alleen goed voor het geld, net als de Chinezen. Ze vond het wel jammer dat ze zo'n afkeer had van Chinezen. Als ze die kon overwinnen, kon ze veel geld krijgen. Daarvan kon ze de schulden van haar moeder betalen aan haar vriendin, 'een hoogst gewone inlandse vrouw'. Later overwint Yps inderdaad haar afkeer en kan haar moeder haar schulden afbetalen.¹²⁶

I. Groneman heeft het in zijn *Uit en over Midden-Java, Onuitgegeven en uitgegeven Brieven over Opiumpacht, Chinezenwoeker, en andere Javaansche belangen* (1891) over 'mindere Europeanen en inlandsche kinderen' die hun brood zoeken, omdat ze niets beters kunnen vinden, 'als opiumsmokkelaars of klandestiene speelbankhouders, in dienst van Chinezen; als huurkoetsiers in javaansche kleeding (uit schaamte) en erger, terwijl half-europeesche moeders hun dochters verkoopen aan al of niet gehuwde Mongolen of

¹²⁴ Perelaer 1886, deel 1 pag. 133

¹²⁵ Daum 1998a, pag. 396.

¹²⁶ Daum 1998a, pag. 397.

aan wier er tot bijzit van gediend wil zijn en brood wil geven voor maagdelijk of vrouwelijk schoon'.¹²⁷

De Javaan raakt zijn hele oogst kwijt aan zijn 'mongoolse vriend', observeert de briefschrijver. Zelfs het dorps hoofd heeft schuld bij hem, en de Chinees weet juist op 't etensuur bij hem in te vallen. Het dorps hoofd heeft een goed huis en een knappe aankomende dochter, wier batikwerk alleen al de kost wel waard zou zijn. Later zal zij misschien ook wel zijn bijzit zijn, denkt de briefschrijver. Hij vermoedt dat ze goed behandeld zal worden, want de Chinezen weten dat een goed arbeider zijn loon waard is. De dochter van het dorps hoofd zal niettemin haar vrijheid verloren hebben 'in een land, waar de slavernij al lang wettelijk is afgeschaft'.¹²⁸ Hij voegt eraan toe: 'Misschien zal zij later haar kindertjes als vuile peranakan-chineesjes zien opgroeien, in dienst van hun vader; maar zij zullen hun moeder eens te eten geven, als deze van ouderdom volstrekt niet meer werken kan'.¹²⁹ Het is moeilijk uit te maken of zijn opmerking negatief dan wel positief bedoeld is.

't Was maar een baboe' is een verhaal in de verzameling verhalen van Thérèse Hoven, *In sarong en kabaai* (1892) en wordt verteld op een kinderlijk naïeve toon. Waarschijnlijk probeert de verteller door de ogen van de hoofdpersoon te kijken. Dat is Sima, die toen ze heel klein was in het huis van een Chinees woonde die ze Pa noemde. Maar met Chinees nieuwjaar kregen de andere kinderen geborduurde zijden baadjes en zagen er prachtig uit, terwijl zij altijd gewone katoenen baadjes droeg en een gewone sarong. Daaruit concludeerde Sima dat Pa haar vader niet was.¹³⁰

Toen ze een jaar of twaalf was, nam de vrouw van de Chinees haar naar het grote huis van de majoor der Chinezen. Daar zag ze zo veel goud en diamanten als ze nooit eerder bij elkaar gezien had. De vrouw van de Majoor Chinees was al oud, maar toch droeg ze veel juwelen en zag ze er schitterend uit in haar geelsatijnen kleren, en haar dochters waren ook heel mooi. Sima werd baboe van de jongste dochter, Futsie. Sima bleef voor haar werken ook toen Futsie al getrouwd was. Haar man, Hoan-Si-Tho, was altijd heel lief voor Sima en gaf haar dikwijls geld om een baadje te kopen.

Op een dag riep hij haar bij zich en zei: 'Hoor eens Sima, ik heb je wat te zeggen. Futsie is heel mooi, maar jij bent mooier, jij bent zoo mooi als de sterren en Futsie is net als de bleeke maan en ik houd meer van de sterren. 't Groote huis, dat is voor Futsie, omdat zij de maan is en de bijgebouwen, die zijn voor de sterren en omdat jij de mooiste ster bent, mag jij er 't eerst in'.¹³¹ Hij vroeg haar om zijn vrouw te worden, omdat zij de ogen had van een koningstijgerin, terwijl Futsies ogen als die van een koe waren. Hoan-Si-Tho beloofde Sima haar mooie baadjes geven net als Futsie. Maar toen ze diamanten vroeg, zei Hoan-Si-Tho dat hij haar die niet kon geven. Hij kon haar wel goud geven. Ze mocht ook niet meegaan naar de grote feesten, omdat ze niet in het grote huis woonde. Op een dag wilde Futsie haar slaan. Sima verstopte zich in de achtergebouwen en Hoan-Si-Tho kwam haar zoeken. Hij noemde haar zijn papegaaienkuifje en zijn rijstdiefje en zijn dauwdruppeltje, maar Sima liep weg.¹³² Op haar vlucht viel ze flauw, waarna ze in

¹²⁷ Groneman 1891, pag. 88. Fragment uit een brief van 8 januari 1889.

¹²⁸ Groneman 1891, pag. 164.

¹²⁹ Groneman 1891, pag. 165.

¹³⁰ Hoven 1892, pag. 201.

¹³¹ Hoven 1892, pag. 208.

¹³² Hoven 1892, pag. 205.

huis werd genomen door een ‘vriendelijke blanke heer’.¹³³ Ze droeg een mooie sarong en een wit baadje, net als de njonja’s blanda en ze had eigenlijk evenveel in huis te zeggen, als Futsie bij Hoan-Si-Tho. Nu was ze zelf een maan. Maar later vindt de heer ‘de zon’: een Europese vrouw. Sima trouwt met de jongen van de blanke officier maar krijgt geen kinderen, waarop haar man haar verlaat voor een andere Javaanse. Sima gaat naar de *kampong opsir*, waar de Nederlandse officieren wonen, en begluurt de officier en zijn gezin. De volgende ochtend wordt ze dood in hun tuin gevonden.

De plaats van gebeuren in *Pàh Troeno* (1901) door Boeka is het dorp Toenggah, waar het gezin van Troenokromo woont, hier meestal Pàh Troeno genoemd. Door toedoen van Chinezen en van dessahoofden die onder invloed staan van de Chinezen gaat het gezin ten gronde. Troeno’s vrouw, Bohsainum is vroeger tandak (danseres) geweest en ‘als zoodanig’ schoof ze.¹³⁴ Om aan geld voor opium te komen verhuurt ze hun dochter Kasira aan de njonja controleur. Om zijn verdriet te onderdrukken begint Troeno ook opium te schuiven. Zijn vrouw werkt af en toe samen met hun andere dochtertje op de koffieonderneming. Op een dag verdwijnt Kasira. Als ze na een lange tijd weer thuiskomt vertelt ze dat een oude vrouw, die onder de bedienden van de Hollanders met opschik en sieraden vent, haar op zekere middag met allerlei fraaie beloften heeft meegetroond naar een huis waar ze is gebruikt ‘tot botviering der vuige lusten van een laaghartigen Chinees’.¹³⁵ Dat is een ramp, want morgen zal de gehele dessa weten dat zij de bijzit is geweest van een Chinees en geen nette jongeling zou haar meer tot vrouw willen nemen. Kasira kon er alleen maar weg omdat ze werd weggejaagd door de vrouw van de Chinees.

Chinezen zijn in het dorp niet welkom. Als een dorpling zijn schuld niet kan betalen, doet de Chinees een bod op de oogst van de ‘tegals’ (droge akkers) van de persoon, uiteraard voor een spotprijs. ‘Chineezen brengen ongeluk,’ menen de dorplingen, ook al omdat ze op meisjes vallen. De loerah, die bemiddelt bij het werven van mooie meisjes voor Tan Tiauw, de pandhuispachter, probeert Pàh Troeno ertoe over te halen Kasira af te staan, maar Pàh Troeno heeft daar geen oren naar, ook al is zijn dochter ‘gevallen’.

Even gaat het goed met het gezin, totdat er een regel is dat alleen vrouwen die op de koffieonderneming arbeiden daar mogen werken. Bovendien wordt de hele ketela-oogst¹³⁶ van Pàh Troeno gestolen. Iemand komt namens Tan Tiauw een voorschot aanbieden aan Pàh Troeno. Dat slaat Pàh Troeno af. Maar zijn vrouw heeft een ander idee: de Hollandse opziener van Kali Bidji heeft belangstelling voor Kasira. Dan denkt Troeno: ‘Al bleef het in zijn oog eene laatste wanhopige daad om zijn kind aan een Hollander te geven, toch moet hij erkennen, dat het thans bepaald eene uitkomst zou zijn. Honderdmaal beter was het voor het meisje, de bijzit te zijn van een Hollander, die in een God geloofde dan te moeten dienen ter voldoening van de lusten van een Chinees met zijnen duivelachtigen godsdienst’.¹³⁷ De moeder is het eigenlijk alleen om het geld te doen, ze hoopt ‘een aardig melkkoetje te maken van het huishoudsterschap van hare

¹³³ Hoven 1892, pag. 207.

¹³⁴ Boeka 1901, pag. 14.

¹³⁵ Boeka 1901, pag. 159.

¹³⁶ Ketela: maniok.

¹³⁷ Boeka 1901, pag. 177.

dochter'.¹³⁸ Ze wordt daar later in teleurgeteld, want de opziener verbiedt Kasira geld af te geven aan haar moeder. De opziener betaalt 30 gulden voor Kasira, en haar zusje wordt uitgehuwelijkt voor 40 gulden.¹³⁹ Zo zijn beide meisjes veilig voor de Chinese pandhuispachter.

In deze roman zijn het niet alleen de Chinezen die ervan beschuldigd worden meisjes te stelen van hun ouders. Ook de Arabieren krijgen het etiket opgeplakt van vrouwenontvoerders. Als er een meisje weg is, zo zegt een bekende van Pàh Troeno, vindt men haar gewoonlijk in de Chinese kamp, indien ze niet door Arabieren is weggehaald. Pàh Troeno is hier zeer verwonderd over, en de ander vertelt dat Arabieren geen goede mensen zijn, ze nemen meisjes mee en men vindt ze dan niet meer terug, omdat ze naar een schip zijn gebracht en weggevoerd.¹⁴⁰ Hollanders worden ook genoemd. Die zijn vooral dol op dansmeisjes. Op het einde van een feest ter ere van het eindigen van de vastenmaand worden enkele meisjes door hen meegetroond, om te verdwijnen in de duisternis.¹⁴¹

De slechterik in *Een koffie-opziener* (1903), ook van Boeka, is Tan Soen, de eigenaar van de koffieplantage 'Njolong Manis'. Voor 80 gulden kocht hij het elfjarige dochtertje van een vrouw, die huishoudster van een Hollander is geweest. Van hem had ze dit dochtertje. Toen hij kwam te sterven kreeg ze een vrij grote som, maar het geld raakte ze binnen korte tijd kwijt 'zooals dat gewoonlijk gaat', niet alleen door mannen die de vrouw naliepen en zo lang haar minnaars werden, maar ook door Chinese vrouwen 'die haar tot spelen wisten over te halen' en nadat zij haar hartstocht voor het spel hadden opgewekt, haar vervolgens 'onbarmhartig plukten'.¹⁴²

Na een paar dagen liep het meisje weg, 'nadat de bedienden haar den ganschen nacht hadden hooren gillen en schreeuwen'.¹⁴³ Ze was naar het huis van haar moeder teruggegaan. De Chinees zocht haar daar, maar het kind wilde niet mee. De Chinees ging naar de wedono en die liet moeder en kind arresteren, omdat de Chinees ze had beschuldigd van diefstal. Hij had zelfs de nummers van de bankbiljetten. Dat waren natuurlijk de tachtig gulden die ze had gekregen voor haar dochtertje. De Chinees won de zaak en de moeder werd veroordeeld tot drie maanden dwangarbeid. Het meisje wist niets beters te doen dan met de Chinees mee te gaan naar huis. Na haar straf kwam de moeder regelmatig haar dochter bezoeken 'en dan van haar heer en meester eenig geld te vragen'.¹⁴⁴

Het moge duidelijk zijn dat in de ogen van Boeka's verteller Chinezen alleen maar woekeraars en meisjesdieven zijn:

Een chinees, niemand of niets ontziende, zou er beter bij varen, naarmate zijn schuldenaar het meer tegenliep. Juist daardoor kreeg hij hem zekerder in zijne macht, zelfs niet terugschrikkend om afbetaling in natura in den vorm van menschen vleesch te eischen. Want wat anders, dan vermomde slavenhandel en kinderroof is het bij zich in huis nemen voor zijn gemak en wellustig genoeg van het liefallig dochtertje van zijn

¹³⁸ Boeka 1901, pag. 185.

¹³⁹ Boeka 1901, pag. 188.

¹⁴⁰ Boeka 1901, pag. 109.

¹⁴¹ Boeka 1901, pag. 122.

¹⁴² Boeka 1903, pag. 116-117.

¹⁴³ Boeka 1903, pag. 117.

¹⁴⁴ Boeka 1903, pag. 120.

slachtoffer, om later als de vader het geleende, reeds vervierdubbeld door opgelopen woekerrente niet kan aflossen, het kind tegen contante betaling aan een zijner rasgenooten voor eigen gebruik of voor handel of export te verkopen?¹⁴⁵

De Chinees in het verhaal ‘Uitersten’ (1909) van Carry van Bruggen is een heel ander type dan de Chinezen in Boeka’s romans. Hij krijgt in het verhaal geen naam. ‘Het fijne Françaisetje’ op wie hij verliefd raakt heet Blanche. De zeventienjarige Blanche was in een klein, vredig dorp in Frankrijk opgegroeid maar haar ouders hadden een woning in Singapore. De Chinees had in Parijs gestudeerd en wordt beschreven als een ‘bizarre mooie jongen, slank als een Europeaan, z’n gezicht mat-blank en rose-blozend’. De kapitein wist te vertellen dat hij een Mandarijnzoon van hoge, oud-Chinese adel was. De twee jonge mensen zagen elkaar iedere dag aan tafel en ’s avonds op de dekwandeling na het diner. Pas de vierde dag voordat de het schip Singapore zou bereiken, sprak hij haar aan. Het was voor de tweede keer dat ze een Chinees ontmoette. Ze had eerder op een tentoonstelling een Chinees gezien, maar ze was bang voor ‘dien hoekig-houtigen, gelen man met z’n sluiken vetten haarstaart, sluipend op zwarte met paars-zijden draken bestikte viltschoenen’.¹⁴⁶ Van de kloosternonnen die haar hadden opgevoed had ze de nodige ideeën over de Chinezen overgenomen die maakten dat zij hen als ‘eindeloos-ver en oer-geheimzinnig’ zag. Ook deze student beangstigde haar lichtelijk, omdat hij zulke ‘mystieke ogen’ had, en omdat hij toch een Chinees was en uit dat verre, geheime land kwam, maar tegelijkertijd trok dat haar juist aan. Op de laatste nacht voor het einde van hun reis kust hij haar ‘heel zacht en zonder hartstocht en zonder haar hevig te omvatten’ en dat ervaart ze als ‘des levens opperste zaligheid’.¹⁴⁷ Het is een heel gevoelig, bijna etherisch verhaal, dat eindigt met de suggestie van de vertelster dat de geliefden zich in zee gestort hebben. De tegenstelling tussen de kleine, fijne Chinese student en de bonkige Chinees van de tentoonstelling met zijn vette haar is belangrijk: de lezer moet zich kunnen inleven in de gevoelens van de Française, en de jonge Chinees ook aantrekkelijk vinden. Door hem af te schilderen als bijna Europees trekt ze hem als het ware in de binnengroep van de Nederlandse lezer.

De ik-vertelster in *Liefde en wraak eener Creoolsche op Java* (1920) door Kepingin is geen volbloed Chinese, maar een mix van allerlei bevolkingsgroepen die stuk voor stuk aan een stereotype beantwoorden waar seks een belangrijk element van is. Toch wijt ze de ‘demonische lust’ in haar persoon en wezen hoofdzakelijk aan haar moeder, die was voortgesproten uit het huwelijk tussen een totok Hollander met een ‘zoogenaamde Chineesche nonna’. Deze nonna was op haar beurt dochter van een naar Java geëmigreerd Chinees en een Javaanse vrouw, hetgeen de ‘cynisch-wellustige aard van den Mongool’ paarde aan het ‘natuurlijke animalisme’ in het geslachtsleven van de Javaanse. De ik-figuur leidt vanaf het begin van haar puberteit een ‘onbeteugeld, wellustig leventje’. Ze krijgt haar arts zo ver dat hij zwicht voor haar charmes – we krijgen niet de indruk dat ze daarvoor veel moeite moet doen, hoewel ze zegt dat ze een ‘krijgslist’ heeft moeten aanwenden – en zich ‘met hart en ziel wijdt aan het dienen van haar verlangens’. Ook met de luitenant-Chinees in Grisse kan ze het wonderwel vinden.

¹⁴⁵ Boeka 1903, pag. 279-280.

¹⁴⁶ Van Bruggen 1988, pag. 169.

¹⁴⁷ Van Bruggen 1988, pag. 174.

Haar liefde voor haar vriendin Louise, met wie ze ‘zoo alleentjes onder elkaar, heerlijk bijeen’ kon zijn, uit ze in bewonderende woorden voor haar ‘schoone vormen’.

In de Deli-roman *Koelie* (1932) van M. Székely-Lulofs speelt de Sundanese koelie Saïma een belangrijke rol. Ze geeft zich aan Javanen, maar nog liever aan Chinezen, die meer betalen. Van het geld dat ze krijgt, geeft ze niets aan Parman, de koelie aan wie ze is toegewezen. Haar bereidwilligheid om zich te prostitueren met Chinese koelies komt een van hen duur te staan: hij wordt door Javaanse koelies vermoord.

De kleine meisjes die klaargemaakt worden voor geile Chinezen in *Jan Fuselier* (S. Franke 1934) zijn hierboven reeds genoemd. Maar Chinezen voelen zich niet alleen aangetrokken tot kleine meisjes. In deze roman wordt in een fragment een vrouw genoemd die de bron van begeerte is van een Chinese soldaat. Jammergenoeg is ze al getrouwd, en dan nog wel met een Madoerees, een schrale, donkere, heetbloedige Madoerees. De Chinese soldaat, klein en tener, wordt gevonden in een ravijn met een kriswonde tussen de schouders. Hij had zijn gouden ringen nog om zijn vingers, zijn horloge nog om zijn pols. Hij was pas kort bij de compagnie. Hij woonde ergens in het binnenland met zijn Javaanse moeder. Zijn moeder had hem altijd voorgehouden dat hij Europeaan was omdat hij afstamde van een Europese vader. Dus hij had dezelfde rechten als een blanke, als de Hollanders. Hij wilde ook net als de westerlingen behandeld worden. Zijn vader was wel geen rasechte Europeaan geweest, maar een kruising van een jongen uit de Jordaan en een vrouw uit Hongkong, maar die vader was Europees soldaat geweest en zijn zoon was ook ingeschreven als Europeaan. Hij dacht dat hij niet klinkender zijn Europese afkomst kon bewijzen dan door dienst te nemen, en wel bij een Europese compagnie. Hij viel bijna in het niet tussen de forse blanke jongens uit Holland en sprak nog slechter dan de Afrikaanse jongens.¹⁴⁸ Hoewel hij erg zijn best deed om door de anderen geaccepteerd te worden – hij voorzag de ‘Sinjo’s’ van allerlei lekkernijen en trakteerde de Europeanen op drank en vrij roken – bleef hij de Chinees, het mikpunt en de zondebok. Hij zou dat allemaal wel te boven komen, hij was pienter genoeg: ‘het druppeltje chinees bloed in zijn aderen waarborgde het taaie uithoudingsvermogen, dat nodig is om moeilijkheden te boven te komen’. Maar hij was wat de verteller noemt ‘een lekkerpieper’. Hij had een ware honger naar vrouwen, en altijd naar de vrouw van een ander.¹⁴⁹ Zo werd hij onder andere verliefd op Nadjito, de vrouw van de Madoerees. De Madoerees zat avond na avond tussen het kreupelhout van het ravijn om de soldaat en zijn vrouw te bespioneren en op het juiste moment toe te slaan. En dan gaat het ‘vanzelf’; de kris is een wichelroede, wanneer de Chinees nadert zal ze getrokken worden naar de schouders van de Chinees en de Madoerees hoeft maar te volgen.¹⁵⁰

Van Chinezen moet men profiteren, en dat doet An dan ook. Over haar wordt terloops verteld in *Het land van herkomst* (1935) van E. du Perron. An is een halfbloed prostituee die geheel voor inlandse doorging, maar ze was zich wel degelijk bewust van het Europese bloed dat door haar aderen stroomde. Ze voelde zich daardoor vriendschappelijk aangetrokken tot de familie Ducroo. An is niet altijd prostituee geweest,

¹⁴⁸ Met ‘Afrikaanse jongens’ werd hoogstwaarschijnlijk de zogenaamde ‘blanda’s hitam’ bedoeld, de uit Ghana afkomstige KNIL-soldaten. Ook in de soldatenverhalen van W.A. van Rees komen Afrikaanse soldaten voor.

¹⁴⁹ Franke 1934, pag. 77.

¹⁵⁰ Franke 1934, pag. 78.

ze was een paar maal met een inlandse man getrouwd geweest, maar ook wel eens met een planter meegegaan om hem enige tijd als njai te dienen; zij was ook ‘zo vrij van geest’ om met Chinezen mee te gaan, maar liet deze extra betalen.¹⁵¹

De roman *Halfbloed* (1946) van Johan Fabricius doet sterk denken aan Victor Ido's *De paupers* (1915). In beide romans speelt een Indo de hoofdrol. In *De paupers* heet hij Boong, in *Halfbloed* heet hij Boeng. Zoals reeds eerder in dit hoofdstuk gesteld, vinden beiden Chinese meisjes aantrekkelijk, al heeft Boeng het meer voor rijpe vrouwen. De Chinees Tan Tsjoen Lin speelt een belangrijke rol in de roman. Boengs grootmoeder haat de Chinees, niet omdat hij Boengs ex-vriendin, Lien, onderhoudt, maar omdat hij een gevaar is voor Boengs jongste zusje, Non. De oude vrouw mompelt allerlei scheldwoorden als ze ‘de oude vadzige Chinees met z'n glundere spleetogjes’ in zijn rood glimmende Mercedes ‘met voornamen geruischloosheid’ het pleintje waar ze aan wonen ziet oprijden.¹⁵² Boengs andere zusje, Rosa, is steeds in gezelschap van rijke jonge Chinezen of van zorgeloos pretmakende, goed verdienende Hollandse jongelui.¹⁵³ Boengs ex-vriendin vindt Tan ‘n smerige ouwe aap’¹⁵⁴ en Boeng refereert aan hem als ‘dat gele zwijn’.¹⁵⁵ Maar Rosa denkt dat de relatie met de oude Chinees Lien geen windeieren zal leggen: ‘Als ze ‘m eerst goed vast heeft zal ze wel zorgen, dat hij een steenen huis voor haar koopt en juweelen en de rest. En als ze dan alles heeft wat ze wil, zal [ze] hem op een dag wel eens den bons geven’. Op het eind van het verhaal maakt Non klaarblijkelijk een afspraak met de oude Tan om met hem naar bed te gaan in ruil voor geld, waarmee Non haar andere broer uit de gevangenis wil halen. Boeng vermoordt Tan.

In de eerste plaats zal hier gekeken worden hoe het beeld is van de niet-Chinese vrouwen van de Chinese mannen, waarna en passant de representatie van de Chinese mannen aan de beurt komt.

De meeste vrouwen en meisjes, of ze nu Javaans zijn of Indo-Europees, geven zich niet aan Chinese mannen uit liefde, maar om geld. Dat is het geval met de rubberkoelie Saïma in *Koelie*, de ‘soendel Tjina’ Njai Sarina en Tokina in *Njai Sarina* en in zekere zin ook Sima in *In sarong en kabaai*, en dat geldt eveneens voor de Indo-Europese meisjes Yps in ‘*Nummer elf*’, Lien in *Halfbloed* en An in *Het land van herkomst*. Jonge meisjes die niet zelf over hun lot kunnen beslissen, worden ofwel verkocht aan Chinezen, zoals bijvoorbeeld de dochters van de ‘half-europeesche moeders’ in de brief van Groneman overkomt, of ze worden aan een Chinees afgestaan door hun ouders als aflossing van hun schuld. Toch is daaraan een voordeel verbonden, observeert Groneman: als ze oud zijn en niet meer kunnen werken, worden ze door hun kinderen, ‘vuile peranakan-chineesjes’, onderhouden. Er zijn ook Chinese mannen die Javaanse meisjes laten ontvoeren, meestal met een trucje. In *Pàh Troeno* wordt een inlandse oude vrouw genoemd die Kasira, de dochter van Pàh Troeno, met allerlei mooie beloftes heeft meegenomen en overgeleverd heeft aan een Chinees, en haar op die manier blootstelt aan diens ‘vuige lusten’. Dat gebeurt ook met Baboe Dalima, maar in haar geval is het de opiumsmokkelaar

¹⁵¹ Du Perron 1935, pag. 345.

¹⁵² Fabricius 1946, pag. 7.

¹⁵³ Fabricius 1946, pag. 17.

¹⁵⁴ Fabricius 1946, pag. 47.

¹⁵⁵ Fabricius 1946, pag. 49.

Singomengolo die haar met een vals bericht zover krijgt dat ze in de buurt komt van een schuilhut waarin de aterling Lim Ho zich ophoudt, die haar verkracht.

Moeders staan wat toegankelijker tegenover het idee dat hun dochter met een Chinees meegaat. Maar hun gaat het ook om het geld. Dat zien we bij Yps' moeder en bij Bohsainum, de moeder van Kasira, en bij de moeders van de kleine meisjes die door 'de nonna' worden voorbereid op seksuele omgang met Chinese mannen. De moeder van het Indo-Europese meisje dat voor 80 gulden is gekocht door een Chinees komt, nadat ze drie jaar dwangarbeid heeft gedaan waartoe ze door toedoen van de Chinees is veroordeeld, regelmatig bij haar dochter om van 'haar heer en meester' geld te vragen. Hoe of het ook zij, bijzit zijn van een Chinees schijnt rampzalig te zijn voor het meisje en voor haar ouders, want dat vernietigt de hele toekomst van het meisje: nu zal geen enkele nette man haar tot vrouw willen.

Sima is een bijzonder geval. Voor haar zijn koosnaampjes, goud, mooie kleren en wonen in een bijgebouw niet genoeg: zij wil diamanten hebben en in het grote huis wonen. Maar het liefste van alles wil ze toch bij de blanke officier wonen. Van Sima's kant is het echte liefde – Sima zegt dat ze een afschuw voor de blanken heeft, 'behalve voor dien eenen, dien ze zoo lief had gehad'.¹⁵⁶ Ze heeft ook veel met hem meegemaakt, want ze is hem achterna gegaan toen hij in Atjeh gewond raakte. Daardoor meent ze dat ze eigenlijk meer rechten op hem kan laten gelden dan zijn Europese vrouw. Maar dat laat ze niet blijken. Het enige dat ze doet dat als protest kan beschouwd worden is dat ze bij wijze van afscheid van de officier de foto van haar concurrente verscheurt.

Het algemene beeld van de Javaanse en Indo-Europese vrouwen is dat ze gemakkelijk zijn. De meesten houden het niet bij één 'heer'. Ze zijn ook niet erg kieskeurig wat de afkomst van de mannen betreft. Om terug te komen op Sima: ze is eerst bijvrouw van een Chinees, daarna njai van een Europeaan en tenslotte trouwt ze met een Javaan. En ook dat gaat niet goed, niet omdat Sima niet krijgt wat ze verlangt, maar omdat ze haar man teleurstelt, die graag kinderen had gehad om hem te helpen bij zijn werk. Hij verlaat haar dan ook, net als de karbouw van Pa-Sidin die pas kleintjes kreeg toen hij gepaard werd met een andere vrouw-buffel, legt de vertelster uit.

Met het zedelijk gedrag van de vrouwen zit het dus op het eerste gezicht niet goed. Aan de andere kant betreft het vrouwen die op geen enkele andere manier in hun levensonderhoud kunnen voorzien dan door als njai te dienen of zich te prostitueren, zoals Saïma, de rubberkoelie, en de vrouwen die voor 'soendel Tjina' doorgaan. Als hun zelfs dat niet meer rest, kiezen ze voor de dood, zoals Sima doet, al laat Thérèse Hoven het wel uitschijnen dat het bij Sima om liefdesverdriet gaat. Sima bad dat ze gauw zou sterven, maar eerst wilde ze de blanke heer en Futsie nog eens zien. De laatste bleek reeds gestorven te zijn, toen zij Hoan-Si-Tho een zoon had geschonken. 'En Sima dacht, dat Futsie zeker van verdriet was gestorven, net als zij 't nu ging doen'.¹⁵⁷ Daarna zag ze haar vroegere heer die heel gelukkig was met zijn gezin en aan haar niet meer dacht. 'Arme Sima, niemand had haar nodig!', roept de vertelster uit.¹⁵⁸

Op het gedrag van de Europese vrouwen is niets aan te merken, al heeft de resident die Piong Pan Ho een reprimande geeft het wel over 'Europeesche bijzitten' van de Chinezen, niet in Semarang waar Piong woont, maar in Soerabaja ('Men had die

¹⁵⁶ Hoven 1892, pag. 221.

¹⁵⁷ Hoven 1892, pag. 220.

¹⁵⁸ Hoven 1892, pag. 222.

aardigheden op Soerabaja begonnen’). Anneke, die Piong Pan Ho eigenlijk wel mag, gaat niet in op zijn avances, al biedt hij haar een goed leven aan. Blanche voelt pure liefde voor de Chinese student die ze op de boot ontmoet. Dat is heel wat anders dan wat over de ‘Creoolse’ gezegd wordt. Zij spant de kroon wat betreft seksuele uitspattingen. Het beeld dat de schrijver wil opwekken is waarschijnlijk dat hoe gemengder het bloed is, hoe losbandiger een vrouw zich gedraagt. De term ‘creool’ is volgens Kathleen Gyssels, imagoloog, uiterst ‘slippery’ en kan van alles betekenen; in alle gevallen wordt het woord geassocieerd met ‘the impure and the mentally insane, the decadent and “queer”’.¹⁵⁹ Dat schijnt ook in deze roman het geval te zijn. De ‘Creoolse’ probeert niet alleen iedere man te verleiden die ze aantrekkelijk vindt, maar besteedt ook veel aandacht aan haar mooie, welgevormde vriendin Louise, met wie ze ‘menig uurtje in de logeerkamer heerlijk bijeen [kon] zijn, ondertussen elkaars schone gestalten bewonderend’.¹⁶⁰

Het beeld van de niet-Chinese en vooral inlandse en Indo-Europese vrouwen is eenduidiger en stereotypischer (gemakkelijk, amoreel, belust op geld – hoewel er nooit bij gezegd wordt dat zij in veel gevallen gedwongen zijn geld te slaan uit hun situatie) dan dat van de Chinese vrouwen. En terwijl de beschrijvingen van de Chinese vrouwen zeer uiteenlopend zijn, worden de Chinese mannen in bovenstaande literaire teksten over één kam geschoren: ze zijn zonder uitzondering gemene en laaghartige atermelingen, of ze nu bami-Chinees zijn of handelaar. Ze maken misbruik van hun machtspositie, die bepaald wordt door de hoeveelheid geld dat ze bezitten. En als het met geld niet lukt, weten ze wel andere middelen om het meisje te bezitten. Dit lot treft uitsluitend niet-Chinese meisjes. Er wordt over de Chinese mannen zeer stereotypisch geschreven: het is allemaal één pot nat.

4.6.4.3. De schraapzuchtige oude heks en de toegewijde moeder in *Uit de Indo-Chineesche samenleving* (J.W. Young 1895)

Het verhaal ‘Lim Goan Soei, een benadeelde erfgenaam’ begint als Lim Tik Soen met een stoomboot uit China komt. Volgens de klassieke manier maakte hij al gauw carrière. Lim kocht een hutje gemaakt van petroleumkisten en verpakking en zocht een vrouw om op het huis te passen en voor hem te koken. Voor f 100 kon hij een peranakan-vrouw krijgen, Tan Ing Nio, een dochter van een Inlandse moeder. Zulke vrouwen waren zuinig, maar ze waren ook minder trouw, ‘alsof ze van de moeders overnamen de gewoonte bij de Inlandsche vrouwen om telkens van man te verwisselen’.¹⁶¹ Een ander nadeel dat ze ontleenden aan hun afkomst was dat ze de neiging hadden om over de man de baas te spelen. Omdat deze meisjes zich alleen bij bijzondere gelegenheden op straat begaven, probeerde Lim een glimp op te vangen van zijn toekomstige bruid tijdens het zogenaamde Gravenfeest, als ze hielp met het schoonmaken van de graven van de familie.

De Javaanse moeder was niet zo gelukkig met het idee Lim als schoonzoon te krijgen, ze had liever een Indo-Chinees als echtgenoot van haar dochter, vanwege het eten, de gehoorzaamheid van haar dochter aan haar man – of liever gezegd het gebrek daaraan – en ook was ze bang dat Lim ‘waterschuw’ was. Alles kwam echter voor elkaar dankzij de buurvrouw, die een goed woordje voor Lim deed. Er werd een tussenpersoon

¹⁵⁹ Gyssels 2008, pag. 131-132.

¹⁶⁰ Kepingin 1920, pag. 108.

¹⁶¹ Young 1895, pag. 53.

gezocht die het aanzoek overbracht, en toen volgens de voorspelling de verbintenis gunstig werd geacht, kon het huwelijk plaats vinden.

Het jonge koppel was gelukkig met elkaar, zij openden een winkel en deden goede zaken, maar een zwangerschap bleef uit. De huwelijksvoorspelling werd opnieuw bestudeerd. Nu bleek dat de fout schuilde in het geboorteuur van Ing Nio. Toen hij te weten kwam dat zijn vrouw, als hij niet thuis was, jonge mannen ontving in de winkel, verliet Lim het huis. Zijn bezittingen schonk hij aan zijn overspelige vrouw.

Lim ging samenwonen met de inheemse Sarina, die hem weldra twee kinderen schonk, een zoon, Goan Soei, en een dochter, Goat Nio. Tan Ing Nio werd de minnares van een schatrijke jongeling die haar overstelpte met geschenken. De hele dag deed ze niets anders dan zich optutten. Haar uiterlijk trok nieuwe aanbidders, die ook niet om geld verlegen zaten. Zo vergaarde ze een aardig fortuin – en kreeg ze een slechte reputatie. Maar hoe ouder ze werd, hoe eenvoudiger ze ging leven. Van de wufte vrouw van voorheen, was ze een schraapzuchtige oude heks geworden.

Nadat Sarina en Lim Tik Soen waren overleden, nam Ing Nio de beide wezen in huis. Iedereen prees de vrouw voor haar barmhartigheid. Maar liefdadigheid was Ing Nio's doelstelling niet. Zij behandelde de kinderen slecht. Ze moesten vernederend werk verrichten: naar de markt gaan, de tuin aanvegen, water dragen, koetsier zijn – daarvoor neemt men immers een inlander – en ze kregen bijna niets te eten.

Tan Ing Nio wilde graag een tweetal slaven meer in huis hebben en besloot de jongelieden in het huwelijk te doen treden. Alle vier kwamen ze bij haar in huis. Maar de man van Goat Nio, een totok, was niet zo gedwee als Tan Ing Nio gedacht had. Hij had goede vooruitzichten op een baan en zorgde ervoor dat hij en zijn vrouw ergens anders konden wonen, ook al lukte dat niet zonder hevig protest van Ing Nio.

Toen Tan Ing Nio stierf liet ze geen testament na. Er kwam een ingewikkelde en langdurige procedure op gang. De Boedelkamer werd van alle details op de hoogte gebracht. Naar het Chinese gebruik dat alleen zonen erven, was Goan Soei de enige erfgenaam. Maar, zo redeneerde een Chinese procureur, die zich al meerdere keren verrijkt had aan de procedure, Goan Soei was geen echte zoon van Tan Ing Nio en was naar Hollandse begrippen dus ook geen erfgenaam. Het werd een toeloop van advocaten, want ook familieleden en zelfs een zoogbroeder van Tan Ing Nio die tijdens haar leven nooit iets van zich lieten horen namen ieder een advocaat, en nog steeds was het niet duidelijk welk recht moest gelden, het Chinese of het Europese. Volgens de Chinese wet kon een Chinese vrouw niets bezitten en dus ook niets nalaten. In dat geval kwam alles toe aan de staat. Aan het slot van het verhaal is het einde van het proces nog steeds niet in zicht, maar blijkt dat de Europese zaakgelastigde, die het beheer kreeg over de fondsen en het onderhoud van de percelen, al de hem toevertrouwde fondsen 'in zijn eigen vermogen opgelost' heeft. Uiteindelijk bezat Goan Soei zelfs te weinig om de kosten voor de eredienst voor de dode vrouw te betalen. De familieleden moesten hun inheligheid bekopen met de dood: daar zorgde de geest van Tan Ing Nio voor.

Si Sing Nio, de heldin in het verhaal 'De gelofte van Si Sing Nio' is de vrouw van Si Kim Liang, die in een van de voorname straten van de Chinese wijk te Semarang woont. Onder zowel Chinezen als Europeanen was hij een man van betekenis. Hij nodigde hoofdofficieren en hoofdamtbenaren van het Gouvernement uit op feesten bij hem thuis

en als er eens een ‘mutatie’¹⁶² plaats had kocht hij tot aandenken de duurste meubelstukken of fraaiste paarden.

Zijn echtgenote Si Sing Nio stond op vertrouwelijke voet met de dames van de officieren.¹⁶³ Zij deed ze genoeg met Chinese gerechten en medicamenten. Af en toe reed ze in haar fraaiste équipage naar haar Europese vriendinnen. Zelfs naar haar Chinese vriendinnen ging ze nooit te voet, ook al woonden die vlakbij. Ze liet zich altijd vergezellen door een groot gevolg van vrouwen, die voor haar een parasol, een gouden beteldoos, een gouden spuwpot en andere benodigdheden droegen. Kortom, ze was gewend aan een luxueuze levensstijl.

Toen er ter plaatse een koortsepidemie heerste, werd ook haar zevenjarig zoontje ziek. Het recept van de tempel hielp niet en de Chinese medicijnmeester was niet bij machte de koorts te doen dalen. De Europese arts die uiteindelijk geroepen werd was verontwaardigd omdat de ouders zo lang gewacht hadden en zei dat ze niet mochten rekenen op genezing. Bij het horen van de slechte tijding viel Si Sing Nio in zwijm. Toen ze bijkwam, scheurde ze zich de kleren van het lijf. Ze beloofde de god Sam Po Kong dat ze op zijn jaarfeest blootshoofds en blootvoets in de kleding van de armen aan de processie deel zou nemen. Ze zou als teken van haar onderdanigheid voor het paard van Sam Po Kong een bosje gras meedragen en, zoals een stalbediende, het touw vastpakken waaraan het paard geleid werd.¹⁶⁴

Het jongetje werd inderdaad beter. Iedereen was benieuwd of Si Sing Nio haar gelofte zou nakomen. De Europese dames, die hoorden wat de gelofte inhield, konden zich wel voorstellen, dat een moeder zich, ‘al is ze dan ook slechts een Chinese’,¹⁶⁵ op een moment van zware beproeving tot zulk een dure plicht verbinden kon, maar twijfelden er zeer aan of ze die ook zou nakomen. Si Kim Liang maakte zich zo bezorgd

¹⁶² ‘Mutatie’: promotie, verhoging van functie, wat meestal met zich meebracht dat de bevorderde naar een andere, belangrijkere plaats verhuisde. Dit woord wordt in de verindonesische spelling nog steeds met dezelfde betekenis gebruikt in Indonesië.

¹⁶³ Het is onduidelijk of ‘officieren’ refereert aan Chinese officieren dan wel Europese militaire officieren. Beide zijn mogelijk, omdat Si Kim Liang ook met hoofdofficieren goede contacten onderhield.

¹⁶⁴ Sam Po Kong is een andere naam voor Cheng Ho (Zheng He), de Chinese moslim admiraal die, althans zo wordt geloofd, in 1405 Semarang aandeed met zijn immense vloot. Die gebeurtenis wordt in Semarang herdacht met een grote optocht, waarbij een beeltenis van de verafgode admiraal van de grote tempel Tay Kak Sie in het hart van de Chinese wijk van Semarang gedragen wordt naar Sam Po Kong, een tempel op de plaats waar de vloot van Cheng Ho voor anker ging. In deze tempel wordt het oorspronkelijke beeld van Cheng Ho bewaard. Het beeld in de Tay Kak Sie-tempel is daar een replica van. Opdat deze kopie zijn kracht behoudt, moet het ieder jaar herenigd worden met het beeld in de Sam Po Kong-tempel. Dat is het doel van de optocht. Na de herenigingsceremonie gaat de optocht weer terug naar de Tay Kak Sie-tempel, onderweg aankerend bij alle kleinere tempels in de Chinese wijk. In de optocht loopt altijd een paard mee, waarvan geloofd wordt dat hij bereden wordt door de geest van Cheng Ho. Tientallen mensen, die – net als Si Sing Nio – een gelofte hebben afgelegd en in de optocht meelopen, begeleiden het paard. Ze gaan nu niet meer gekleed zoals Si Sing Nio waarschijnlijk gekleed ging maar dragen kleding en schmink zoals de Chinese soldaten van vroeger. Deze kleurrijke en lawaaige processie, die ergens in de negentiende eeuw voor het eerst werd gehouden, is ook nu nog de belangrijkste viering na Chinees Nieuwjaar bij de Chinees-Indonesische gemeenschap in Semarang en is uniek in de wereld. Tijdens de regering van Soeharto was ze net als alle andere publieke uitingen van de Chinese cultuur verboden, maar daarna werd de traditie in ere hersteld. Duizenden mensen uit heel Indonesië en zelfs uit het buitenland doen aan de ceremonie mee. Jammergenoeg is thans na een renovatie die nogal rigoureuus is aangepakt bijna niets van de oorspronkelijke Sam Po Kong-tempel over.

¹⁶⁵ Young 1895, pag. 189.

over het welzijn van zijn vrouw dat hij probeerde de optocht niet te doen plaatshebben, maar de assistent-resident zag geen enkele reden om die te verbieden.

De dag van de optocht brak aan, en Si Sing Nio volbracht de wandeling naar de grot. De terugtocht kon ze echter niet tot een goed einde brengen. Na twee maanden was ze voldoende hersteld om haar vriendinnen op een picknick te trakteren. Het verhaal kent een gelukkig einde als de zoon van Si Sing Nio, die een ‘dofheid van geest’ had overgehouden van zijn ziekte, helemaal genas, bijzondere intellectuele gaven aan de dag bleek te leggen en trouwde met een meisje uit een gegoede familie in Soerabaja. Iedereen was het erover eens dat dit kwam omdat zijn moeder zulk een zware gelofte gestand had gedaan. Si Sing Nio werd als voorbeeld gesteld door vrouwen die hun dochters onderricht gaven in de vrouwelijke zeden.

Tan Ing Nio en Si Sing Nio verschillen nog meer van elkaar dan Kim en Yum, de twee Chinese njais in *Hans Tongka's carrière* (Dé-lilah 1898), met wie wij later zullen kennismaken. Tan Ing Nio heeft een inlandse moeder. Ze komt uit een zeer bescheiden milieu; om haar te trouwen is slechts een gering bedrag aan bruidsgeld nodig. Ze neemt ook genoegen met een zeer eenvoudig onderkomen. Hoewel niet vermeld wordt uit welk milieu Si Sing Nio afkomstig is, mogen we aannemen dat ze uit een gegoede familie komt, omdat ze trouwt met een bemiddeld man die niet als eenvoudige klontong is begonnen maar als leverancier van voedingsmiddelen voor het garnizoen carrière heeft gemaakt. Tan Ing Nio is kinderloos en neemt de kinderen van haar ex-man alleen in huis om goedkope bedienden te hebben, terwijl Si Sing Nio haar enige zoon met toewijding verzorgt. De promiscuïteit die Tan Ing Nio aan de dag legt is Si Sing Nio totaal vreemd. Het enige dat de twee vrouwen met elkaar gemeen hebben is dat beide van een luxueuze levensstijl houden, die Tan Ing Nio opgeeft als ze besluit – de reden daarvan kennen we eigenlijk niet – heel zuinig gaat leven. Ook Si Sing Nio wil voor één dag van alle luxe waar ze aan gewend is, afstand doen. Haar bedoeling is duidelijk: op die manier wil ze haar dankbaarheid uiten aan de grote Sam Po voor het herstel van haar enige kind. Tan Ing Nio schijnt geen enkele vriendin te hebben, Si Sing Nio daarentegen heeft er vele, en niet alleen Chinese.

De schrijver schijnt het verhaal van Tan Ing Nio te hebben gebouwd rond het probleem van de rechten, speciaal van het bezittings- en erfrecht van de Chinese vrouw, de ingewikkelde procedures van de Chinese Boedelkamer en het machtsmisbruik door advocaten en zakengelastigden, Chinese zowel als Europese, die allemaal een graantje mee willen pikken en voordeel willen trekken uit een lastige situatie. Het verhaal van Si Sing Nio laat zien hoe Chinezen zich aanpassen ook wat hun geloof betreft; ze willen vertrouwen hebben in de westerse geneeskunde en zijn bereid die geldelijk te waarderen, maar blijven daarnaast vasthouden aan hun eigen geloof. Hun pad is er een die zich slingert tussen de westerse en de Chinese tradities. En de Javaanse, want Si Sing Nio kauwt sirih (betel), een inlandse gewoonte.

Er is geen eenduidig beeld van de Chinese vrouw te zien in deze verhalen van J.W. Young, maar we zouden wel kunnen zeggen dat beide vrouwen weten wat ze willen, hoewel hun doel voor ons, lezers, niet altijd te vatten is, en dat ze hun voornemens ook ten uitvoer durven te brengen. Ze tonen wilskracht en sterkte.

4.6.4.4. Kim en Yum, de verstoten njonja's besaar in *Hans Tongka's carrière* (Dé-lilah 1898)

De hoofdpersoon in de tweedelige roman *Hans Tongka's carrière* van Dé-lilah is de Duitser Hans Tongka, die als twintigjarige jongeman zijn ouders en vele broers en zusters vaarwel zegt en naar Deli vertrekt. Daar komt hij als assistent te werken bij Barend Vonck, de eigenaar van een tabaksplantage. Hij maakt meteen al kennis met Kim, die reeds zeven jaar Voncks njai is. Vonck stelt haar op de volgende manier aan Tongka voor.

Deze chineesche vrouw is mijn huishoudster, dat wil zeggen, dat ik met haar in concubinaat leef, en er niet mee getrouwd ben. Zij zorgt uitstekend voor mijne huishouding, mijn eten, kleeren, enzovoorts, in één woord, zij is een noodzakelijk kwaad, en wij hebben in de wildernis zoo iemand hoog noodig. De preutsche buitenwerld mag wel haar neus voor zoo iets optrekken, de dames mogen het slecht noemen, de vromen mogen 't afkeuren, maar die menschen hebben gemakkelijk praten, zij hebben nooit zoo behoeven te leven als wij. Trouwen kunnen wij niet. In de eerste plaats heeft men nog niet voldoende om een wettige vrouw te onderhouden, en in de tweede plaats is het lastig, om eene dame in de wildernis te brengen. En zoo'n chineesche of javaansche huishoudster is zeer gemakkelijk; als men er genoeg van heeft, kan men er dadelijk van af. Je zult dus verstandig doen, door mijn voorbeeld te volgen, Tongka!¹⁶⁶

Dat doet Tongka ook, maar daartoe neemt hij niet zelf het initiatief. Hij 'krijgt' de Chinese Yum van Willem Brill, die administrateur is van de 'estate' naast die van Vonck, en dik bevriend is met Vonck. Brill trouwt met een Europese en wil daarom de zwangere Yum van de hand doen. Als Tongka ook nog het kind van Brill wil echten, krijgt hij salarisverhoging en een nieuw huis.¹⁶⁷

Yum en Kim zijn boezem- en dobbelvriendinnen en komen beide uit Penang, maar zij lijken uiterlijk noch wat karakter betreft op elkaar. Terwijl Kim, die het midden houdt tussen een Javaanse nonna en een Chinese njonja, beschreven wordt als slank van gestalte, zeer fraai en fijn gebouwd, een gele kleur hebbend met mooie, grote amandelvormige ogen,¹⁶⁸ is Yum een heel klein, tener persoonkje, wel blank 'maar een echt Chinees type', met kleine ogen en een nogal dikke neus. Eigenlijk is haar jeugdige uiterlijk het enige aantrekkelijke aan haar en ook dat raakt ze mettertijd kwijt.¹⁶⁹ De vrouwen reageren heel verschillend op het nieuws dat Brill is getrouwd en dat Yum weg moet. Kims reactie is heftig, maar Yum reageert gelaten op Brills trouwplannen. Ze bewondert zelfs de schoonheid van haar rivale, die van twijfelachtig allooi is.

Kim zorgt dat ze krijgt waar zij volgens haar, als njonja besaar en Voncks levenspartner, recht op heeft. Ze herinnert Vonck, die zij 'Brandt' noemt omdat ze 'Barend' niet goed kan uitspreken, op haar eigen manier aan zijn plichten tegenover haar, met name het meebrengen van kostbaarheden: 'De spelden heb je toch hoop ik niet

¹⁶⁶ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 26-27.

¹⁶⁷ Dit is precies wat Baay in *De njai* schrijft: dat het nogal eens gebeurde dat de inheemse concubine samen met het kind werd overgedaan aan een andere Europeaan, die het kind als het zijne erkende, vooral als de Europese vader van het kind een hoge positie bekleedde en vermogend was. Baay 2008, pag. 94. Yum is geen inheemse maar zij en haar zoontje ontkwamen niet aan dit lot.

¹⁶⁸ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 25.

¹⁶⁹ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 68.

vergeten? Anders krab ik je betoel de oogen uit'.¹⁷⁰ Als ze ruzie hebben, hetgeen nogal vaak gebeurt, maakt Kim een scène en snauwt ze Vonck af.

Natuurlijk kan van Kim niet verwacht worden dat zij zich onderdanig gedraagt tegenover wie dan ook. Ze stelt zich op een lijn als Vonck als ze over zijn ondergeschikten praat en verdraagt geen enkele kritiek. Voor Chinese koelies heeft Kim niet de minste compassie. Ze moedigt Vonck aan om koelies te mishandelen, kijkt met genot toe als een koelie 'bestraft' wordt en als een van de koelies sterft aan cholera, denkt ze alleen aan het voorschot dat hij reeds heeft gekregen en dat hij nu niet kan terugbetalen. De tandils beschouwen Kim als de grote mevrouw, ze noemen haar ook Njonja Besaar. Als Kim met Vonck uitgaat, zitten zij samen in de buggy. De syce (koetsier) houdt een parasol boven haar hoofd, opdat de zonnestralen haar niet zouden hinderen.¹⁷⁴ Zij wordt dus werkelijk behandeld met de egards die een njonja besaar toekomen.

Hoewel zij zich uitermate vrijpostig tegenover Vonck gedraagt, is Kim zeer aan hem gehecht. Ze heeft geen enkele belangstelling voor een verhouding met iemand anders. 'Zoolang Brandt haar goed behandelde, haar volop geld gaf en met cadeautjes overlaadde, zou 't van haar kant dwaasheid geweest zijn zulk een goed leventje op 't spel te zetten door een minnarij met een ander'. Deze houding vindt de verteller van 'een zeker fatsoen' en 'zin voor realiteit' getuigen. Zulke vrouwen zijn bovendien 'verstandig genoeg om 't goede te waarden'.¹⁷⁵ We krijgen te weten dat Vonck aan Kims moeder 100 gulden heeft gegeven in ruil voor haar dochter. Dat is, zoals we hebben gezien in een verhaal van J.W. Young, hetzelfde bedrag dat Lim Tik Soen betaalde om te trouwen met Tan Ing Nio, die ook van gemengde afkomst is.

Als Kim eindelijk bereid is Yum de slechte tijding van het huwelijk van Brill te brengen (nadat Vonck haar een mooi geschenk van Brill in het vooruitzicht heeft gesteld), kleedt ze zich op zijn mooiste:

In het haar had zij een krans van melatti en kraaltjes, zoals de chineesche vrouwen gewoonlijk dragen, in de ooren, de vroeger beloofde juwelen, die tweeduizend gulden gekost hadden. Zij was gekleed in een fluweelen kabaya met drie kostbare juweelen spelden vastgemaakt, en met een rood geruiten zijden sarong aan. De kleine, blanke voeten staken in chineesche slofjes.¹⁷⁶

Het einde van Kims functie als njai komt als Vonck tijdens zijn verlof in Nederland een lieve Nederlandse vrouw ontmoet. Kim begrijpt dat ze niet anders kan dan vertrekken, maar voordat ze Goenoeng-Kidoel verlaat, maakt ze eerst in alle matrassen met een scherp mes een kruis, opdat meneer geen kinderen krijgt. En als Vonck met zijn vrouw het hoofdétablissement binnenkomt, staat Kim in een vuurrode fluwelen kabaya bij de ingang van de poort en kijkt het paar met gloeiende ogen en de lippen stijf op elkaar geklemd aan.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 26.

¹⁷⁴ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 66.

¹⁷⁵ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 38.

¹⁷⁶ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 66.

¹⁷⁷ Dé-lilah 1898 deel 2, pag. 24.

Yum ondertussen ondergaat gelaten haar lot, dat bepaald wordt door Brill, Vonck en Tongka. Ook als haar kindje naar een klooster in Penang gestuurd wordt, protesteert ze niet. In het begin is Tongka helemaal gelukkig met Yum en wil zelfs met haar trouwen, maar een collega lacht hem uit en geeft hem de goede raad om nooit met een vrouw te trouwen, zolang men haar buiten het huwelijk kan bezitten.¹⁸⁰ Op het einde van de roman is het juist deze collega die met Yum trouwt.

Tongka moet na een aanslag op zijn leven naar Penang om op te knappen. Daar haalt Yum meteen de kleine Hans uit het klooster. Ze speelt met hem, ‘de kleine, eenvoudige leelijke Yum, die van de eene hand in de andere was overgegaan, die trouw en gehecht was op haar manier, zij wist ook wat moederliefde was, al was zij honderdmaal eene Chineesche, en al behandelde men haar als een stuk koopwaar’.¹⁸¹

Yums edelmoedigheid en zelfverloochening worden eens te meer benadrukt als Tongka in Penang onder de bekoring raakt van een meisje en alles verliest wat hij heeft, ook het geld van Yum dat zij verdiend had met het naaien van ondergoed. Om naar Deli terug te kunnen verpandt Yum haar kostbaarheden. Hoe hoger Tongka stijgt in functie, hoe meer hij Yum verwaarloost en hoe drukker hij het krijgt met het ontvangen van mooie dames op de ‘estate’. Toch blijft Yum ‘de fatsoenlijke bescheiden vrouw, die zich nooit met andermans zaken bemoeit, die stil haar gang gaat, en ‘t niemand lastig maakte, allerminst haar eigen heer’.¹⁸²

Yums zoontje, dat ondertussen weer bij haar terug is, maakt een leelijke val. Terwijl Kim, die intussen met een tandil van de aangrenzende ‘estate’ is getrouwd, meteen met een huurkar komt om haar vriendin bij te staan, voelt Tongka er niets voor om weggeroepen te worden van een feest. De kleine jongen overlijdt, waar Brill blij om is. Pas dan komt bij Yum een gevoel van haat op jegens Tongka.

Yum is overigens helemaal niet te spreken over Kim, de ‘zwartoogige demon’, die haar vertelt dat ze een ‘selametan’ op echt Javaanse manier heeft gegeven opdat Vonck geen kinderen zou krijgen, en bij de grote Kramat (offerplaats) een zwarte bok geofferd heeft opdat hij spoedig zou sterven, niet alleen omdat hij haar zomaar op straat had gezet, maar ook omdat hij haar wilde overdoen aan Brill. Als Kim aanbiedt hetzelfde te doen voor Yum, zegt Yum dat Kim een ellendig beest is, ‘ware je niet van mijn eigen “bangsa”,¹⁸³ hadde ik je niet als klein kind gekend, dan zou ik je verraden, en je met genot zelfs aan de galg zien bengelen. [...] En ik schaam mij, dat je ook eene chineesche bent, hoewel je eene javaansche tot moeder hebt, en de appel niet ver van de boom valt.’ Ze zweert dat, al zou Tongka haar op de gemeenste wijze weggagen, zij nooit een vinger zal uitsteken om zich te wreken’.¹⁸⁴

Tongka zet Yum inderdaad op straat met alleen een armzalig bundeltje kleren en de kleertjes van haar kleine zoon, plus het kleine houten paardje dat zijn laatste speelgoed was. Kim sterft aan cholera en wordt met veel pracht en praal begraven.

¹⁸⁰ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 114.

¹⁸¹ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 127-128.

¹⁸² Dé-lilah 1898 deel 2, pag. 215.

¹⁸³ Bangsa: volk.

¹⁸⁴ Dé-lilah 1898 deel 2, pag. 226-227.

Volgens Joop van den Berg, literatuurdeskundige die altijd op zoek is naar vergeten romans en vergeten schrijvers, heeft de roman van Dé-lilah het karakter van een protestroman en is hij alleen al daarom belangrijk.¹⁸⁶ Het boek laat in de eerste plaats zien hoe het leven was op de plantages in Oost-Sumatra, en geeft daar geen prettig beeld van. De vrouwen, en met name de njais, speelden in dat leven een grote rol. Njais, of ze nu inlands waren of van Chinese komaf, werden onbeschaafd gevonden, in ontwikkeling veel lager dan de Europese vrouwen, maar ze waren goed genoeg om te zorgen voor de kleren en het eten van hun heer, terwijl ze ook een oogje moesten houden op de bedienden, zodat er niet te veel gestolen werd. Ze waren er ook voor de ‘algemene gezelligheid’.

Hun lot verschilt afhankelijk van de goedhartigheid van de toewan, maar uiteindelijk moeten ze allemaal plaats ruimen voor de Europese vrouw met wie hij trouwt. Kim en Yum hebben beide met hun ‘heer’ geleefd vanaf dat die nog niets betekenden tot ze toewan besaar werden. ‘Alles heb ik met je meegemaakt’, zegt Kim tegen Vonck, als die wat al te veel aandacht besteedt aan de Europese Susie, ‘van af dat je een arm assistent was en niets te eten had, totdat je een rijke “toewan besaar” bent geworden, en nu je dat bent, nu heb je van de arme Kim genoeg, en kijk je liever naar tótoks, met blauwe oogen en kapokharen’.¹⁸⁷ En hoewel ze tegen Vonck zegt dat hij zich niet ongerust moet maken en dat ze zelfs senang is dat hij gaat trouwen, reageert ze emotioneel als hij voorstelt dat zij de njai van Brill wordt (dat is de man met wie Yum een kind had). Dat iemand, en dan ook nog Vonck, ook maar zou kunnen denken dat ze op zo’n voorstel in zou gaan vat ze op als een grote belediging. Kim heeft uiteindelijk voldoende realiteitszin om te beseffen dat ze er niets tegen kan doen als Vonck wil trouwen, maar ze blijft strijdvaardig, hetgeen blijkt als ze in een opvallende rode kabaya bij de ingang van de poort staat wanneer Vonck arriveert met zijn vrouw en zij het echtpaar aankijkt met van boosheid gloeiende oogen en met de lippen stijf op elkaar.

Terwijl Kim tijdens haar njaischap goed behandeld wordt door Vonck, volop geld krijgt, met cadeautjes overladen wordt en ook nog een soort van pensioen meekrijgt bij het beëindigen van de relatie, wordt Yum straatarm op straat gezet. Toch lijkt het njaischap in de ogen van zowel Europese als Chinese mannen geen schande te zijn: ook nadat ze njai zijn geweest en verstoten zijn door hun Europese heer, hebben de vrouwen nog een kans op een goede echtgenoot. Yum trouwt met de administrateur Van Lijnden en Kim trouwt met een gerespecteerde tandil.

Er zijn drie njais die beschreven worden, de een wat uitgebreider dan de ander, en ze zijn alle drie verschillend wat afkomst betreft. Yum is een zuivere Chinese, Kim is half Chinees en half Javaans, terwijl er nog een andere njai is, de ‘ménagère’ van de Zwitserse administrateur Mappy. Mappy is zelfs voor zijn assistenten ‘een hond’ en voor de koelies een ware beul. Zijn njai is een Javaanse en in wezen is zij de baas van de ‘estate’. Het is aan haar te wijten dat allerlei gruwelen – kastijdingen, het gebruik van martelwerktuigen – op de plantage plaatshebben, vooral tegenover de vrouwen, die zij haat.¹⁸⁸ Kim heeft er ook wel genoeg in toe te zien hoe koelies geslagen worden, maar zij is niet zo wreed als de Javaanse njai van Mappy.

¹⁸⁶ Van den Berg 1997, pag. 73.

¹⁸⁷ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 104.

¹⁸⁸ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 92.

Laatstgenoemde heeft ook het meest te zeggen over de ‘estate’ van haar heer. Zelfs Kim, die Vonck kan manipuleren, heeft niet zoveel macht als zij, terwijl Yum helemaal niet meetelt. Yum heeft een gouden hart en cijfert zich helemaal weg, ze staat zelfs haar zelfverdiende geld af aan Tongka om zijn schulden te betalen, hoewel hij die schulden heeft gemaakt omdat hij zich liet bekoren door een Penangse schone. Yum begrijpt niet dat Kim bang is dat Vonck gaat trouwen, want Yum weet dat ze als njais volstrekt geen rechten hebben op hun heren. Yum is zo goedhartig, dat ze zelfs de schoonheid bewondert van haar plaatsvervangster. Kim daarentegen vindt niets moois aan de dame, met dat ‘witte haar, dat op kapok lijkt’.¹⁸⁹

Van Yum kan wel verwacht worden dat zij trouw is aan haar levensgezel, maar ook Kim is dat. Chinese vrouwen zijn trouw en fatsoenlijk, en gaan niet gauw een ‘minnarij met een ander’ aan. Bovendien zijn ze verstandig genoeg om hun goede leventje niet op het spel te zetten. Dit zien we ook bij de Chinese administrateursvrouw in de roman *Het boek van Siman den Javaan* (1908) van E.F.E. Douwes Dekker, die de uitpattingen van haar man voor lief neemt in ruil voor haar gemakkelijke bestaan. Yum is ‘onbeschaafd’, zoals Vonck zegt van alle njais, maar ze is ook ‘edel en braaf’. Hoe gelaten ze haar lot ook ondergaat, ze is flink en weet van wanten: bij een totaal uit de hand gelopen feest, waarbij zelfs een gewonde valt, weet alleen zij precies wat er gedaan moet worden. Toch schort er blijkbaar ook iets aan Chinese vrouwen, want van Yum wordt gezegd dat zij wist wat moederliefde was, ‘al was zij honderdmaal eene Chineesche’,¹⁹⁰ wat zou kunnen betekenen dat men van Chinese vrouwen geen moederliefde zou mogen verwachten. Volgens de Chinese Yum is het juist het Javaanse bloed dat in Kim vloeit dat de oorzaak is van haar valsheid tegenover Vonck. Reeds voordat Kim wordt weggestuurd als Vonck wil trouwen met Louise, dreigt Kim hem ‘stilletjes’ van kant te laten maken door de koelies, die zij zou omkopen.¹⁹¹ Kim bekent zelf ook dat ze haar kennis van wonderen of ‘goena-goena’ van haar ‘echt javaansche moeder’ heeft, die heel ‘pinter’ is in het maken van medicijnen en in het toedienen daarvan. Dat zegt ze tegen de baboe, als die verwonderd vraagt waarom Kim in alle matrassen in het huis van Vonck een kruis snijdt. Ze vertelt Yum tot diens ontzetting ook dat ze een slametan ‘op echt javaansche manier’ gehouden heeft opdat Vonck geen kinderen kan krijgen. Geheime krachten worden in deze roman dus alleen aan Javanen, en dan speciaal aan Javaanse vrouwen, toegeschreven. De meeste Nederlandse vrouwen komen er bekaaid af in dit beeld: Yum die ‘een toonbeeld van reinheid en deugd’ is, staat veel hoger dan de Europese vrouw die Brill verkiest te trouwen,¹⁹² om het maar niet te hebben over de tingel-tangeldames. Al bij al komt de Chinese vrouw er het best af bij Dé-lilah.

4.6.4.5. Het slachtoffer en de overlevende in *Donkere dagen* (J. Hendrik van Balen, 1909)

In de romans waarin de Chinezenmoord in 1740 de achtergrond vormt, nemen juist de Chinese vrouwelijke personages een belangrijkere plaats in dan de mannelijke. Dat is te begrijpen – de Chinese mannen werden slachtoffer van de Chinezenmoord voordat er iets over hen te vertellen viel. In *Donkere dagen* (1909) van J. Hendrik van Balen komen

¹⁸⁹ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 73.

¹⁹⁰ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 127. Dit werd ook gezegd van Si Sing Nio, die de gelofte deed het paard in de Sam Po-optocht te bedienen als haar zoontje maar beter werd.

¹⁹¹ Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 65.

¹⁹² Dé-lilah 1898 deel 1, pag. 128.

prominent twee Chinese vrouwen voor. De eerste vrouw heeft geen naam – ze is naakt en ligt dood op straat. In haar levenloosheid symboliseert ze de weerloosheid – maar niet de totale weerloosheid, zoals we zullen zien – van de Chinese vrouw tijdens de pogrom in oktober 1740. De verteller beschrijft haar als jong, ‘misschien een meisje’. Zij komt in beeld als Marie Hoorenaar samen met haar moeder en de huismeester, Hendrik Nieburg, een ritje maakt door Batavia. Even daarvoor heeft Marie, wier vader Raad van Indië is, van een opgewonden Nieburg gehoord dat het volk bezig was de Chinezen te vermoorden. Op een gegeven moment, als ze bij de Portugese kerk staan, kunnen ze niet verder rijden. Op het ogenblik dat de koetsier zijn paarden inhoudt, stijgeren de dieren. Marie Hoorenaar, die wordt afgeschilderd als een wrede, harteloze, genotzuchtige vrouw, toont slechts een lichte ontroering als ze ziet waar de paarden voor terugdeinzen. In het midden van de straat ligt het geheel naakte lijk van een jonge Chinese vrouw. Het lichaam ligt voorover en in de zijde is een rode plek te zien van een wond. Een grote bloedplek komt aan alle zijden onder het lichaam vandaan. Terwijl haar moeder zeer onder de indruk is van het schouwspel en bleek en bevend in het rijtuig zit, kan Marie nog lachen om de verontwaardiging van de langslopende dominee. Maar als ze ziet hoe soldaten en matrozen die langs het lijk komen, er spottende blikken op werpen, ruwe scheldwoorden roepen en gemene grappen maken, wordt het ook haar teveel.

Later wordt de hulpeloosheid van de naakte jonge Chinese nog duidelijker benadrukt, als het belangrijkste Chinese vrouwelijke personage in de roman, Tan-tsi, tijdens haar vluchtpoging over het lijk struikelt. Tan-tsi is weduwe. Haar man, Lim Tekkan, is niet omgekomen tijdens de Chinezenmoord maar ervoor al, als dronken Hollandse jongemannen een aantal kraampjes van Chinezen omverrijden en daarbij Lim Tekkan doden. Een Hollandse matroos, die Tan-tsi niet als Chinese herkent omdat ze zich verkleed heeft als een Javaanse, zegt dat ze niet moet schrikken van het lijk, omdat het toch maar ‘een Chineesch wijf’ is. Even later worden de fijne beenderen vermorzeld onder de zware wielen van een kanon dat voortgetrokken wordt door een lachende bende van burgers, soldaten, matrozen, Javanen, Maleiers, mannen zowel als vrouwen.¹⁹³

Tan-tsi is getuige van de aanval op de woning van de kapitein Chinees, het afmaken van de Chinezen die zich in het huis verborgen hielden en de daaropvolgende plundering. Zij wordt in bescherming genomen door de tante van luitenant Engelhart, de echtgenote van de opper-chirurgijn van het ziekenhuis.¹⁹⁴

Als Engelhart naar Tangerang gaat om zich daar bij de troepen te voegen die de stad tegen de Chinezen moeten beschermen, neemt hij Tan-tsi mee, verkleed als zijn Javaanse slaaf. Zij valt door de mand als Nieburg haar kleine witte handen ziet. Maar druk als hij het heeft met moorden en plunderen, onderneemt Hendrik geen stappen om Tan-tsi het vluchten te beletten. Als Tan-tsi en Engelhart ’s avonds buiten het kampement treden zodat Tan-tsi zich bij de Chinezen kan voegen, vallen ze in een hinderlaag van de Chinezen. Terwijl tot dan toe alle gevangenen door de Chinezen waren afgemaakt, ontkomt Engelhart aan dat lot, omdat hij Tan-tsi heeft geholpen en bovendien Saïda, de

¹⁹³ Van Balen 1909, pag. 149.

¹⁹⁴ Van Balen 1909, pag. 157-158.

slavin van Marie Hoorenaar, beschermd heeft tegen haar meesteres. De man van Saïda is de gemachtigde van de Sultan, die aan de kant van de Chinezen staat.¹⁹⁵

Als we de eerste keer over Tan-tsi lezen, zouden we niet vermoeden dat ze later een belangrijke rol zou spelen in de roman. Ze wordt in het begin uitgebeeld als een jammerende vrouw die hartverscheurend gilt als haar man sterft. Als Engelhart haar de dag na het ongeval wat geld komt brengen, is ze Engelhart zeer dankbaar voor zijn hulp en bijstand, ‘te meer daar zij niet gewoon was aan vriendelijkheid van onze [Hollandse] zijde’.¹⁹⁶

Tan-tsi lijkt geen peranakan-Chinese te zijn, omdat ze geen ‘Nio’ in haar naam draagt. Ook over haar uiterlijk weten we niet veel, behalve dat ze sterk op een Javaanse lijkt als ze de Javaanse klederdracht draagt en dat ze er knap uitziet, knap genoeg om de aandacht te trekken van Hendrik Nieburg. Anders dan haar zwager, die zich een leven zonder zijn geld niet kan voorstellen en zich daarom met zijn geld in de kelder verbergt in de hoop niet ontdekt te zullen worden, verkiest zij te vluchten, vermomd als ‘een Javaansche vrouw van goeden stand’.¹⁹⁷ Hoewel ze met haar man, Lim Tekkan, gelukkig was geweest, koestert ze toch gevoelens van liefde voor Engelhart. In Tangerang zit ze de halve nacht aan zijn rustbank om met een waaiertje de muskieten weg te jagen en hem zodoende van een rustige slaap te verzekeren. Als de ochtend nadert, buigt ze zich over hem heen en drukt zij de slapende Engelhart een hartstochtelijke kus op de mond.¹⁹⁸ Het afscheid van Engelhart valt haar zwaar, ze is zenuwachtig en bedroefd.¹⁹⁹

Tan-tsi wordt uitgebeeld als een sterke en moedige vrouw. Ze is gedwongen de gebeurtenissen gade te slaan – ze ziet hoe het zware kanon de dode jonge vrouw vermorzelt, ze kijkt toe hoe een vrouw en het kind in haar armen gedood worden bij de aanval op het huis van de kapitein-Chinees. Ondanks het vreselijke ervan boeit het toneel haar.²⁰⁰ Als ze op een gegeven moment dan toch bijna bezwijkt onder de emoties en vermoeienissen, wordt dat door de verteller als iets volkomen begrijpelijks voorgesteld: ‘Sterker zenuwen dan die van Tan-tsi zouden van streek zijn geraakt, op dit dooenveld midden in de stad.’²⁰¹ Tan-tsi kan niet verder, welke moeite zij ook doet. Maar als ze iets ziet bewegen onder het dode lichaam van haar buurvrouw, komt ze meteen in actie. Met de baby in haar armen spoedt ze zich naar het hospitaal en als zij eindelijk een rustbank in het ziekenhuis bereikt, valt zij daar buiten kennis op neer. Uit de gesprekken die zij met Engelhart voert als ze plannen maken voor haar ontsnapping, blijkt dat zij niet lijdt aan een minderwaardigheidsgevoel: ze zegt wat ze denkt en beredeneert haar denkwijze. Als zij samen met Engelhart wordt gevangen door de Chinezen in Tangerang, toont zij totaal geen vrees, ‘onbeschroomd keek zij den aanvoerder der opstandelingen aan en toen hij daarop vroeg wie zij was en hoe zij daar kwam, antwoordde zij vlotweg op alles’.²⁰²

¹⁹⁵ In het Besluit komt de verteller daarop terug. Er wordt verteld dat de Chinezen heel Java in vuur en vlam zetten, en de Soesoehoenan te Kartasoera gemene zaak met hen maakte. De opstand laaide nog hoger op toen de Compagnie de vorsten van Madura en andere inlanders te hulp riep. Van Balen 1909, pag. 266-267.

¹⁹⁶ Van Balen 1909, pag. 79. Het woord ‘onze’ zal betrekking hebben op de Nederlanders.

¹⁹⁷ Van Balen 1909, pag. 146.

¹⁹⁸ Van Balen 1909, pag. 217.

¹⁹⁹ Van Balen 1909, pag. 220.

²⁰⁰ Van Balen 1909, pag. 154.

²⁰¹ Van Balen 1909, pag. 156.

²⁰² Van Balen 1909, pag. 223.

De dode Chinese die op straat ligt is zelfs in haar levenloosheid nog weerbaar: de paarden die de koets waarin Marie Hoorenaar en haar moeder zitten voorttrekken, steigeren en weigeren verder te lopen als ze haar lijk voor zich zien liggen. En Marie Hoorenaar, wreed en gevoelloos als ze is tegenover haar slavin Saïda, voelt iets in haar hart trillen als ze ziet hoe de soldaten en matrozen zich bij het lijk gedragen. Wat een levend persoon niet lukt, daar slaagt de dode Chinese wel in: ontroering opwekken bij het harteloze wezen dat Marie Hoorenaar heet.

4.6.4.6. Een Balinese Chinese in *Een stad verrees* (Simon Franke 1946)

Een stad verrees verhaalt over de bevolking van Batavia in de jaren na het ontstaan van deze stad. Centraal staan de Hollandse pennist Jan Willems en de Chinees met wie hij zaken doet, Hong-Tsji. Hong-Tsji heeft een eethuis op de hoek van de Prinsenstraat, een perceel in de Herenstraat, dat hij verhuurt aan Verbeek en zijn vrouw Cato, en buiten de wallen heeft hij een suikermolen, die goed rendeert. In zijn eethuis maakt hij heerlijke bami, ‘gebakken zoals dat behoort, met reepjes spek en rijk besproeid met ketjap.’ Hij tapt ook. In zijn eethuis wordt hij geholpen door een Balinees slavinnetje, Rada. Ze mag de fooien behouden, Hong-Tsji heeft daar geen bezwaar tegen. Maar ze is niet gediend van zijn liefkozingen, ‘als dat gebeurt, is het of Rada kleiner wordt en in haar ogen flitst een vonk, die bewijst dat men haar droom niet mag verstoren’.²⁰³ Die droom maakt ze later waar: nadat ze is vrijgekocht door Jan Willems en in een huisje woont dat hij voor haar van Hong-Tsji heeft gehuurd, verlaat ze Jan Willems en voegt ze zich bij de volgelingen van Soerapati.²⁰⁴ Een Chinese wordt Rada dus niet. Maar wie wel een Chinese is, en zelfs het hoofd wordt van de Chinezen in Batavia, is de Balinese vrouw van de kapitein-Chinees Siqua. Gouverneur-generaal Joan Maetsuyker ontvangt dikwijls bezoek van Siqua en weet dat zij machtiger is dan haar man, hij ziet de kapitein-Chinees als ‘een slingerplant, die slechts bestaat bij de gratie van de boom’. Die boom is zijn Balinese vrouw, ‘de kurk, waar het gezag van den kapitein Chinees op drijft’. En dat terwijl Siqua zo machtig is, want hij is de ‘sobat keras’ van de gouverneur-generaal. Maar hij zit onder de plak van zijn vrouw. ‘De niets ontziende geldverdiener leest zijn wegen af uit de koolzwarte ogen van zijn vrouw en haar kussen zijn het, die hem ontwerpen inbranden.’ Maetsuyker vindt dat vermakelijk, want ‘hij houdt van vrouwen, die wat mans zijn’, maar ‘de gele broeders weten van dit alles niet af. Die kijken neer op de Balinese, die in hun ogen niet meer is dan een bijzit’. Ze maken zich soms vrolijk om haar, ‘maar nooit als ze er bij is’.²⁰⁵

Jan Willems en Cato Verbeek, met wie hij trouwt nadat haar man is gestorven, hebben dikwijls met de Balinese weduwe van Siqua te maken en weten allebei dat ze een flinke vrouw is. Als ze een zoontje hebben gekregen, krijgen ze bezoek van haar. Nadat

²⁰³ Franke 1946, pag. 22.

²⁰⁴ Soerapati, ook geschreven als Surapati of Suropati (1660-1706) is voor de Indonesiërs een van hun vroegste vrijheidsstrijders. Zijn geschiedenis is opgetekend in kronieken (o.a. de *Babad Tanah Jawi*) en zijn naam is vereeuwigd in namen van straten en parken. Melati van Java heeft over hem een roman geschreven, *Van slaaf tot vorst: historisch romantische schets uit de geschiedenis van Java* (1887-1888) en de Indonesische schrijver Abdul Muis schreef over hem eveneens een roman, *Surapati*. François Valentyn heeft enkele pagina's van zijn *Beschryving van Groot Djava* gewijd aan Surapati. Surapati wordt in Frankes roman uitgebeeld als een rebel, een bendeleider, een opstandige slaaf, een terrorist en plunderaar. Hij zou leeglopers, ontevreden, teleurgestelden, ijveraars en fanatiekelingen aantrekken. Franke 1946, pag. 115-116.

²⁰⁵ Franke 1946, pag. 75-76.

ze met grote statie de weg van haar woning naar het huis van Jan Willems heeft afgelegd, de pajong boven het hoofd, het slavengevolg vlak achter haar, bekijkt ze met grote aandacht de kleine Willem. Ze vraagt hoe laat hij precies is geboren. Cato en Jan Willems raken sterk onder de indruk van haar.

Ze is niet jong meer, maar nog mooi. Ze heeft sterke ogen en haar trekken zijn scherp getekend. In haar houding ligt iets, dat respect afdwingt. Het is best te begrijpen, dat de Heer Maetsuyker haar met de functie van haar overleden man belast heeft. En ook kan men er inkomen, dat Siqua soms op haar steunde. Er gaat een zekere invloed van haar uit, waaraan men moeilijk ontkomt. Het is, of iets van Ciwa, die ze als Balinese aanhangt, in haar gevaren is: of ze iets van zijn vernietigende, maar ook scheppende kracht in zich heeft. Haar donkere ogen branden in die van Cato.

Als de Balinese kapitein-Chinees wil vertrekken, vraagt ze nogeens naar het geboorteuur, alsof dat iets van groot belang is. Jan Willems begrijpt ineens wat het was dat hem zo ongemakkelijk maakte: de kapitein heeft de blik en de stem van Rada. Weer terug in haar huis denkt de kapitein: ‘Blank. Wanneer Soerapati Rada niet weggerukt had, zou mijn kleinkind een andere kleur gehad hebben.’²⁰⁶

De vrouwelijke kapitein-Chinees heeft geen naam in de roman, waarschijnlijk omdat de geschiedenis die naam nooit gekend heeft, zoals blijkt uit de panelen in het Kong Koan-gebouw te Batavia, waar ze slechts opgetekend staat als Gan Dji Nga, de ‘nga’ of njai van de kapitein-Chinees Gan Dji of Siqua. In deze roman van Simon Franke wordt ze geschetst als een mooie, statige vrouw die respect afdwingt. Ook de Chinese onderdanen, die zich om haar vrolijk maken, durven dat toch niet te doen in haar bijzijn. Ze is een goede zakenvrouw met wie niet te spotten valt. Ze wordt zelfs vergeleken met de god Shiva, de Vernietiger, een van de drie belangrijkste goden in het hindoeïsme naast Brahma en Visjnoe. Maar ze is ook een hartstochtelijke vrouw die haar man, de kapitein-Chinees, sterk beïnvloedt.

Op een onverwacht moment in de roman wordt de vrouwelijke kapitein-Chinees verbonden met Rada, Hong Tsji’s Balinese slavinnetje, tot wie Jan Willems zich zo aangetrokken voelde dat hij haar vrijkocht. Uit de zin die ze tegen zichzelf zegt nadat ze het pasgeboren zoontje van Jan Willems en Cato heeft bekeken, blijkt dat Rada haar dochter is. De vrouw van de kapitein-Chinees was voor haar trouwen – voor de Chinezen is ze overigens nog steeds zijn bijzit – misschien slavin geweest, net als Rada. Zoals de meeste inheemse vrouwen, heeft Rada geen romantische belangstelling voor Chinezen, in deze roman in de persoon van Hong Tsji. Ze heeft voor de Balinese leider Soerapati gekozen, gaat met hem mee en komt in de roman niet meer voor, terwijl de vrouwelijke kapitein-Chinees zich door haar verbintenis met Siqua van een stijlvol leven heeft verzekerd. Maar het zijn allebei sterke, strijdbare, temperamentvolle vrouwen.

4.6.4.7. Fa, de dochter van het Chinese kamp (Simon Franke 1947)

Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia verschijnt bijna veertig jaar na *Donkere dagen* en een jaar na *Een stad verrees, roman uit het oude Batavia*. Alle drie romans gaan over het oude Batavia in de zeventiende en achttiende eeuw. Als de twee

²⁰⁶ Franke 1946, pag. 211.

romans van Franke verschijnen, bestaan Indië en Batavia in werkelijkheid dan al niet meer. De romans lijken een terugblik te zijn op de glorie tijd van de VOC; maar in het verhaal van Fa gedragen de VOC-dienaren zich niet zo glorieus.

Het verhaal neemt zijn aanvang als Fa nog een klein meisje is. Haar moeder heeft stompvoetjes, hetgeen moet betekenen dat zij rechtstreeks uit China naar Batavia is gekomen. Over haar vader weten we alleen dat hij een toko heeft, maar of hij ook rechtstreeks uit China kwam dan wel een peranakan is, komen we niet te weten. Fa is reeds als meisje uitgehuwelijkt aan Hong Tsji.

Als Fa zwanger is gaat ze naar de tempel om tot Kwan Iem te bidden, de godin der genade, omdat ze graag een zoon wil hebben 'opdat de stam haar in zich op zal nemen'.²⁰⁷ De orakelstokjes voorspellen haar dat ze een zoon zal baren, hetgeen inderdaad gebeurt. Fa is gelukkig omdat zij Hong Tsji en haar schoonmoeder een kleinzoon heeft kunnen geven. Maar de anti-Chinese sfeer is voelbaar aanwezig in de stad. De rebellerende Chinezen in de Ommelanden vallen aan, en als de vlammen het Chinese kamp veroveren wordt ook het stevige huis van Hong Tsji bestormd. Fa hoort en ziet hoe Hong Tsji vermoord wordt, maar ze blijft rechtopzitten en de mannen deinzen terug. Een van de moordenaars zegt dat ze lijkt op Kwan Iem, 'een beeld, dat uit de tempel naar hier gevluht is, om het kleine kindje te beschutten'.²⁰⁸ Net als het huis op instorten staat, komt Jan Willems om haar te redden.

Langzaam begint Fa zich te herinneren wat er gebeurd is, en het is of de stem van Hong Tsji haar roept omdat hij zijn zoon wil zien. Ze moet gaan naar de plaats waar eenmaal zijn huis gestaan heeft en doen wat een goede Chinese vrouw behoort te doen: haar man gehoorzamen. Verkleed als Soendanees sluipt ze naar wat eens de Chinese wijk was. Ze toont haar zoon aan de geest van Hong Tsji die zich aan haar openbaart en belooft hem dat ze haar zoon zal opvoeden naar de gebruiken van de voorvaders, zodat hij hen de verschuldigde eerbied zal kunnen bewijzen. Pas dan komt ook Fa tot rust en ziet ze wat er van het Chinese kamp geworden is.

Jan Willems bouwt zijn suikermolen weer op. Ondertussen neemt Fa het bestuur van het huishouden op zich. 's Avonds brengt ze Jan Willems de lamp en houdt ze hem gezelschap. Totdat de dominee komt praten over Fa (het is dan al 1742) beseft hij niet dat hij Fa al een hele tijd liefheeft.

Fa en Jan Willems trouwen in de kerk. Fa heeft de overtuiging dat Kwan Iem haar naar deze plek heeft gebracht. Maar Fa's kleine zoon verbindt haar met het verleden; hij is de verbindingsschakel tussen haar en de vaders.²⁰⁹ 'Er is niemand van ons overgebleven om de offers te brengen dan jij, mijn jongen, vergeet den eersten Hong Tsji niet. Hoor hoe de stemmen van de vaders om je roepen! Ze wachten op jou want jij

²⁰⁷ Franke 1947, pag. 26. Als Fa echt geleefd zou hebben, zou ze naar de oudste Chinese tempel of klinteng in Jakarta zijn gegaan, de Koan Im Teng (in het pinyin Guan-yin ting) of Jin-de yuan die in 1650 is gebouwd en in Glodok staat, de Chinese wijk van Jakarta, die gebouwd werd na de gebeurtenissen in 1740. De tempel is gewijd aan de Godin der Genade, Kwan Iem. Heuken meldt dat het hoofdgebouw van de tempel in 1740 verwoest werd en dat het gebouw dat er nu staat gebouwd is na 1740. Er is nog slechts één altaar in de linkervleugel dat dateert van voor 1740. Heuken baseert zich op de beschrijving die François Valentijn van de tempel geeft in *Oud en nieuw Oost-Indiën*, geschreven in 1724, dus 16 jaar voor de Chinezenmoord. Heuken 1997, pag. 180-185; Salmon en Lombard 2003, pag. 18.

²⁰⁸ Franke 1947, pag. 110.

²⁰⁹ Franke 1947, pag. 195.

alleen kunt ze helpen', vertelt ze de kleine Tsji.²¹⁰ Zij wordt hoe langer hoe Chinezer en leert ook de kleine Tsji Chinees te zijn: ze vlecht een zijden draad door zijn haarstaartje en zij leert hem Chinese lettertekens schrijven.²¹¹ Voor de zoon die ze heeft met Jan Willems zingt ze de haar welbekende Chinese wiegenliedjes, maar ze weet dat hij nooit naar de graven van zijn voorouders zal gaan om daar te offeren.

Hoe Chinezer ze weer wordt, hoe onbehaaglijker en onwenniger zij zich voelt tussen de blanken en hun vrouwen, die zo anders zijn dan zij. 'De geesten van de vaderen herkrijgen hun oude macht over hun dochter'. Samen met Tsji gaat ze, beiden in Chinese dracht, naar het in aanbouw zijnde Chinese kamp, waar ze met behagen de geuren opsnuift van het eten dat daar verkocht wordt. Volgens de verteller is ze, hoewel ze 'slechts een vrouw' is, voorbestemd om haar zoon groot te brengen in de geest van het Hemelse Rijk.²¹²

Met het huwelijk gaat het nog steeds goed, maar Fa blijft steeds vaker weg. Ze wordt verscheurd door haar gevoelens. Van haar tweede zoon houdt ze even veel als van haar eerste, maar ze wil Tsji van alles leren zodat hij de familietradities in ere houdt. Ze leert Tsji zakenbrieven schrijven en heeft plannen voor een eethuis voor hem. Daarvoor heeft ze een stuk grond op het oog dat eigendom is van Jan Willems. Als ze nog een keer naar het huis aan de gracht gaat legt ze uit waarom ze is weggegaan: haar hart is ziek van de gele man, de stemmen van de doden roepen haar en spreken tegen haar hart.²¹³

Als Fa sterft, krijgt ze een grote begrafenis. Beide zoons lopen mee in de stoet. Naast Tsji in zijn witte kledij en lange staart loopt zijn broer in stemmig zwart en op schoenen. Beide zijn gerespecteerde inwoners van Batavia geworden.

Fa wordt geschetst als een vrouw met een fijne intuïtie. Ze voelt dat er een donkere dreiging over het Chinese kamp hangt, ze hoort het aan het suizelen van de avondwind en de melancholieke roep van de gekko. Ze ziet aan Hong Tsji dat hij zijn zelfvertrouwen aan het kwijtraken is, aan zijn geruststellende woorden hecht ze geen geloof. Ook Jan Willems voelt ze aan. Als die tot het besef komt dat hij Fa liefheeft, wacht zij niet op een verklaring of een aanzoek, maar trekt zij een mooi *badjoe* aan en zet zij zich aan zijn voeten neer, zodat hij haar haar kan strelen. Als ze al lang niet meer samenwonen, voelt ze op een dag dat hij op sterven ligt en dat hij haar nodig heeft.

Fa doet zich niet flinker voor dan ze is. Ze geeft toe dat ze bang is, en als ze dat woord laat vallen houdt Hong Tsji niet langer de schijn op dat hij ervan overtuigd is dat het wel mee zal vallen. Fa is een goede Chinese, die weet wat er van haar verwacht wordt: dat ze haar man een zoon schenkt, haar schoonmoeder een kleinzoon. Ze zorgt goed voor het altaar van de keukengod om hem gunstig te stemmen, zodat de voorvaders van Hong Tsji haar welgevallig zijn. Als ze naar de tempel gaat, weet ze precies hoe het hoort en wie ze eerst een offer moet brengen: eerst de minderen en dan pas hogerop.

Als moeder houdt Fa van beide zonen, zowel de zoon met het staartje als die met het blonde haar, maar ze weet dat ze ervoor verantwoordelijk is dat de kleine Tsji, die als enige overgebleven is van zijn stam, de familietraditie van kinderlijke liefde voorzet. Zijn vader heeft geen graf, tenminste niet bij de witte graven onder de kenariebomen, maar

²¹⁰ Franke 1947, pag. 199.

²¹¹ Franke 1947, pag. 198.

²¹² Franke 1947, pag. 211.

²¹³ Franke 1947, pag. 273.

Tsji kan de vorige geslachten eren met zijn bezoeken en zijn offers. Fa leert hem de ceremoniën. Ze leert hem ook hoe hij het eethuis moet beheren, zodat hij in de stappen van zijn vader kan treden. Langzamerhand maakt Fa een keuze. Het nieuwe Chinese kamp trekt haar uiteindelijk meer dan het voorname patriciërshuis aan de gracht.

Het eigenaardige is dat Fa, die geboren en getogen is in Batavia, pas na haar huwelijk met Jan Willems, die nota bene evenals Fa een vreemdeling is, erkend wordt als een kind van Batavia. 'Batavia zal haar opnemen als een eigen kind. Ze zal Juffrouw Willems heten en haar plaats zal daar zijn, waar hij is'.²¹⁴ Misschien heeft dat te maken met haar kerkelijk huwelijk. Als ze in het Chinese kamp een toko heeft geopend en daar de hele dag werkt, wordt van haar, een geboren Chinese, gezegd: 'Men zou niet zeggen dat ze de vrouw van een blanke is, zo geheel heeft ze de Chinese allure aangenomen'.²¹⁵

Fa is een sterke, zelfstandige vrouw. Als ze met Jan Willems over haar plannen spreekt om een toko in de Chinese wijk te beginnen, vraagt Jan Willems waarvoor ze dat eigenlijk doen wil, omdat hij immers voor Tsji zorgt. Daarop zegt Fa dat het beter is dat ze het geld dat Tsji nodig zal hebben als hij later een eethuis wil opzetten, zelf verdient. Jan Willems stemt ermee in, omdat de tijden voor hem ook moeilijk zijn.²¹⁶ In haar toko wordt Fa geheel en al zichzelf. Ze beheert haar toko alsof ze nooit anders gedaan heeft. 'Ze weet precies, wat ze wil, de kleine Fa'.²¹⁷ De manier waarop ze plannen maakt voor Tsji's toekomst toont aan dat ze ook een intelligente vrouw is. Dat zagen we al aan de manier waarop zij, voor haar huwelijk met Jan Willems, haar mening ten beste gaf als hij met haar zijn zaken besprak en hem verbaasd deed staan door haar juiste kijk op de dingen en haar heldere oordeel.

Op de achtergrond speelt een andere vrouw mee, de godin Kwam Iem. Haar is het die Fa geheel vertrouwt, die haar troost biedt en naar haar bestemming leidt. De grote rust die Kwan Iem haar beloofd heeft vindt ze niet in de dood, zoals wij zouden kunnen vermoeden, maar in het huwelijk met Jan Willems. Kwan Iem begeleidt haar zelfs tot in de kerk waar de huwelijksplechtigheid van Fa en Jan Willems plaatsheeft, en 'het is, alsof ze in 't geheel niet merkt, dat ze hier eigenlijk niet hoort'. Op heel belangrijke tijdstippen worden Fa en Kwan Iem zelfs één, en wel als Fa wacht op het onontkoombare. Eerst breekt dat tijdstip aan als ze wacht op de aanval van het gepeupel op Hong Tsji's huis, en een tweede keer als ze tot het besef is gekomen dat ze Jan Willems liefheeft en in zijn huis wacht tot hij thuiskomt. Toch is Fa geen godin, ze is een vrouw van vlees en bloed die zich lichamelijk helemaal geeft aan Jan Willems en niet genoeg kan krijgen van zijn kussen.

Fa is bovenal een Chinese, die heel goed beseft wat haar verplichtingen zijn, eerst als huwbaar meisje, daarna als schoondochter, als echtgenote en als moeder van de enige overgebleven mannelijke nazaat van de Hong-stam. Normaal is het de taak van de vader om de zonen de Chinese tradities bij te brengen, maar een vader heeft Tsji niet meer en Tsji is de enige overgebleven mannelijke telg. Hij is Fa's prioriteit; met haar blonde zoon komt het wel terecht, maar de kleine Hong Tsji moet de familielijn voortzetten, hij moet de schakel blijven tussen de levenden en de doden. Bovendien is Fa ook praktisch ingesteld. Hong Tsji moet een goed inkomen hebben, zodat hij op zijn beurt een gezin

²¹⁴ Franke 1947, pag. 192.

²¹⁵ Franke 1947, pag. 231.

²¹⁶ Franke 1947, pag. 230-231.

²¹⁷ Franke 1947, pag. 232.

kan stichten. Daarom zet ze voor hem een zaak op, niet in de Europese wijk maar in de nieuwe Chinese wijk, waar de toekomst ligt voor de in Batavia verblijvende Chinezen.

4.6.5. Samenvatting

De romans die hierboven besproken zijn, beslaan een lange periode. Het zou voor de hand liggen als het beeld van de vrouwen tijdens die periode onderhevig was aan veranderingen. Of dat zo is, zullen we in het volgende samenvattende betoog nagaan.

4.6.5.1. De moeders van alle peranakans

Franke heeft voor zijn reconstructie van het oude Batavia hoogstwaarschijnlijk verschillende oude bronnen geraadpleegd. Hij weet hoe de peranakan-bevolking is ontstaan: uit Chinese mannen, die vaak VOC-ambtenaars moesten omkopen om toegang tot Batavia te verkrijgen, en inlandse meisjes, meestal Balinezen. Sommige Balinese vrouwen waren bereid met Chinese mannen een verbintenis te sluiten. Zij werden dan hun concubine, bijvrouw of echtgenote. De vrouw van de kapitein Chinees Siqua was er een van. Anderen vinden een Chinese man maar niets, zoals Rada. Maar Rada heeft dan ook een hoger doel voor ogen, ze wil strijden in de gelederen van de grote Balinese held, Soerapati. In romans worden Chinese mannen vanuit de ogen van inlandse meisjes zonder uitzondering verbeeld als vet en vadsig, met een kwabbig lijf, met lange nagels en, als ze bami verkopen, stinkend naar het spek dat ze voor hun klanten bereiden, en varkensvlees is onrein voor inlandse mensen. Sommige inlandse en Indo-Europese meisjes worden toch njai van zo'n Chinees, maar alleen omwille van het geld. Ze zijn daarentegen wel bereidwillige njais van Europeanen, ook al worden ze door hen mishandeld.²¹⁸ Is dat een soort van verlate vervangende wishful thinking van de kant van de – meestal mannelijke – Europese schrijvers? Het zou triest zijn te bedenken dat peranakan-Chinezen, zoals de romans ons willen doen geloven, voornamelijk afstammen van vrouwen die geheel onwillig waren om een verbintenis aan te gaan met Chinese mannen en die het uiteindelijk alleen deden om een handjevol geld.

Bij jonge meisjes hebben de ouders beslissingsrecht over het lot van hun dochters. Sommige vaders lijken daarbij een andere zienswijze aan de dag te leggen dan de moeders. In *Pàh Troeno* (1901) van Boeka bijvoorbeeld denkt Pàh Troeno, als hij van zijn vrouw gehoord heeft dat ook de Nederlandse opziener belangstelling heeft voor zijn dochter, dat het toch veel beter was voor het meisje om de bijzit te zijn van een Hollander dan van een Chinees. De reden: de Hollander gelooft in een god en de Chinees aanbidt de duivel. Eerder zagen we dat Pàh Troeno bereid was zijn dochter aan een Hollander te geven als bijzit, omdat de Hollanders, anders dan de Chinezen en Arabieren, de meesters waren op Java. De moeders malen niet om godsdienst of politiek en leggen zich er blijkbaar bij neer dat hun dochter met een Chinees meegaat. Ze doen het om het geld, want 'waar zijn kleine meisjes voor? Om vroeg aan een Chinees verkocht te worden, een

²¹⁸ Zie bijvoorbeeld de njai Sitie in de roman *Op de kebon, een greep uit het Indische plantersleven* door T. Vonk (1936). Haar heer, de assistent Van Bekem, beschuldigt haar ervan hem besmet te hebben met een geslachtsziekte. Hij slaat haar met zijn vuist in haar gezicht en op haar hoofd, trapt haar in de buik met zijn tuinschoenen en dreigt haar naakt in de kampong te smijten, maar toch zegt Sitie over haar toean tegen de kokkie: 'Hij is altijd goed voor me geweest'. Vonk 1936, pag. 176-181. Later blijkt dat Sitie verkracht werd door een andere assistent.

dikke, rijke, geile Chinees, een die bereid is zilver in de grage hand van de moeder te tellen'.²¹⁹

4.6.5.2. Chinezen vs 'blankhuiden' vs inheemsen; peranakans vs totok

Op een subtiele manier worden in het beeld van Dé-lilahs vrouwen de drie etnische groepen – de Chinese, inlandse en Europese – tegenover elkaar geplaatst. Van deze vrouwen is Yum de centrale figuur, die ons via haar gedachten een blik gunt op de verschillende groepen. Yum is het meest Chinees, ze is geen peranakan, en ze wordt als de edelste figuur uitgebeeld. Ook als Tongka haar op de gemeenste manier zou behandelen, zou zich nooit wreken, zegt ze zelf. Yum gedraagt zich in alle omstandigheden rustig en waardig. Ze heeft een groot werkelijkheidsbesef en treedt als het moet krachtig op. Daarbij is ze een liefhebbende moeder voor haar zoontje en een goede vriendin voor Kim. Vonck zegt wel dat Yum graag naar Kims raad luistert, maar Yum stelt zich ook zeer kritisch op tegen Kim en zegt haar zonder aarzelen wat ze van Kim denkt. Daarbij laat ze niet na Kim erop te wijzen dat Kim hoe dan ook een Chinese is, wat in haar voordeel speelt, terwijl Kims Javaanse afkomst de valse kant in haar karakter veroorzaakt. Via Yums oordeel over Kim krijgen we een wat negatief beeld van de inheemse mensen (vooral vrouwen) en een zeer positief beeld van de Chinezen in het algemeen, want als Yum ziet hoe harteloos Tongka zich gedraagt tegenover haar kindje, concludeert ze dat haar landgenoten veel beter zijn dan 'die veel geprezen alom geroemde natie der blankhuiden, die men Europeanen noemt of tótóks'.²²⁰ Yum, 'zuiver Chinees', is verdraagzaam, trouw, bescheiden en zelfopofferend. Kim, de peranakan-Chinese, is emotioneel, vrijpostig ook tegen haar 'heer', jaloers en slinks.

Karakteristiek is dat ook totok-Chinezen en peranakan-Chinezen vooroordelen koesteren jegens elkaar. Voor de totok-Chinezen zijn de peranakans te inheems en voor de peranakans zijn de totok-Chinezen te Chinees. In het verhaal van J.W. Young, 'Lim Goan Soei. Een benadeelde erfgenaam', is de moeder van Tan Ing Nio bang dat haar aanstaande Chinese schoonzoon niet schoon genoeg zou zijn en te streng voor haar dochter, terwijl Lims Chinese vriend hem ervoor waarschuwt dat peranakan-vrouwen wel zuinig zijn, maar ook bazig en het met de huwelijksrouw minder nauw nemen. Dit wordt in het bewuste verhaal ook bevestigd. Si Sing Nio daarentegen beantwoordt helemaal niet aan het stereotiepe beeld van een peranakan-vrouw zoals Lims vriend het beschrijft.

4.6.5.3. De Kong Koan-vrouwen in de literatuur

Hoe zouden de Chinese vrouwen in de romans uiteindelijk gekenschetst kunnen worden? Ze verschillen in vrijwel alle opzichten van elkaar. Ten eerste in hun Chineesheid. Niet allemaal zijn ze even 'Chinees'. Sommigen zijn Balinees of Javaans en worden alleen Chinees omdat ze een verbintenis zijn aangegaan – of dat vrijwillig gebeurt of niet doet niet ter zake – met een Chinese man, anderen zijn zuiverder Chinees en komen rechtstreeks uit China of uit naburige landen maar trouwen niet altijd met een Chinees. Er zijn er die njai of echtgenote worden van een Europeaan.

Afhankelijk van de positie van hun man komen ze in verschillende milieus terecht, variërend van heel simpel, zoals Tan Ing Nio, de peranakan-vrouw van Lim Tek Soen,

²¹⁹ Franke 1934, pag. 93.

²²⁰ Dé-lilah 1898 deel 2, pag. 224.

die in een hutje van petroleumkistjes komt te wonen, later haar man in de toko helpt en daardoor met aantrekkelijke jongemannen in aanraking komt, via Kim die verwend wordt door haar Hollandse planter-heer maar later van de hand wordt gedaan, tot de elegante rijkgeklede vrouwen en meisjes die met hun man en vader naar de Chinese wajang mogen kijken op de feesten in het huis van de kapitein der Chinezen – of een die zelf kapitein wordt, zoals de onbenaamde vrouw van Siqua.

Met de tijd zijn er ook geen grote veranderingen in het beeld van de Chinese vrouwen en de vrouwen van de Chinezen waar te nemen. De enige verandering die duidelijk te zien is betreft niet het innerlijk maar het uiterlijk: de fraai aangeklede poppen in Thérèse Hovens verhaal ‘Bij onze gestaarte broeders op visite’ zijn gekleed in een nauwe rok en een lang wijd gebloemd jakje van satijn of zijde, de gehuwde vrouw in *Halfbloed* draagt een strakke, witte shanghai-dress. Maar verder kunnen zij mooi en sensueel, of vet en foeilelijk zijn, stijf formeel of lawaaiig onbeleefd, trouwe echtgenotes of hartstochtelijke minnaressen, gehoorzaam aan hun ouders of rebels, en in deze doen ze wel heel sterk denken aan de Kong Koan-vrouwen die een onhoudbare situatie thuis ontlopen en er met een Roodharige of Javaanse bloemenverkoper vandoor gaan. Bijna zonder uitzondering worden ze echter uitgebeeld als sterk, strijdbaar en weerbaar, vrouwen die hun plan kunnen trekken, die in onverwachte situaties niet bij de pakken neerzitten maar in actie komen. Maar de trots van de vrouw van de veel oudere houthakker Njoen-Tjan, die weigert met hem seksuele omgang te hebben omdat ze verliefd is op een ander, wordt door de verteller niet geweten aan haar Chineesheid. Hij ziet juist haar ‘westersche blik en westersche vrouwentrots, die zoo zelden uit oostersche oogen spreken’.²²¹ Wat ons zou kunnen doen afvragen of er uiteindelijk wel een etiket – oosters of westers – geplakt kan worden op een representatie. En wat de tegenstelling tussen Chinese en inlandse vrouwen betreft: in de figuren van Futsie en Sima, de twee belangrijkste vrouwelijke personages in Thérèse Hovens verhaal ‘t Was maar een baboe’, wordt die als het ware opgelost. Naarmate ze meer ervaart, vergelijkt Sima zich meer en meer met Futsie en wordt haar empathie met haar vorige meesteres groter. Uiteindelijk is Sima’s laatste conclusie voordat ze sterft, dat ze allebei van liefdesverdriet sterven. Sima omdat haar Europese heer van een blanke vrouw hield en omdat haar Javaanse man haar verliet voor een ander, en Futsie omdat haar Chinese man van een inlandse vrouw, Sima, hield. Het zal wel niet toevallig zijn dat dit verhaal door een vrouw is geschreven.

²²¹ Mollema 1934, pag. 97.